

SOMMAIRE

<i>Szoliva, Gábriel</i> : Anciens imprimés provenant de la bibliothèque de la cathédrale de Zagreb à la fin du XVIIe siècle dans les collections croates et hongroises, II. – Nouveaux résultats de la recherche sur le type de reliure Mikulić	293
<i>Forgách, Hajnalka</i> : L'ouvrage de Valerii Maximi intitulé <i>Dictorum factorumque memorabilium exempla</i> ... dans la collection Ghyczy de la Bibliothèque du Parlement hongrois	307
<i>Dóbké, Ágnes</i> : Les stratégies d'achat de livres de l'évêque János Szily de Szombathely : achats sur les marchés du livre de Vienne, Presbourg et Pest (1781–1793)	325
<i>Farkas, Judit Antónia</i> : « À consulter », La livraison à domicile des nouveautés littéraires, un outil indispensable à la distribution des livres en Hongrie aux XVIIIe-XXe siècles	355
<i>Krähling, Edit</i> : Le poète et le philologue – Les documents relatifs à la traduction de Sophocle par Mihály Babits dans le fonds Moravcsik Gyula	371

CONTRIBUTION HISTORIQUE

<i>Möser-Mersky, Gerlinde</i> – <i>Monok, István</i> : Un catalogue de livres oublié de Sopron datant de 1468 : Caspar Fleuger	407
--	-----

CHRONIQUE

Collection – passe-temps – ex libris : exposition de Vasné Tóth Kornélia (<i>Buda, Attila</i>)	413
---	-----

NÉCROLOGIE

Vilmos Voigt (1940–2025) (<i>Szívós, Mihály</i>)	417
--	-----

REVUE

<i>Magyar sztoikusok: Tanulmányok az újsztoicizmus magyarországi történetéből</i> , szerk. Bene Sándor, Budapest, Gondolat, 2024 (<i>Monok, István</i>)	420
„A költőnő, akinek férje miniszterelnök” Gróf Bethlen Margit válogatott írásai, szerk. Filep Tamás Gusztáv, Rózsafalvi Zsuzsanna, Budapest, Gondolat, 2024 (<i>Dede, Franciska</i>)	423
Knapp Éva, <i>Regeneratio et constantia: Egy 18. századi dél-dunántúli település, Mesztegyő újjáéledése az egyházi források tükrében</i> , Pécs, Pécsi TE Egyháztörténeti Kutatóközpont, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2025 (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinquecclesiensi, 14.) (<i>Zvara, Edina</i>)	426

AUTEURS	430
---------------	-----

MAGYAR KÖNYVSZEMLE 2025. 3. SZÁM

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-, KÖNYVTÁR-
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE,
DES BIBLIOTHÈQUES
ET DE LA PRESSE

Folyóiratunknak ez a száma

a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

Ára: 1300 Ft

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

Nemzeti
Kulturális
Alap

141. ÉVFOLYAM

2025

ELTE HUMÁN TUDOMÁNYOK
KUTATÓKÖZPONTJA

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

3

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

Alapítva 1876-ban

Fondée en 1876

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYOK
KUTATÓKÖZPONTJA ÉS AZ ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÖNYV-,
KÖNYVTÁR- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRATA

REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE,
DES BIBLIOTHÈQUES ET DE LA PRESSE DU CENTRE
DE RECHERCHE EN SCIENCES HUMAINES
DE L'UNIVERSITÉ EÖTVÖS LORÁND (ELTE)
ET BIBLIOTHÈQUE NATIONALE SZÉCHÉNYI

Magyar Könyvszemle (Revue pour l'histoire du livre et de la presse – abrégé: MKsz)
Magyar Könyvszemle (Journal for the History of Book and Periodicals in Hungary – abbreviated: MKsz)
Magyar Könyvszemle (Zeitschrift für Buch-, und Pressegeschichte in Ungarn – gekürzt: MKsz)

141. ÉVFOLYAM 2025. 3. SZÁM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

MONOK ISTVÁN *főszerkesztő* ÁCS PÁL *társzerkesztő*
TERBE ERIKA *szerkesztő*

BOKA LÁSZLÓ BORECZKY ANNA BUDA ATTILA CSÁSZTVAY TÜNDE GRANASZTÓI OLGA
OLÁH RÓBERT RÓZSAFALVI ZSUZSANNA SZOVÁK MÁRTON TÓTH GERGELY

NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓ TESTÜLET – COMITÉ SCIENTIFIQUE INTERNATIONAL

EDOARDO BARBIERI (Milano), VILIAM ČIČAJ (Bratislava),
MARISA-MIDORI DEAECTO (São Paulo), HOWARD HOTSON (Oxford),
EVA MÁRZA (Alba Iulia), ANDREA DE PASQUALE (Roma), FERENC POSTMA (Amsterdam),
URSULA RAUTENBERG (Erlangen), SIPOS GÁBOR (Cluj Napoca),
VLADIMÍR URBANEK (Praha)

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
<http://ojs3.mtak.hu/index.php/mksz> · <http://epa.oszk.hu/00000/00021>

Les articles de la revue sont indexés et préservés dans

HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE, MTA: REAL, MTA: MTMT
A Magyar Könyvszemlét az MTMT indexeli és a REAL archiválja.

Megjelenik negyedévenként – Trimestrielle

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1089 Bp., Orczy tér 1.). Előfizethető valamennyi posztán, valamint e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: (+36-1) 303-3440; További információ: (+36-80) 444-444. Példányonként megvásárolható a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Bp., Magyar u. 40.), az Írók Boltjában (1061 Bp., Andrássy út 45.) és az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontjában (1097 Bp., Tóth Kálmán u. 4.). Tel.: +36-1-224-6700/4624., 4626. m.; e-mail: terjesztes@mta.btk.hu.

Előfizetési díj egy évre 5200 Ft.

A szerkesztőség legfeljebb 1 iv terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg alatt vagy után). A Tanulmányok rovatba szánt kézirathoz fél oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk.

TARTALOM

Szoliva Gábor: A zágrábi katedrális 17. század végi könyvtárából elszármazott régi nyomtatványok horvát és magyar gyűjteményekben, II. – A Mikulic-féle kötéstípus kutatásának újabb eredményei 293

Forgách Hajnalka: Valerii Maximi *Dictorum factorumque memorabilium exempla...* című kötete az Országgyűlési Könyvtár Ghyczy-gyűjteményében 307

Dóbké Agnes: Szily János szombathelyi püspök könyveszerzési stratégiái: vásárlások a bécsi, pozsonyi és pesti könyvpiacokon (1781–1793) 325

Farkas Judit Antónia: „Szíves megtekintésre”, A könyvvújdonságok házhoz küldése mint a 18–20. századi magyar könyvterjesztés egyik szükségszerű eszköze 355

Krähling Edit: A költő és a filológus – Babits Mihály Szophoklész-fordításának dokumentumai Moravcsik Gyula hagyatékában 371

KÖZLEMÉNYEK

Gerlinde Möser-Mersky–Monok István: Egy elfeledett soproni könyvjegyzék 1468-ból: Caspar Fleuger 407

FIGYELŐ

Gyűjtés – hobbi – ex libris: Vasné Tóth Kornélia kiállítása (*Buda Attila*) 413

NEKROLÓG

Voigt Vilmos (1940–2025) (*Szívós Mihály*) 417

SZEMLE

Magyar sztoikusok: Tanulmányok az újsztoicizmus magyarországi történetéből, szerk. Bene Sándor, Budapest, Gondolat, 2024 (*Monok István*) 420

„A költő, akinek férje miniszterelnök” Gróf Bethlen Margit válogatott írásai, szerk. Filep Tamás Gusztáv, Rózsafalvi Zsuzsanna, Budapest, Gondolat, 2024 (*Dede Franciska*) 423

Knapp Éva, *Regeneratio et constantia: Egy 18. századi dél-dunántúli település, Mesztergyő újjáéledése az egyházi források tükrében*, Pécs, Pécsi TE Egyháztörténeti Kutatóközpont, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2025 (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi, 14.) (*Zvara Edina*) 426

SZÁMUNK SZERZŐI 430

ELTE

HUMÁN TUDOMÁNYOK
KUTATÓKÖZPONTJA

Kiadja

az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja és az Országos Széchényi Könyvtár.

A zágrábi katedrális 17. század végi könyvtárából elszármazott régi nyomtatványok horvát és magyar gyűjteményekben II. – A Mikulić-féle kötéstípus kutatásának újabb eredményei

A *Magyar Könyvszemle* 2022/4-es számában megjelent tanulmányomban bemutattam a zágrábi katedrális régi nyomtatványainak 1692 körül készült jellegzetes kötéstípusát, valamint leírást adtam arról a hetven könyvről, amelyeket a székesegyház könyvgyűjteményét ma őrző Metropolitanska knjižnica állományán kívül a szóban forgó kötésben sikerült azonosítanom.¹ A bekötést megrendelő Aleksandar Mikulić zágrábi püspök (1688–1694) után a típust Mikulić-féle kötésnek neveztem el, kiterjesztve ezzel a horvát szakirodalomban korábban használt „Metropolitanski uvez” (Metropolitana-kötés) szakkifejezést.² A katedrális egykori könyvgyűjteményéből 1692 után elkerült könyveket jellegzetes kötésük egyértelműen azonosítja, így bárhol is találkozunk azokkal, biztosak lehetünk abban, hogy a kötetek Zágrábból kerültek jelenlegi őrzőhelyükre.

A kutatás 2022-es eredményeinek közlése óta tízzel gyarapodott a Metropolitanska knjižnica-n kívül azonosított Mikulić-féle kötések száma. Az alábbiakban a korábbi tanulmány szerkesztési elveit követve előbb a könyveket őrző gyűjtemények rövid történetét közlöm, majd a korábbi tanulmányban elkezdett sorszámozást (**Nr.**) folytatva közreadom a kötetek leírását. E tömör leírásokban a könyv jelzete (**Sig.**), szerzője és címe (**Tit.**), a kiadás adatai és mérete (**Ed.**) szerepelnek, valamint a középkori fragmentumok tartalma (**Frag.:** [előtábla | háttábla]) és kora, a kötet possessorbejegyzései (**Poss.**), korábbi katalógusbeli leírása vagy annak híján egy másik példány leírása (**Cat.**) és esetenként megjegyzés (**Notae**).

Kőrös, Görögkatolikus Egyházmegyei Könyvtár (Knjižnica Grkokatoličke eparhije u Križevcima)

A Kőrös (Križevci) központú görögkatolikus egyházmegyét Mária Terézia uralkodása alatt, 1771-ben alapította meg VI. Pius pápa. Az egyházmegye harmadik püspöke, Silvestar Bubanović 1801-ben telepedett le a városban, és ekkortól a korábbi ferences kolostorépület szolgált székhelyül. A könyvtár egyidős a püspökséggel; első katalógusa 1856-ban készült el. A jelenlegi gazdag régikönyves

¹ SZOLIVA 2022.

² A kötéstípust említi korábban JURIĆ 1984; MAGIĆ 2005, 8, 11, 14; valamint UŐ 2016, 40–41.

állományt Željko Vegh vezetésével 1997 és 2007 között tárták fel és tették kutathatóvá.³

A könyvtárban egyetlen Mikulić-féle kötést őriznek, Temesvári Pelbárt *Pomerium*át borítja.⁴ Minthogy a könyvtár régi nyomtatványai között pálos kolostorból származó ősnymtatvány,⁵ valamint a zágrábi egyházmegye papjai által használt antikva is felbukkant,⁶ a Mikulić-kötésű könyv akár pálos közvetítéssel, akár közvetlenül Zágrábból is Kőrösre kerülhetett.

Nr. 71 – Sig.: VIII 16° [8429] – **Tit.:** Pelbartus de Themeswar [Temesvári Pelbárt], OFM, *Pomerium sermonum de tempore. Pars hiemalis... Pars paschalis... – Pomerium sermonum de sanctis. Pars hiemalis... Pars paschalis* – **Ed.:** Lugduni [Lyon]: Per honestum virum Ioannem Cleyn, [1509]; 4° – **Frag.:** pontificale Romanum (G. Durandus) [Benedictione crucis | Reconciliatio violatae ecclesiae], s. 13 – **Poss.:** Ioann[is]. Bapt[istae]. Poljak – **Cat.:** RMK III. 79 – **Notae:** A kolligátum első címlapja hiányzik; az utolsó oldalon kézírásos újévi szermó bejegyzése („Sermo de dedicatione sive novo anno”). A gerinc aranyozott felirata: „CONCIONES / TOTIVS ANNI / VVLGO POMERIVM”. A könyvtestet piros és zöld színű élfestéssel, fröcsköléses technikával díszítette a könyvkötő. A kötésen lévő kézirat további töredékeit lásd: Nr. 16.⁷

Slavonski Brod, Ferences rendház könyvtára (Knjižnica franjevačkog samostana u Slavskom Brodu)

A Szentháromság tiszteletére szentelt szlavónbródi ferences templom és kolostor könyvtára az 1697 és 1708 közti évekből utal a legkorábbi adat. Az első ismert könyvtárost, Jeronim Bačićot 1772-ben említik. Bár a kolostort felszámolták 1787-ben, 1806-ban sikerült újjraalapítani, és ekkortól filozófiai oktatás is folyt ott, amelyhez számottevő irodalomra volt szükség. A tabulák alapján ezekben az évtizedekben kinevezett könyvtáros testvér dolgozott a gyűjteménnyel.⁸

A rendház régikönyves állományában egyetlen Mikulić-féle kötést őriznek, töredéke különlegesen értékes.⁹

³ A püspökség és a könyvtár történetét ld. KNEŽEVIĆ 2008; VEGH 2012. Az ősnymtatványok és antikvák katalógusa: VEGH 2007.

⁴ E helyen mondok köszönetet a könyvtári anyag megtekintéséhez nyújtott segítségükért Vladimir Simunović és Mladen Mikulić görögkatolikus atyáknak.

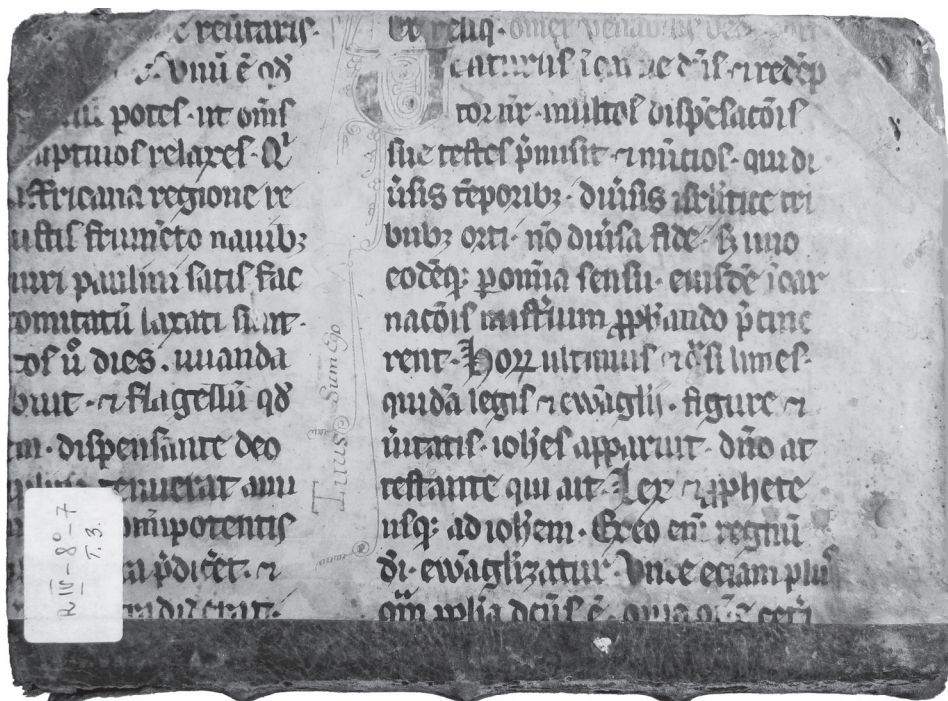
⁵ Ld. például a VII a 4° [8427] jelzet alatt őrzött Cassianus, *De institutis cenobiorum...*, [Basiliae, 1485] kötet bejegyzését: „Monasterii Rhemetensis juxta Zagrabiam”.

⁶ Ld. például a VII a 2° [8426] jelzet alatt őrzött *Missale Zagrabiense* (Venetiis, Petrus Liechtenstein, 1511) kötet bejegyzését: „Liber Pauli Medweffy canonici Zagrabiensis et archidiaconi Dubicensi 1536”.

⁷ A testvértöredékeket Nr. 1 és 70 között ld. a korábbi tanulmányban: SZOLIVA 2022, 431–457.

⁸ FRKIN 2012.

⁹ Köszönettel tartozom Ivan Crnković OFM atyának a kutatáshoz nyújtott szíves segítségéért.

1. ábra. A szlavónbródi ferences kolostor könyvtárában őrzött Osorius-kötet (Nr. 72) előtáblája a BNS II Nolai Szent Paulinus ünnepére (jún. 22.) és Keresztelő Szent János születésének vigiliájára (jún. 23.) szóló matutíniumolvasmányaival

Nr. 72 – Sig.: RIV-8°-7 – **Tit.:** Ioannes Osorius [Juan Osorio], SJ, *Tomus tertius concionum de sanctis* – **Ed.:** Venetiis: Apud haeredes Melchioris Sessae, 1598; 4° (22 cm) – **Frag.:** BNS II [Paulinus ep. et cf. (jún. 22.) – Vig. Nativitatis Ioannis Baptistae (jún. 23.) | Barnabas ap. (jún. 21.)], s. 13/2 – **Poss.:** Tuus Sum Ego (az előtáblán) / Pro usu P[at]ris Dominici Turecsek / Bibliothecae Conventus SS. Trinitatis Brodensis, 1828 / Joannis Koosch canonic[i] Chasmensis m[anu] p[ro]p[ri]a, 1743. / Ex libris Josephi Skender / Dominici Turecsek, 1759 / FRANJEVAČKI SAMOSTAN SLAVONSKI BROD (körpecsét) – **Cat.:** EDIT16, Lokmer 2018¹⁰ – **Notae:** A gerinc vaknyomásos felirata: „IOANNES [sic!] / OSORII / CONCIONES / DE SANCTI”; a piros-zöld fröcskölt élfestés ép. A kötet csak 1828-ban került a bródi konvent könyvei közé, a tulajdonosok bejegyzései alapján korábban magánhasználatban volt: Koosch János császári kanonok possessorbejegyzésével Sveti Ivan Zelina plébániai könyvgyűjteményében is találkozunk; az első rendi tulajdonos Turecsek

¹⁰ LOKMER BEKAVAC 2018, 185 (nr. 11). Vö. <https://edit16.iccu.sbn.it/titolo/CNCE030968>

Domonkos ferences szerzetes lehetett, aki növendékei Baján töltötte.¹¹ A kötetáblákon fennmaradt egy-egy félfóliónyi kódextörödek a 13. század végi *Breviarium notatum Strigoniense* szanktorále kötetéből (BNS II).¹² Mindkét töredék látható oldalán matutíniumolvasmányok olvashatók (1. ábra). A BNS II további töredékeit lásd: Nr. 5, 7, 8, 30, 33, 44, 45.

Sveti Ivan Zelina, Keresztelő Szent János-plébánia (Župa sv. Ivana Krstitelja u Svetom Ivanu Zelini)

Vladimir Magić 2004-ben adott „láttelepet” Sveti Ivan Zelina értékes plébániai könyvtárának fennmaradt köteteiről.¹³ A szerző rövid tanulmányában sürgette a körülbelül 1500 régi könyv szakszerű tárolását, tudományos feldolgozását és a legértékesebb 200 kötet restaurálását. Az állomány jelenleg is a plébánia padlásán található, nehezen hozzáférhető. A könyvanyagról szűrőpróbaszerűen készített fotósorozatban azonosítottam először egy Mikulić-kötést,¹⁴ annak nyomán került sor a helyszíni vizsgálatra és dokumentációra.¹⁵ A gyűjtemény három Mikulić-kötésű könyvet rejtett.

Nr. 73 – Sig.: 137 – **Tit.:** *Sacros[anctum]. Concilium Tridentinum. Additis declarationibus cardinalium, ex ultima recognitione Ioannis Gallemart...* – **Ed.:** Coloniae Agrippinae: Apud Petrum Henningium, 1633; 8° – **Frag.:** *Biblia sacra cum glossa interlineari ordinaria* [Dt 2,19–22.27–32 | Dt 28,11–14.22–24],¹⁶ s. 13 – **Poss.:** Joannis Kooz Canonici Chasmensis. – **Cat.:** USTC, Magić 2004¹⁷ – **Notae:** A gerincen vaknyomásos felirat nem látható. A kötésen lévő kézirat további töredékeit lásd: Nr. 15, 17, 24, 43, 53, 66, 67, 74, 78.

Nr. 74 – Sig.: 155 – **Tit.:** Petrus Besseus [Pierre Besse], *Concionum sive conceptuum theologicorum... tomus secundus* – **Ed.:** Venetiis: Apud Ambrosium et Bartholomeum Dei, 1615; 8° – **Frag.:** *Biblia sacra cum glossa interlineari ordinaria* [– | ?], s. 13 – **Poss.:** J[esus] M[aria] J[oseph]. Ex libris R[everen]d[issim]i

¹¹ Turecsék Domonkost 1779–1780-ban filozófiai studensként említi a bajai ferences háztörténet, ugyancsak Baján 1781-ben szubdiakónussá szentelték, ld. *Historia Domus Bajensis*, 1991, 107, 111, 117.

¹² Az egyedülálló értékű kódex korábban megismert 272 töredékéből rekonstrukció készült, ld. SZOLIVA 2025; <https://bns.zti.hu>.

¹³ MAGIĆ 2004.

¹⁴ E helyen köszönöm meg Romana Mačković helyi muzeológusnak, hogy megosztotta velem az 2015-ös kiállítás előkészítése során a plébánia néhány régi könyvéről készített fotóját.

¹⁵ Köszönettel tartozom a Belovár-Kőrösi Egyházmegye (Bjelovarsko-križevačke biskupije) illetékesének, Antun Faltak bírósági helynök úrnak, valamint Vlado Bogdan általános helynök és zelina plébános úrnak, hogy szíves engedélyükkel lehetővé tették a gyűjtemény helyszíni kutatását.

¹⁶ A Vulgata könyveinek rövidítését és a versek számozását az alábbi kiadás szerint hivatkozom: *Biblia Sacra iuxta Vulgatum versionem*, 1994.

¹⁷ MAGIĆ 2004, 195, vö. <https://www.ustc.ac.uk/editions/2523769>.

Joannis Baptistae Chernko Capellani Tuhlenij. Dono datus iste de manibus R[everen]d[issim]i D[omi]ni Michaelis Zlatarich C[anonicus]. Z[agrabiensis]. Anno D[omi]ni 1733. / Habet restitui in [...] Episcopali domui librorum quia illinc concessus. – **Cat.:** USTC¹⁸ – **Notae:** Magiç nem említi a kötetet. A gerincen vaknyomásos felirat nem látható. Az előzéken másodikként szereplő possessor, Michael Zlatarich kanonoki kinevezéséről 1733-ban megemlékezik a bolognai Collegium Illyricum-Hungaricum évkönyve.¹⁹ A possessorbejegyzés későbbi kiegészítése szerint a kötet egy időre visszakerült a püspöki könyvtárba, ami kivételesnek számít. Hogy miért találjuk ma mégis Sveti Ivan Zelinán, nem ismert. A kötésen lévő kézirat erősen kopott, további töredékeit lásd: Nr. 15, 17, 24, 43, 53, 66, 67, 73, 78.

2. a–b ábra. Szent Ágoston-kötet (Nr. 75) Sveti Ivan Zelina plébániájának padlásáról:
a) a háttábla egy 15. századi zágrábi (?) misszále töredékével; b) a gerincen piros tintával fennmaradt 18. századi könyvtári jelzet (A 197)

¹⁸ <https://www.ustc.ac.uk/editions/4029296>.

¹⁹ *Annali del Collegio Ungaro-Illyrico di Bologna 1553–1764*, 1988, 269 (c.366).

Nr. 75 – Sig.: 170 [olim A 197] – **Tit.:** D. Aurelius Augustinus, *Omnium operum tomus primus, quo retractationum libri duo, variaque illius opuscula... continentur* – **Ed.:** Lugduni [Lyon]: Apud Sebastianum Honoratum, 1563; 8° – **Frag.:** missale Zagrabiense (?) [Quadr. Hebd. I Feria IV | Quadr. Hebd. I Feria V–VI], s. 15 – **Poss.:** Liber Andreae Dumbovicz Al[umni]. V[enerabilis]. C[apituli]. Z[agrabiensis]. – **Cat.:** USTC, Magić 2004²⁰ – **Notae:** A könyv gerincének vaknyomásos felirata: „D. AUREL. AUGUSTINI. / T. I.”. A gerincen egy piros tintával festett, barokkos kézírást mutató könyvtári jelzet (A 197) is fennmaradt (2. a–b ábra). A kötésen lévő kézirat további töredékeit lásd: Nr. 11, 18, 29, 61, 79.

Varasd, Püspöki Könyvtár (Biskupijska knjižnica u Varaždinu)

Csázma Szentlélekről nevezett társaskáptalanját 1232-ben alapította István zágrábi püspök (1225–1247). A káptalan székhelye változatlan volt az 1548–1549-es török betörésig, amikor az intézményt kényszerűségből Zágrábba kellett menekíteni. A restauráció után 1806-ban Lepoglavára költözött, majd Maksimilijan Vrhovac zágrábi püspök (1787–1827) javaslatára 1811-ben Varasdra helyezték át. A káptalan levéltára és könyvtára is Varasdra került ekkor, és a Szent Miklós-tempom sekrestyéjének emeletén helyezték el. A császári társaskáptalannak a zágrábi székeskáptalannal való kapcsolata miatt feltételezhető, hogy e könyvanyaggal a katedrális könyvtárából származó köteteket is vittek Varasdra. (Fentebb láttuk, hogy császári kanonokok hozzájuthattak Mikulić-kötésű könyvhöz.) A császári káptalani könyvtár szóban forgó anyagát, amely egykori pálos és jezsuita tulajdonú köteteket is magába foglal, ma a varasdi püspökség kezeli.²¹ Az állományban két Mikulić-kötésű könyv található.

Nr. 76 – Sig.: 5b-I-II-1 [olim 351] – **Tit.:** Didacus de Baeza [Diego de Baeza], SJ, *Commentariorum moralium in Evangelicam historiam, tomus primus* – **Ed.:** Venetiis: Sumptibus Disiunctae Societatis, 1632; 4° (22 cm) – **Frag.:** Petrus Lombardus, *Sententiarum libri IV* [Lib. II Dist. XXXIII Qu. 10–13; Dist. XXXIV Qu. 1–2 (r); Lib. II Dist. XXXIV Qu. 2–5 (v)], s. 14/1; Thomas Aquinas, OP, *Commentarius in Librum I Sententiarum Petri Lombardi* [Lib. I Dist. XVIII Cap. 6–7; Dist. XXIX Cap. 1,2–2,2 (r); Lib. I Dist. XXIX Cap. 2,4–3,3 (v)], s. 13/14²² – **Poss.:** Lukas Bakrani (a háttáblán) / Ex libris [...] Theol. B[...] 1774 / Petri Czvet[ko] / 1642 / S[...] Andr[ae] Supanich Archi[diacon]i Archidiaconi Goricensis et Canon[i-ci] Zagrabiensis m[anu] p[ro]pria; CAPITULI ČAZMENSIS WARASDINI RESIDENTIS

²⁰ MAGIĆ 2004, 195, vö. <https://www.ustc.ac.uk/editions/153458>.

²¹ A császári káptalan levéltárának és könyvtárának történetéhez ld. BOBOVEC, TEŽAK, POTOČNIK 2011, 9–11, 39–58. A kutatáshoz pótolhatatlan segítséget nyújtott Irena Gotál, a gyűjtemény könyvtárosa, amiért hálával tartozom neki.

²² Vö. SZOLIVA 2025, 35 (19. l.).

(pecsét) – **Cat.:** USTC, KBkV²³ – **Notae:** A könyv gerincének aranyozott felirata: „DIDACI DE BA/IEZA. T. I.”. Első ismert tulajdonosa 1642-ben Andrija Zupanić (Andreas Supanich) volt, aki 1633-tól a bolognai horvát kollégium 39. rektoraként szolgált.²⁴ Zágrábi kanonokként és gorica esperesként ajánlást adott 1648-ban Petar Petretić (Petrus Petretich) zágrábi püspökké való kinevezéséhez.²⁵ Könyve vélhetően hagyatékával szállt a zágrábi káptalani könyvtára, ahol 1692 körül bekötötték. Későbbi tulajdonosa 1774-ből ismeretlen, mert nevét a következő possessor, Petar Cvetko kitörölte a címlapról. Cvetko 1793 és 1823 között varasdi kanonok, 1801-től éneklőkanonok volt,²⁶ a könyv vélhetően vele kerülhetett Varasdra. A kötetet 2024-ben restaurálták: pótolták az elveszett előtáblát, és a könyvtest a Mikulic-kötést utánzó félpergamen kötetést kapott. Ugyancsak e restaurálás keretében leválasztották az eredeti háttábla töredékét a kartonról, és alatta egy további kézirat-töredék vált láthatóvá. A két pergamenlapot a bekötés során ismeretlen okból egymásra ragasztották. Ez magyarázza, hogy bár a könyvnek napjainkra csak egy táblája maradt meg, mégis két töredék tartozik hozzá, és ezek mindkét oldala olvasható. A bekötéskor kívülre került (és eddig is ismert) Aquinói-mű testvértöredékei egyelőre nem kerültek elő a Metropolitanska knjižnica anyagán kívül. A Lombardus-mű további töredékeit lásd: Nr. 2, 28, 34.

Nr. 77 – Sig.: 5b-I-I-3 [olim 383] – Tit.: Bartholomaeus Platina [Bartolomeo Platino], *Vitae Romanorum pontificum a D. Petro usque ad Clementem VIII...* – **Ed.:** Leodii [Liège]: Ex Officina Henrici Houij, 1597; 16° (16 cm) – **Frag.:** Joachim da Fiore, *Liber Concordiae Novi ac Veteris Testamenti*, s. 13 [Lib. V Cap. 49–50; 50–51 | Lib. V Cap. 50], s. 14 – **Poss.:** Antonii Parcer dono acceptus a Francisco Rizmann Theologo primi Anni 1814 meo Conscholari. / Josephi Mikecz dono acceptus a supramemorato D. Antonio Parcer Convictus Regii Profecto Anno 1821; CAPITULI ČAZMENSIS VARASDINI RESIDENTIS (pecsét) – **Cat.:** USTC, KBkV²⁷ – **Notae:** A kötet a Convictus Regius Zagradiensis teológushallgatói között többször is gazdát cserélt. A 19. században egy időre talán a szeminárium könyvtárában volt – erre utalhat a gerincen lévő régi jelzet (383) –, és onnan vihették Varasdra. A kötésre ragasztott pergamentöredékek külső oldala a könyv használatából adódó kopás és a nedvesség okozta halványodás miatt olvashatatlanok. Tartalmuk meghatározása mégis lehetséges, mivel a kötetet 2023-ban restaurálták, a töredékeket lefejtették, és a korábban ragasztott oldalak tökéletesen olvashatók (3. a–b ábra). A kézirat további testvértöredékeit lásd: Nr. 4, 9, 13, 19, 36.

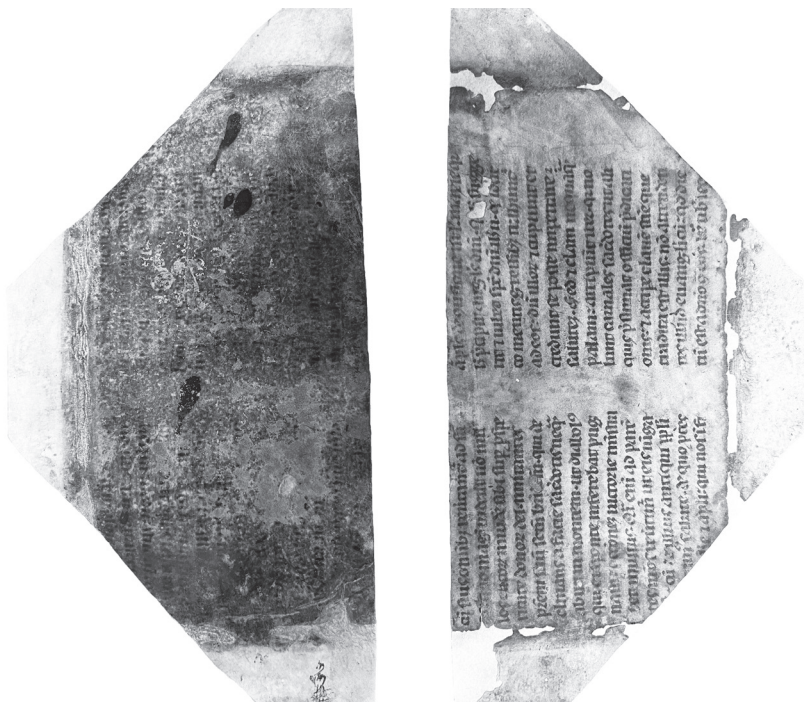
²³ <https://www.ustc.ac.uk/editions/4012779>; <http://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=573&item=K00042>

²⁴ *Annali del Collegio Ungaro-Illirico di Bologna 1553–1764*, 1988, 116–117 (c.160), 125 (c.174).

²⁵ Czagány Zsuzsa hívta fel a figyelmet a nehezen kiolvasható possessorbejegyzésre és a könyv egykori tulajdonosának aláírását tartalmazó, 1648-ban írt ajánlásra. Az utóbbiról ld. JERKOVIĆ, NERALIĆ, 2013, 107.

²⁶ BOBOVEC, TEŽAK, POTOČNIK 2011, 61 (nr. 109).

²⁷ <https://www.ustc.ac.uk/editions/413326>; <http://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=573&item=K00202>.

3. a–b ábra. A varasdi Püspöki Könyvtárban őrzött Platino-kötet (Nr. 77) előtáblájáról lefejtett pergamentöredék: a) a megkopott egykori látható oldal; b) a megtisztított egykori ragasztott oldal

Varasd, Kapucinus Rendház könyvtára (Knjižnica kapucinskog samostana u Varaždinu)

A varasdi kapucinus rendház könyvtárának régi állományát az 1706. június 14-én kitört tűzvész teljesen elpusztította, ezt követően a könyvtárat újra kellett alapítani. A könyvek javarészt adományként, más kapucinus közösségekből vagy jótevőktől érkezhettek. Az első fennmaradt katalógus 1762-ben készült. A rend 1789-ben bekövetkező jozefinista abolíciója után a könyvtárat – a környékbeli pálosok gyűjteményeihez hasonlóan – a pesti Egyetemi Könyvtárba akarták vinni, azonban a magas szállítási költségek miatt végül ez elmaradt.²⁸

A gyűjteményben ma egyetlen Mikulić-kötésű könyvet őriznek.²⁹

Nr. 78 – Sig.: 2726 [olim XXVI.C.9] – **Tit.:** [Giovanni Mario Verdisotti], *Le vite de' santi padri, insieme col prato spirituale* – **Ed.:** In Venetia: Appresso Lorenzo Griffo, 1623; 8° (19 cm) – **Frag.:** *Biblia sacra cum glossa interlineari or-*

²⁸ A könyvtár történetéről ld. ŠAGI 1996; MIKŠIĆ 2013, 288–289.

²⁹ Köszönettel tartozom Dejan Lecić OFMCap gvardiánnak a kutatás lehetővé tételéért.

dinaria [Ios 17,17–18.3 (r); 18,7–8.12–15 (v) | Ios 19,10–23.33–40 (r); 20,2–5; 21,3–6 (v);], s. 13 – **Poss.:** [...] 1660 / Loci Capucinatorum Zagrabiae; BIBLIOTEKA O. O, KAPUCINA U VARAŽDINU (pecsét) – **Cat.:** USTC³⁰ – **Notae:** A könyv útja a zágrábi katedrális könyvtárából előbb a helyi kapucinusok rendházába vezetett, erre utal a barokkos írásképpű possessorbejegyzés, és onnan került – vélhetően az 1706-os tűzvész után – a varasdi kolostor könyvtárába. Kötését 2008-ban a zágrábi Hrvatski državni arhiv műhelyében teljeskörűen restaurálták: a középkori töredékeket lefejtették a könyvtáblákról (így mindkét oldaluk tanulmányozható), és megtisztítva külön tékában helyezték el; a könyvtest új fűzést, új táblákat és az eredetit utánzó félpergamen kötést kapott. A kötésről lefejtett kézirat további töredékeit lásd: Nr. 15, 17, 24, 43, 53, 66, 67, 73, 74.

Zágráb, Keresztelő Szent János-plébánia (Župa sv. Ivana Krstitelja na Novoj Vesi u Zagrebu)

Az 1347-ben alapított Keresztelő Szent János-plébánia egyike Zágráb legrégibb plébániáinak. Utcája (Nova Ves) hagyományosan a város katedrálisában szolgálatot teljesítő prebendáriusok lakóhelye volt.³¹ Az 1785 és 1790 között elkészült barokk templom mellett álló plébániaépület alagsorában egy nagyjából ezer kötetes régi könyvtár található, amely jelenleg sajnos rendezetlen állapotban van. Az állományban – amelyben fatáblás kötésű antikvák és 17–19. századi nyomtatványok mellett vegyesen kortárs teológiai irodalom is előfordul – sikerült egy Mikulić-kötésű könyvet azonosítani.

Nr. 79 – Sig.: [sine signatura] – **Tit.:** Octavianus Mirandula, *Illustrium poetarum flores, per Octavianum Mirandulam collecti, et in locos communes digesti...* – **Ed.:** Lugduni [Lyon]: Apud Antonium Tardif, 1600; 16° (12 cm) – **Frag.:** missale Zagrabienne (?) [missa de BMV in T.P. | missa pro prelati et congregatione, missa pro poscenda compunctione], s. 15 – **Poss.:** [...] Solarii [...] / Michaelis [...] [...] m[anu] p[ropria] – **Cat.:** USTC³² – **Notae:** A kötésen lévő kézirat további töredékeit lásd: Nr. 11, 18, 29, 61, 75.

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)

Az OSZK Régi Nyomtatványok Tárának gyűjteményrészeiben nem találunk Mikulić-kötésben lévő nyomtatványt.³³ A Kézirattár középkori kódextöredékei közül

³⁰ <https://www.ustc.ac.uk/editions/4001630>

³¹ DOBRONIĆ 1991, 260–271.

³² <https://www.ustc.ac.uk/editions/159112>

³³ A szóban forgó gyűjteményrészekben, vagyis az Ősnyomtatvány- és az Antikva-gyűjteményben, a Kötéstörténeti gyűjteményben és a Régi Magyar Könyvtárban, valamint az Apponyi-gyűjte-

azonban előkerült egy fragmentumpár, amely hajdanán Mikulić-féle bekötés része volt (4. ábra).

Nr. 80 – Sig.: Fragm. D7 – **Tit.:** ? – **Ed.:** ?; 4° (22,5 cm) – **Frag.:** *Decretum Gratiani cum apparatu Bartolomaei Brixienensis* [Dist. L Cap. 58–60 (r); Cap. 63–64.68–69 (v) | Dist. LI Cap. 5 – Dist. LII Cap. 1 (r); Dist. LIII Cap. 1 – Dist. LIV Cap. 2 (v)], s. 13/2 – **Poss.:** Szalay Ágoston / Növ. Nap. 1923/2 – **Cat.:** SzNL³⁴ – **Notae:** A lefejtett kódextöredékpár az OSZK növedéki naplójában 1923/2 számon szerepel. Szalay Ágoston (1811–1877) udvari tanácsos, az MTA levelező tagja kéziratgyűjteményével került 1923-ban a könyvtár tulajdonába, vélhetően a hordozókönyvvel együtt. A hordozókönyv ma ismeretlen, zágrábi provenienciáját azonban két ismertetőjegy egyértelművé teszi: egyrészt a kódextöredékek a szóban forgó zágrábi kötetstípusra jellemző szabást mutatnak, másfelől a kánonjogi témájú középkori kézirat testvértöredékei Mikulić-kötésű könyvek tábláiról ismertek. A testvértöredékeket lásd: Nr. 55, 56, 57.

Összegzés

A Mikulić-féle kötetstípus kutatásának 2022 és 2025 közötti eredményeit áttekintve érdemes az 1692 környékén, Zágrábban nyersanyagként felhasznált kódexek és az azonosított testvértöredékek előzőleg közzétett listáját megújítva közölni. Az összegzés fényében legalább 22 kódexet vágott fel az egykori zágrábi könyvkötő.³⁵

Bibliikum:

1. *Biblia sacra cum glossa interlineari ordinaria*, s. 13: Nr. 15, 17, 24, 43, 53, 66, 67, 73, 74, 78
2. *Vulgata*, s. 14: Nr. 31, 50³⁶
3. Zacharias Chrysopolitanus, *In Unum ex Quattuor, sive De concordia Evangelistarum libri IV*, s. 12: Nr. 25, 38, 39, 40, 41, 42, 51, 52, 65, 70³⁷
4. Petrus Comestor, *Historia Scholastica*, s. 13: Nr. 6, 62

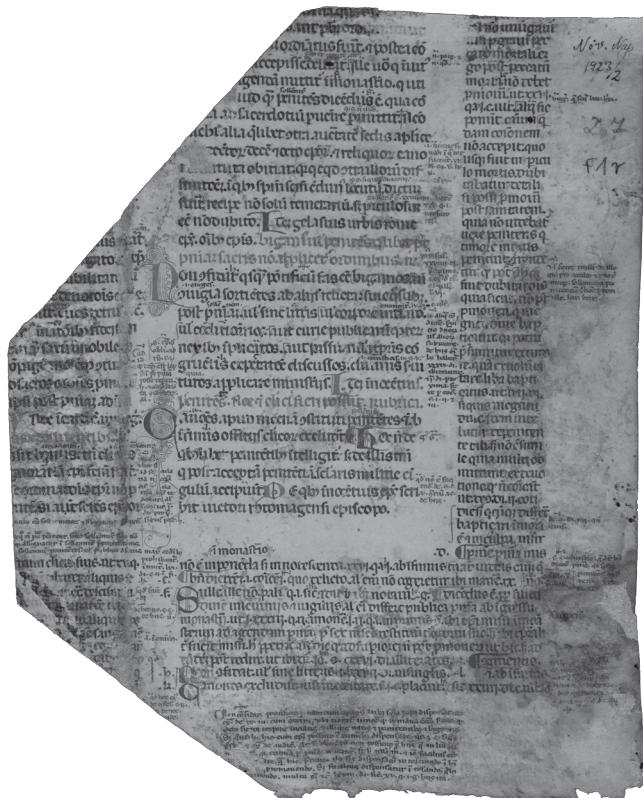
ményben, a Rariora- és Cyrillika-gyűjteményekben nem található Mikulić-kötésű könyv. E helyen mondok köszönetet Varga Bernadettnek, az OSZK Régi Nyomtatványok Tára vezetőjének a kérdést tisztázó kutatáshoz nyújtott szíves segítségéért.

³⁴ Az OSZK lefejtett középkori kéziratöredékeiről Szelestei Nagy László készített leírást; e kézzel írt katalógust az OSZK Kézirattárában őrzik. A D7-es jelzetű töredék leírását Orsós Julianna és Zsupán Edina szíves segítségével tekinthettem meg, amelyet e helyen köszönök meg.

³⁵ Az összesítésben nem említjük a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Levéltárának (Arhiv HAZU) bizonytalan eredetű töredékét (Ormar V a/Nr. 32), vö. SZOLIVA 2022, 458 (195. lj.).

³⁶ Vö. Zagreb, Metropolitanska knjižnica, M 9292; kiadva ld. MAGIĆ 2016, i. m. 40 (illusztráció).

³⁷ Vö. Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 1003, MR 1007, MR 1047 stb. Jelenleg e 12. századi kézirat 160 töredéke ismert (71 horvátországi és 9 magyarországi kötés tábláiról), ld. SZOLIVA 2022, i. m. 458 (197. lj.).

4. ábra. Az OSZK Kézirattárában őrzött 13. századi pergamentöredék (D7, itt: Nr. 80), amely egykoron Mikulić-féle kötés része volt

Teológia:

5. Augustinus, *De Trinitate*, s. 13/14: Nr. 63
6. Thomas Aquinas, OP, *Commentarius in Librum I Sententiarum Petri Lombardi*, s. 13: Nr. 76
7. Magister Bandinus, *Sententiarum Liber Primus*, s. 14: Nr. 35
8. Joachim da Fiore, *Liber Concordiae Novi ac Veteris Testamenti*, s. 13: Nr. 4, 9, 13, 19, 36, 77
9. Petrus Lombardus, *Sententiarum libri IV*, s. 13: Nr. 14, 22, 23³⁸
10. Petrus Lombardus, *Sententiarum libri IV*, s. 14/1: Nr. 2, 28, 34, 76

³⁸ Vö. Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 1168 stb.

Liturgia:

11. *Breviarium notatum Strigoniense* (BNS II), s. 13/2: Nr. 5, 7, 8, 30, 33, 44, 45, 72
12. *breviarium*, s. 13/14: Nr. 46³⁹
13. *breviarium* (Zagrabiense?), s. 14/15: Nr. 68
14. *missale Zagrabiense*, 1358: Nr. 21, 60⁴⁰
15. *missale Zagrabiense*, s. 14: Nr. 3, 37, 59
16. *missale* (Zagrabiense?). s. 15: Nr. 11, 18, 29, 61, 75, 79⁴¹
17. *pontificale Romanum* (G. Durandus), s. 13: Nr. 16, 71⁴²

Kánonjog:

18. *Decretum Gratiani cum apparatu Bartolomaei Brixienensis*, s. 13: Nr. 1, 10, 26, 27, 54
19. *Decretum Gratiani cum apparatu Bartolomaei Brixienensis*, s. 13/2: Nr. 55, 56, 57, 80⁴³
20. *Liber Sextus Decretalium cum apparatu Ioannis Andreae*, s. 14: Nr. 47, 58
21. *Hostiensis, Summa aurea*, s. 13: Nr. 64

Csillagászat:

22. *Tabulae astronomicae illustrissimi Alfontii regis Castellae*, s. 15: Nr. 12

A Sveti Ivan Zelinán és a zágrábi Keresztelő Szent János-plébánián szerzett tapasztalatok nyomán feltételezhető, hogy a Zágráb környéki nagyobb plébániákon, ahol az elmúlt századokban kanonokok teljesítettek lelkipásztori szolgálatot, további Mikulić-kötésű könyvek lappanganak. Mindez egyértelműen kijelöli a kutatás további irányát: történeti források alapján össze kell állítani azoknak a plébániáknak a listáját, amelyeket 1700 és 1850 között – akár időlegesen – zágrábi kanonokok töltöttek be, hiszen általuk a katedrális könyvtárából számos kötet e helyekre kerülhetett, és ezek egy része jó eséllyel ma is ott van. A katedrális könyvtárának 17. századi inventáriuma pontosítható, a bekötéshez használt középkori kéziratok ismert töredékeinek száma pedig számottevően növelhető e plébániai gyűjtemények szisztematikus átnézésével és a Mikulić-kötésű könyvek kiszűrésével.

³⁹ Vö. Zagreb, Metropolitanska knjižnica, M 4606, M 5824, M 9098 stb.

⁴⁰ Vö. Zagreb, Metropolitanska knjižnica, M 10687, M 11974, M 17682 stb.

⁴¹ Vö. Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 1161 stb.

⁴² Vö. Zagreb, Metropolitanska knjižnica, M 359, MR 1039, MR 1063, MR 1119 stb.

⁴³ Vö. Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 1090 stb.

Hivatkozott irodalom

- Annali del Collegio Ungaro-Illirico di Bologna 1553–1764*, ed. Maria Luisa Accorsi, Gian Paolo Brizzi, Bologna, Cooperativa Libreria Universitaria Editrice Bologna (CLUEB), 1988.
- Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem*, ed. Robertus Weber et al., em. Roger Gryson et al., Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1994.
- BOBOVEC, Damir, TEŽAK, Spomenka, POTOČNIK, Iva, *200 godina Kaptola u Varaždinu. Izložba je otvorena od 20. listopada do 20. studenoga 2011. u Palači Herzer Grads-kog muzeja Varaždin*, Varaždin, Varaždinska biskupija, 2011.
- DOBRONIĆ, Lelja, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb, Školska knjiga, 1991.
- FRKIN, Vatroslav, *Povijest samostanske knjižnice u Brodu na Savi i djela franjevacu u njoj = Franjevci u Slavonskom Brodu. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 27. listopada 2007. u Slavonskom Brodu*, uredio Dino Mujadžević, Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje – Franjevački samostan, 2012, 237–251.
- Historia Domus Bajensis. Chronik des Franziskanerkonvents in Baja. I. 1694–1840*, hrsg. von Nándor Kapocs, Mihály Köhegyi, Baja, Türr István Múzeum, 1991 (Bajai Dolgozatok, 7).
- JERKOVIĆ, Marko, NERALIĆ, Jadranka, *Kako postati zagrebačkim biskupom u posttrident-skome = Povijesni prilozi*, 32(2013), No. 45, 45–113. <https://hrcak.srce.hr/clanak/167332>.
- JURIĆ, Šime, *Katalozi inkunabula crkvenih ustanova u Hrvatskoj: I. Zbirka inkunabula Metropolitanske knjižnice u Zagrebu = Croatica Christiana periodica*, 8(1984), No. 13, 154–215, <https://hrcak.srce.hr/clanak/145637>
- KNEŽEVIĆ, Suzana, *Knjižnica Križevačke biskupije u 19. stoljeću = Cris. Časopis Povi-jesnog društva Križevci*, 10(2008), vol. 1, 82–94. <https://hrcak.srce.hr/clanak/80228>
- LOKMER, Juraj, LOKMER BEKAVAC, Fila, *Zbirke stranih rijetkih knjiga XVI. stoljeća u knjiž-nicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda: franjevački samostan u Slavonskome Brodu = Croatica Christiana periodica*, 42(2018), No. 81, 143–189. <https://hrcak.srce.hr/file/317711>.
- MAGIĆ, Vladimir, *Župska knjižnica Sv. Ivana Krstitelja u Zelini = Sveti Ivan Zelina i zel-inski kraj u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. prosinca 2000. u Sv. Ivanu Zelini*, gl. urednik Ante Gulin, Zagreb, Hrvatska akademija znanos-ti i umjetnosti – Sveti Ivan Zelina, Grad Sveti Ivan Zelina, 2004, 191–198.
- MAGIĆ, Vladimir, *Katalog knjiga XVI. st. u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu*, Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 2005.
- MAGIĆ, Vladimir, *The Metropolitan Library over the Centuries = Vladimir Magić, Milan Pelc, Mirna Abaffy, Cimelia Metropolitana. The History and Treasures of the Zagreb Archdiocese Library*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, Prvostolni kaptol zag-rebački, 2016, 5–43.
- MIKŠIĆ, Vlado, „*Der Josephinismus in der Diözese Zagreb*” zwischen 1780 – 1790, dok-tori disszertáció, Wien, Universität Wien, Katholisch-Theologische Fakultät, 2013.
- ŠAGI, Bono Zvonimir, = *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, (1996), vol. 8–9, 103–109. <https://hrcak.srce.hr/clanak/199134>

SZOLIVA Gábor OFM, *A zágrábi katedrális 17. század végi könyvtárából elszármazott régi nyomtatványok horvát és magyar gyűjteményekben – A Mikulić-féle kötéstípus kutatásának eredményei* = *Magyar Könyvszemle*, 138(2022), 417–460. <https://doi.org/10.17167/mksz.2022.4.417-460>

SZOLIVA 2025 = *Breviarium notatum Strigoniense saeculi XIII. Pars sanctoralis*, közr. SZOLIVA Gábor OFM, Bp., HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet, 2025 (*Musicalia Danubiana*, 27). A rekonstrukció frissülő online megjelenítése: <https://bns.zti.hu>.

VEGH, Željko, *Inkunabule i knjige 16. stoljeća u knjižnici Grkokatoličke biskupije u Križevcima*, Križevci, Samostan sestara bazilijanki, 2007.

VEGH, Željko, *Knjižnica Grkokatoličke biskupije u Križevcima = Muzeologija* (2012), vol. 48/49, 191–197. <https://hrcak.srce.hr/clanak/164854>.

Szoliva, Gábor OFM

Printed Books from the Late-17th-Century Library of Zagreb Cathedral in Croatian and Hungarian Collections II. – New Findings in the Research on the Mikulić Binding Type

Around 1692, the old printed books of the library of Zagreb Cathedral – today preserved in the Metropolitan Library of Zagreb (Metropolitanska knjižnica u Zagrebu) – received new, uniform bindings. The bookbinder used fragments of medieval parchment codices, glueing smaller or larger pieces onto the covers of the books in a special way. This distinctive type of binding, which most closely resembles half-leather binding, is referred to in Croatian scholarship as the “Metropolitanski uvez” (“Metropolitan binding”). It differs from the traditional half-leather binding mainly in that the outer sides of the boards are covered not with paper, but with fragments of parchment codices. Although most of these bindings are preserved in the Metropolitan Library of Zagreb, a few have also surfaced in other Croatian and Hungarian collections. Since 2022, I have referred to this particular type as the “Mikulićev uvez” or “Mikulić binding”, in reference to Aleksandar Mikulić, Bishop of Zagreb (1688–1694), who commissioned the rebinding of the collection around 1692.

In the first part of this study, published in *Magyar Könyvszemle* 2022/4, I gave descriptions of 70 Mikulić bindings identified outside the holdings of the Metropolitan Library. The present paper expands this corpus with ten additional volumes, found beyond the main collection. Among them is a remarkable copy from the Franciscan convent library of Slavonski Brod, which preserves two fragments from the sanctorale of the 13th-century notated *Breviarium notatum Strigoniense* (BNS II). Of the 274 fragments of this manuscript identified to date, 258 are held in the Metropolitan Library, while 16 are found in other collections.

In light of these new results, future research on Mikulić bindings should focus on Croatian parish libraries where canons of Zagreb served as parish priests between 1700 and 1850. During this period, canons generally had access to the cathedral library, and some of the books they borrowed were never returned to the main collection.

Keywords: medieval fragmentology, Zagreb, Metropolitanska knjižnica, binding, Aleksandar Mikulić, Esztergom, Strigonium.

Forgách Hajnalka

**Valerii Maximi *Dictorum factorumque memorabilium exempla...*
című kötete az Országgyűlési Könyvtár
Ghyczy-gyűjteményében**

Ghyczy Ignác (1799–1870) könyvgyűjtő, országgyűlési képviselő rendkívül színes és összetett, nyelvilag és tematikailag egyaránt gazdag, több nemzedéken át gyarapított, 18–19. századi könyv- és hírlapgyűjteményt hozott létre, amelyet gyermekei 1872-ben a Képviselőházi Könyvtárnak adományoztak. A Képviselőház Könyvtári Bizottságának 1873. június 30-i jelentése az alábbiakat fogalmazta meg Ghyczy Ignác gyűjteményének összetételével, gazdagságával kapcsolatban: „[...] a fennevezett könyvtár ugyan számos különböző szakot illető, de mindegyikben nagybecsű munkákat tartalmaz. Kiterjed a politikai, jogi, államtudományi, történeti, földrajzi, utazási, gazdagsági, hadi, theologiai és ó-classikai irodalomra; továbbá a szépirodalomra is, s gazdag, kivált a hazai történet és politikát illető könyvekben. Kiemelendők ezek közt a ritkán és nehezen teljesen megszerezhető nagy munkák [...]”.¹ A Ghyczy-gyűjteményből származó, alábbiakban bemutatandó kötet azért figyelemre méltó, mert nemcsak Ghyczy alapos, ókori klasszikusokra kiterjedő műveltségére és nemcsak a köznemesi családi könyvgyűjtemény gazdaságára szolgáltat bizonyítékot, hanem azt a tényt is alátámasztja, hogy a gyűjteményben eddig feltáratlan könyvtártöredékek találhatók, amelyek egészen a 16. századig nyúlnak vissza, és kora újkori művelődéstörténeti kérdésekre adhatnak választ.

Valerius Maximus (Kr. u. 1. század) *Dictorum factorumque...* című fő műve, az „Emlékezetes tettek és mondások kilenc könyve” kompilációval létrehozott retorikai gyűjtemény. A szórakoztatás mellett példatárul szolgált a retoriskolák számára. „[...] különböző erényekhez és bűnökhöz kapcsolódóan rengeteg anekdotát sorakoztat fel abból a célból, hogy a szónokok beszédek elkészítéséhez megfelelő példatárral rendelkezzenek”.² A nagy hatással bíró műből már az ókori római szerzők (idősebb Plinius, Gellius, Lactantius) is szívesen merítettek, a középkorban kifejezetten népszerű volt.³ Itáliai humanisták (Petrarca, Galeotto Marzio) is forrásul használták.⁴

Az Országgyűlési Könyvtár Ghyczy-gyűjteményében őrzött, alább ismertető-dő kötet legkorábbi ismert lehetséges tulajdonosai – mind a wittenbergi peregrinus

¹ HORVÁTH, PULSZKY 1873, 26.

² HAVAS 1994, 327.

³ ADAMIK 2009, 431.

⁴ *A magyar irodalom története I*, 1964, 248–249.

Casparus Wagner (?–1599?), mind pedig Entshelyi Vencel, a győri gimnázium pálos szerzetes tanára – számára fontos segédanyag lehetett az egyházi tanulmányaik során a retorika kötelezően elsajátítandó tantárgyához.

Casparus Wagner wittenbergi diák számára azért volt ezenkívül jelentős a Valerius Maximus-kötet, mert az ő idejében az ókor történetéből származó exemplum kedvelt műfaj volt. Miskolci Csulyak István például szintén szívesen hivatkozott Valerius Maximusra.⁵ Szepsi Csombor Márton *Vdvári schola...* című, gazdag exemplum-anyagot felvonultató intelmegyűjteménye is klasszikus és humanista exemplum-gyűjteményekre – például Valerius Maximusra – épített. Szepsi Csombor műve egyaránt szolgálta az erkölcsi építést és a retorikai képzést.⁶ Caspar Wagner egyéni érdeklődésén túlmenően, Oláh Róbert tanulmánya arra a Kárpát-medencei olvasmánytörténeti folyamatra hívja fel a figyelmet, hogy a 16. században az olvasmányok tematikájában laicizálódás volt megfigyelhető⁷, ami szintén indokolja az antik szerző jelenlétét Wagner könyvtárában.

A 18. században élt Entshelyi Vencel pálos szerzetes-tanár számára azért lehetett még releváns és ismert szerző Valerius Maximus, mert a késő középkori egyházi beszédekben (Temesvári Pelbárt, Laskai Osvát) sokat idézték. Cicero, Seneca és Arisztotelész mellett a leggyakrabban idézett antik szerzők közé tartozott.⁸

Tágabb összefüggésben szemlélve, a pálos szerzetesrend, amelyhez Entshelyi Vencel is tartozott, a középkortól kezdve nagy gondot fordított a kolostori könyvtári könyvek megőrzésére és gyarapítására. Az ősi pálos monostorok (Budaszentlőrinc, Márianosztra, Bécsújhely, Nagyvázsöny, Felsőelefánt, Sátorlajújhely, Sajólad, Lepoglava) gazdag könyvtárral rendelkeztek. Minden pálos kolostori könyvtárban elérhetőek voltak a hivatalos dokumentumokon (rendi konstitúciók, regula, nagykáptalani jegyzőkönyvek másolatai, szerzetesek életrajzi adatait tartalmazó könyvek, historia domusok, rendi krónikák), a liturgikus műveken (misalék, breviáriumok, szertartáskönyvek, szerzetesi énekes- és imakönyvek, zsolozsmás könyvek) és a teológiai irodalmon (Biblia, szentírásmagyarázat, prédikációs gyűjtemények, egyházzogi művek, ájtatos irodalom) túl a szabad művészetek elsajátításához nélkülözhetetlen könyvek is.⁹

A pálos kolostorok közül „magasabb szintű iskolázás csak Budaszentlőrincen folyt a 15. század második felétől.”¹⁰ Ez a kolostor el tudta látni a többi pálos kolostor könyvszükségleteit is. A pálos kolostori könyvtárak 16–17. századi történetéről viszonylag keveset tudunk. Rendházaik könyvállományának jelentős része elpusztult a 16. században. A katolikus iskolarendszer kiépítésében és az egyházi oktatásban szerepet vállaló szerzetesrendek a török kiűzését követő idő-

⁵ OLÁH 2022, 105.

⁶ *A magyar irodalom története II*, 1964, 83.

⁷ OLÁH 2024, 395.

⁸ KISS 2008, 213.

⁹ KISBÁN [2021], 153–154.

¹⁰ MADAS 1998, 40.

szaktól kezdve folyamatosan gondot fordítottak rendházaik könyvtára számára a könyvek beszerzésére, a könyvtállomány újjáépítésére.¹¹

A pálos szerzetesek késő középkori olvasmányműveltségével, könyvkultúrájával, valamint a pálos szerzetesi könyvtárak 14–16. századi összetételével Sarbak Gábor vet számot, kiemelve a katalógusokból kinyerhető források szűkösségét.¹² Knapp Évának a máriavölgyi pálos kolostori könyvtár 18. századi állapotát rekonstruáló tanulmánya megállapítja, hogy 1772-ben a legnagyobb arányban a prédikációirodalom és az aszketikus művek voltak jelen a gyűjteményben.¹³ Felhívja a figyelmet a „Humanistae” és a „Philosophi” szakok 1773 (ez volt Entshelyi Vencel possessorbejegyzésének éve is) és 1786 közötti jelentős mértékű gyarapodására¹⁴. A folyamat a világi témájú művek könyvtári gyarapodására enged következtetni, hiszen a „Humanistae” szakban az oktatási célokat szolgáló antik klasszikus irodalom, a humanista szerzők művei, illetve retorikai alapművek kaptak helyet.¹⁵ Ebbe a kategóriába sorolható Valerius Maximus műve is.

Entshelyi Vencelre azonban nemcsak pálos szerzetesként, hanem győri gimnáziumi tanár-könyvtulajdonosként is tekinthetünk. Ebben az esetben Dóbék Ágnes tanulmánya vezethet bennünket tovább, amely a 18. század végi és 19. század eleji győri könyvtártörténetet és olvasmánytörténetet tárgyalja. Megállapítása szerint a 18. század végén gyarapodnak a világi témájú művek a győri egyházi személyek hagyatékában. Ennek okaként az erősödő laicizálódást tünteti fel.¹⁶ Megállapítja azt is, hogy a 18. század végén több egyházi könyvtár létezett Győrben, ám ezek szűkebb réteget szolgáltak ki. A Győrben működő szerzetesrendek közül több is tartott fenn könyvtárat. A legnagyobb gyűjteménnyel a szeminárium könyvtára rendelkezett.¹⁷

Ghyczy Ignác, a kötet legkésőbbi ismert tulajdonosa, a Győri Királyi Jogakadémia hallgatója volt. 1812–1813 között a bölcsészeti, majd 1814–1815 között a jogi fakultáson folytatta tanulmányait.¹⁸ A bölcsészeti fakultás (facultas philosophica) célja a II. Ratio Educationis idején a jogi, orvosi, illetve hittani fakultásra történő előkészítés¹⁹, valamint a magasabb fokú továbbképzés és az önálló pályákra való felkészítés²⁰ volt. A II. Ratio Educationis bevezetését követően – tehát Ghyczy Ignác tanulmányai idején – a bölcsészeti karon a következő tárgyakat oktatták: elméleti bölcsélettan (logica, metaphysica), Magyarország oknyomozó története, tiszta mathézis geodéziával, elméleti és kísérleti természettan, elméleti

¹¹ MONOK 1998, 92–93.

¹² SARBAK 2001, 116.

¹³ KNAPP 1992, 204.

¹⁴ KNAPP 1992, 205.

¹⁵ KNAPP 1992, 211–212.

¹⁶ DÓBÉK 2019, 197–198.

¹⁷ DÓBÉK 2019, 200.

¹⁸ JUHÁSZ 2017, 248.

¹⁹ JUHÁSZ 2017, 16.

²⁰ *A győri jogászképzés évszázadai*, 2011, 28.

és gyakorlati bölcsélettan, alkalmazott mathézis (geometria, vízműtan, építéstan), egyetemes történet, mezőgazdaságtan (természetrajzzal), hittan, valamint rendkívüli tárgyként a görög nyelv. A jogi karon természetjogot, egyetemes-, nép- és magyar közjogot, Magyarország és az örökös tartományok statisztikáját, bányajogot, magyar magán- és büntetőjogot, politikai és kamarai tudományokat, váltó- és kereskedelmi jogot, tisztí írásmódot oktattak. A magyar nyelvet mindkét karon tanították.²¹ Ghyczy Ignácnak a Valerius Maximus-kötet kiváló tankönyvként, segédkönyvként, példatárként szolgálhatott elméleti bölcsélettani tanulmányaihoz. Ghyczy Ignác öccséről, Ghyczy Kálmánról tudjuk, hogy diákéveiben az antik szerzők nagy hatást gyakoroltak rá. „Eszményeit, ideáljait az ókorból merítette”,²² ami precíz jogi gondolkodásmódjában, logikus érvelésében, valamint az antik retorikai szabályok figyelembevételével megszerkesztett beszédeiben érhető tetten. A mű és szerzője a későbbiekben is igen fontos lehetett Ghyczy Ignác számára, mivel könyvtárában megtalálható a *Valerii Maximi Dictorum factorumque...* 1783-as, zweibrückeni, javított kiadása²³, valamint az 1836–1837-ben Párizsban megjelent, kétkötetes *Valerii Maximi opera*²⁴ is. Egyik kötetben sincsenek sem possessorbejegyzések, sem pedig margináliák.

A kötet egykori tulajdonosai

1. Casparus Wagner

A kötet legkorábbi ismert tulajdonosa feltehetően Casparus Wagner (Caspar Wagner, Kaspar Wagner, Wagner Novizoliensis) besztercebányai származású wittenbergi diák volt.²⁵ Besztercebányán (Zólyom) született 1550 körül.²⁶ A possessorbejegyzés az 1. ábrán látható.

Az *Epithalamion...* című alkalmi vers szerzője,²⁷ amelyet Thomas Wranka és felesége, Dorothea Brancz számára írt.²⁸ A mű könyvtárakban fellelhető példánya-it Wagner különböző személyeknek szóló ajánlásokkal látta el. A dedikációk révén a szerző eddig kevésbé ismert kapcsolatrendszere bontakozik ki.

²¹ JUHÁSZ 2017, 15–16.

²² SZIGETI 2012, 24.

²³ OGYK raktári jelzet: A3/711

²⁴ OGYK raktári jelzet: A3/345:32-33

²⁵ [s. n.], *Wagner Gáspár* = SZINNYEI 1914, 1379; [s. n.], *Casparus Wagner* = KUZMÍK 1976, 803; [s. n.], *Wagner Gašpar* = ERCÉ, 1942, 533.

²⁶ RMSz 891.

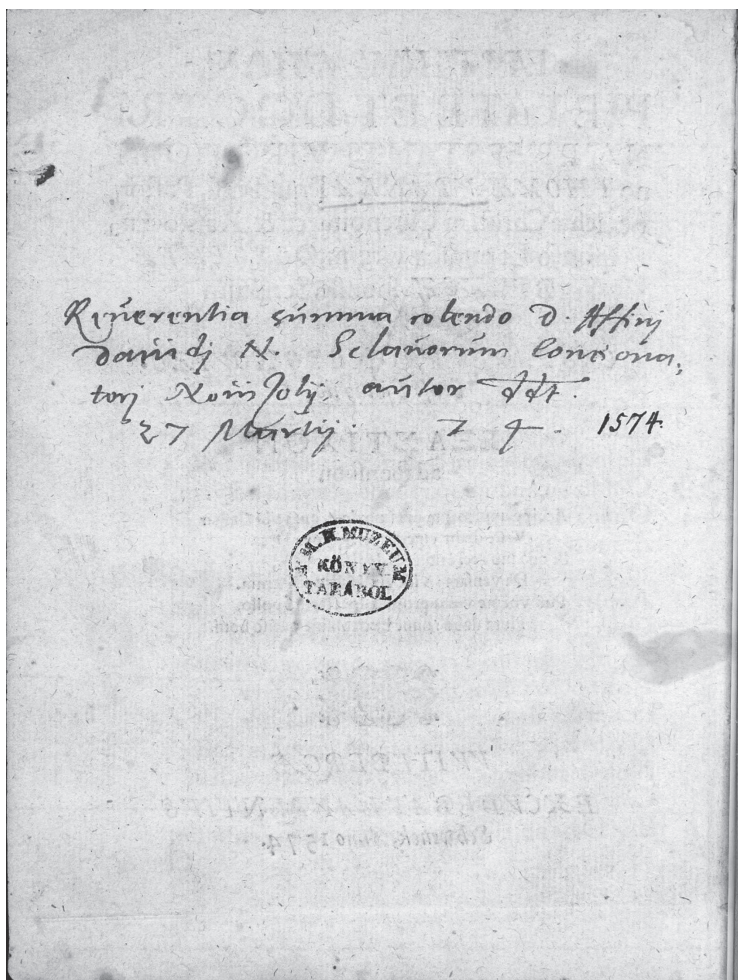
²⁷ WAGNER 1574.

²⁸ [s. n.], *Wagner, Gašpar* = *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, 1994, 333; RMSz 891.

1. ábra. Possessorbejegyzések Valerii Maximi Dictorum factorumque memorabilium exempla... című kötetének címlap rectóján
(Országgyűlési Könyvtár, A3/1285)

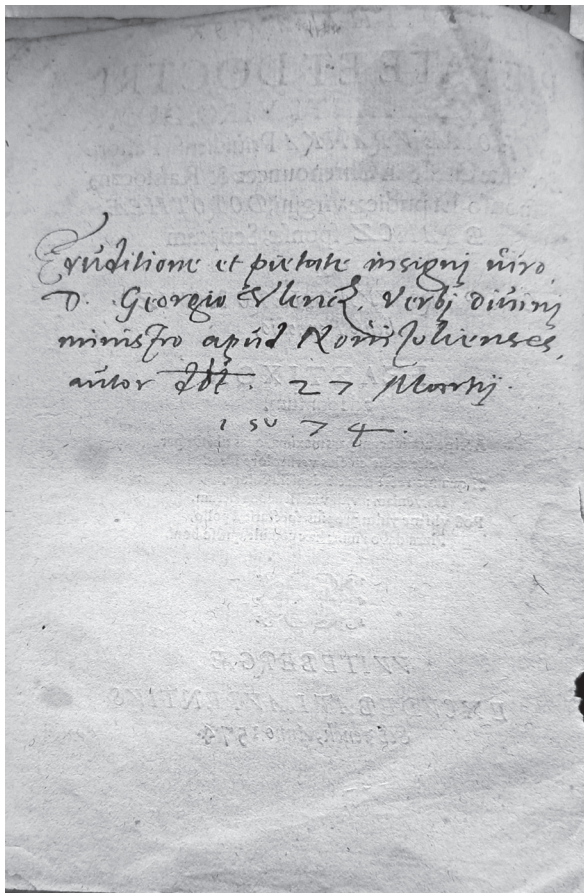
A kiadványnak az Országos Széchényi Könyvtárban található példányát Wagner a címlapverzón olvasható possessorbejegyzés tanúsága szerint „d. Affini Davidij N. Sclavorum concionatorj Novizolij” részére ajándékozta 1574. március 27-én.²⁹ (2. ábra) A személy pontos kilétét a kutatás ezen szakaszában egyelőre nem sikerült meghatározni.

2. ábra. Caspar Wagner szerzői bejegyzése az *Epithalamion...* címlapjának verzóján (OSZK RNYT RMK III. 641)

²⁹ WAGNER 1574, címlap verzó (OSZK RNYT RMK III. 641)

A kiadvány Teleki Tékában található példányát a szerző „Georgius Vlenck verbi divini minister apud Novizolienses” részére ajándékozta 1574. március 27-én.³⁰ (3. ábra) A megajándékozott személy feltehetően Georgius Vlentz, aki Wagnerhez hasonlóan Besztercebányán született, és szintén a Wittenbergi Egyetem hallgatója volt: 1566. július 11-én iratkozott be az egyetemre.³¹ 1569 és 1574 között a besztercebányai evangélikus gimnázium tanítója volt.³² 1572-től diakónusként is szolgált Besztercebányán.

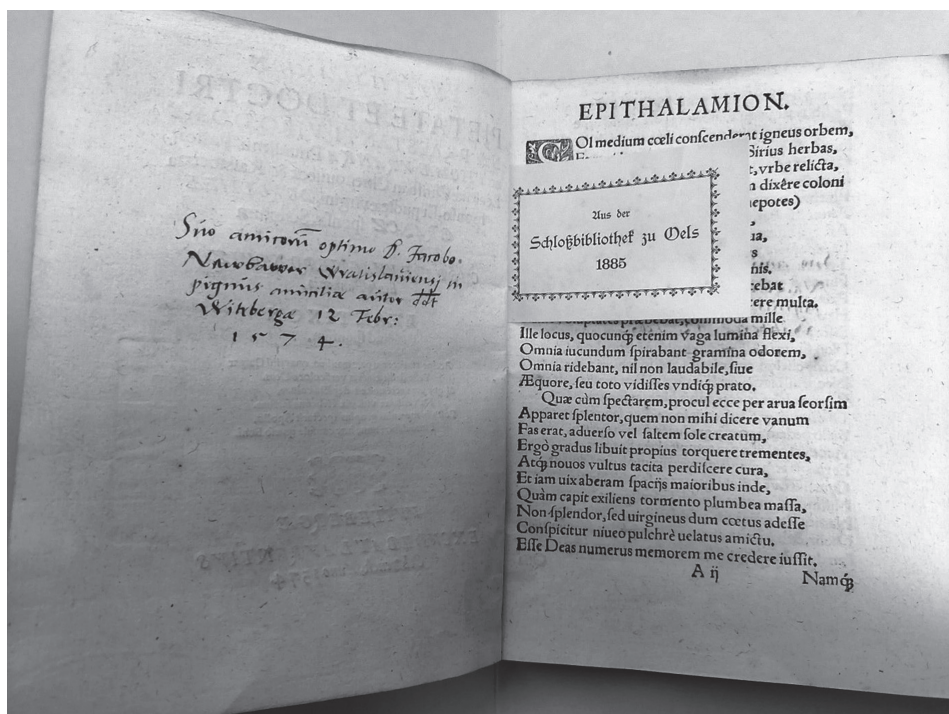
3. ábra. Caspar Wagner szerző bejegyzése Epithalamion... címlapjának verzóján (Teleki-Bolyai Könyvtár Marosvásárhely, Bo-3501 coll. 7.)

³⁰ *Catalogus librorum... Tom. II.*, 2001, 207; Szögi 2011, 275; ROSENAUER 1876, 28; CSEPREGI 2016, 452.

³¹ Szögi 2011, 275.

³² ROSENAUER 1876, 28.

A drezdai Szász Állami és Egyetemi Könyvtárban (SLUB) található példány is tartalmaz ajánlást a szerzőtől, amely szintén a kötet címlapjának verzóján olvasható: „Suo amicorum optimo D. Jacobo Newbawer Wratislaviensi in pignus amicitiae autor d[ono] d[edi]t. Witebergae 12 Febr[uarii] 1574.” (4. ábra) Jacob Newbawer Wratislaviensis minden valószínűség szerint azonos „Iacobus Neugebauer Wratislauien.”-nel, akiről tudjuk, hogy 1573. július 15-én iratkozott be a Wittenbergi Egyetemre³³, tehát Caspar Wagner találkozhatott vele ott. Neugebauer 1574-ben wittenbergi tanulóként két évre ösztöndíjat kapott.³⁴ A Wagner és Neugebauer közötti idő- és térbeli kapcsolatot az is erősíti, hogy a Jacob Neugebauer származását jelölő utónév (Wratislauien.) ugyanarra a Boroszló nevű városra utal, ahol Caspar Wagner a Valerius Maximus-kötet possessorbejegyzését 1570-ben készítette („Vratis”).

4. ábra. Caspar Wagner szerző bejegyzése *Epithalamion*... címlapjának verzóján (SLUB Lit.Lat.rec.A.394,13.m)

³³ *Album Academiae Vitebergensis*... Volumen secundum, 1894, 238.

³⁴ BREZNYIK 1883, 329.

Az *Epithalamion*-kötetek címlapjának verzóján található tulajdonbejegyzések írásképe hasonlóságot mutat a Ghyczy-kötetben olvasható bejegyzéssel. A Besztercebánya latin nevének *Epithalamion*okban található névalakjai („Novizolij”, „Novizolienses”) összekötik a megajándékozott személyeket a besztercebányai Caspar Wagner szerzővel, aki „*Caspar[is] [...] Wagner Novizo[liensis]*”-ként jegyezte be nevét a Ghyczy-gyűjteményben megtalálható kötetbe. A bejegyzéseket olvasva egy eddig kevésbé ismert, a Wittenbergi Egyetemet megjárta, besztercebányai értelmiségi-lelkészi kör rajzolódik ki.

Kevés adattal rendelkezünk a besztercebányai könyvtárakról a 16. században, a tulajdonosi bejegyzés keletkezésének idején. A legnagyobb könyvtárral a külföldi egyetemeket megjárta Rafael Steger és Hans Dernschwam rendelkezett.³⁵ Valerius Maximus igen elterjedt volt a besztercebányai könyvtárakban. Szerepel a besztercebányai iskolába adott könyvek jegyzékében³⁶ is.

A „Caspar Wagner” mindazonáltal igen gyakori név. Teljes bizonyosságot nehezen szerezhethünk a név mögött rejtőző személy kilétéről. Magán könyvtulajdonosok esetében ugyanis különösen bonyolult a konkrét személy azonosítása: gyakran csak életrajzi lexikonok és levéltári források felhasználásával sikerülhet, vagy még úgy sem.³⁷

2. Entshelyi Vencel

Az ismertetett kötet későbbi tulajdonosa, Entshelyi Vencel (Entshelyi Venczel, Encsely Vencel, Encsély Vencel, Encseli Venczel, Wenceslaus Entshelyi), a felosztott pálos rend szerzetese volt.³⁸ Possessorbejegyzése szintén az 1. ábrán látható. A tanulmányi reformok után több pálos szerzetest alkalmaztak a nyilvános iskolákban.³⁹ Entshelyi Vencel a győri gimnázium tanáraként működött. Neve a nyilvános tanárok névsorában szerepel a pálos rend eltörlésekor (1786) élt rendtagokról szóló kimutatásban.⁴⁰ Teológiát tanított Győrött.⁴¹ A *Catalogus Paulinorum ad 1786* című kézirat Entshelyi nevét azon huszonhét pálos szerzetes között sorolja fel, akik „valószínűleg az erdélyi kolostorokban tartózkodtak vagy valami küldetésben voltak távol a magyar hazától [...]”.⁴²

A jezsuiták akadémiaja a Győri Királyi Jogakadémia elődjének tekinthető. Az intézmény 1773-tól püspöki irányítás alatt állt. Mária Terézia 1773. október 8-án rendeletet bocsátott ki, amelyben felszólította a püspököket, hogy „azokon a he-

³⁵ ČičAJ 1993, 25.

³⁶ *A bányavárosok olvasmányai...* 2003, 13.

³⁷ RAUTENBERG, SCHNEIDER 2018, 105.

³⁸ *K. Gymnasium zu Raab*, 1786, 433.

³⁹ KISBÁN [2021], 315. Vö. KISBÁN 1939, 305.

⁴⁰ KISBÁN [2021], 439. Vö. BAKK I., BAKK E., 2014, 510. Vö. [s. n.], „pálos rend eltörlése”.

⁴¹ KISBÁN [2021], 439.

⁴² CSÁSZÁR 1901b, 420. Vö. CSÁSZÁR 1901a, 33.

lyeken, ahol eddig jezsuiták látták el a feladatokat, oda alkalmas papi embereket alkalmazzanak tanároknak.”⁴³ Így kerülhetett itt katedrára Entshelyi Vencel is. 1773 és 1776 között a győri püspök nevezte ki a tanárokat a győri akadémiára.⁴⁴ Az intézmény nagymértékű átalakítása Mária Terézia 1776. augusztusi rendeletével valósult meg. A Ratio Educationis az ország egyik legjelentősebb jogakadémiájává fejlesztette az egykori győri jezsuita akadémiát, amely mellett gimnázium is működött.⁴⁵

Entshelyi Vencel 50 pontból álló liber gradualisát megtaláljuk Louis Abelly *Sacerdos Christianus seu Manuductio ad vitam sacerdotalem pie instituendam...* (Tyrnaviae [Nagyszombat], Typ. Acad., 1747) című kötetébe kötve. Abelly művének 1774-es kiadása Magyarországon több könyvtárban megtalálható, de Entshelyi Vencel vele egybekötött téziszfüzete az adatbázisok tanúsága szerint csak az OSZK-s példányban érhető el (5. és 6. ábra). A tézist 1772-ben védte meg nyilvánosan Nagyszombatban.⁴⁶

Kisbán Emil azon pálos szerzetes írók és költők között (Balogh Zsigmond, Horváth Gergely, Szentgyörgyi Gellért, Bossányi Imre, Simon Máté, Nagy Vince) sorolja fel Entshelyi Vencel nevét, akik nemcsak a magyar, hanem a latin nyelvű verselés terén is érdemeket szereztek.⁴⁷

Entshelyi Vencel tanította Perecsényi Nagy László (1771–1827) megyei szolgabíró, Arad vármegye esküdtjét, szépíró és Kisfaludy Sándor (1772–1844) költőt is. Előbbi így emlékszik meg róla az *Orodias* (1804) című verseskötetének II. könyvében, a XXIII. elégiában: „a Szent Pál remeterend presbiter; [...] közfénnyre bocsátva különféle ízléses költeményeket nevet szerzett a magyarországi irodalomban.”⁴⁸

A kötet lehetséges útja Ghyczy Ignácig

A feloszlatott szerzetesrendek kolostori könyvtári gyűjteményeit királyi biztosok zárolták és leltározták. Az Egyetemi Könyvtár küldöttje osztályozta és felosztotta a könyveket, majd az egyetem és a királyi akadémiák elszállították a részüket. A folyamat a legnagyobb részben a pálos kolostori könyvtárakat érintette. A hús

⁴³ BICZÓ 2011, 6.

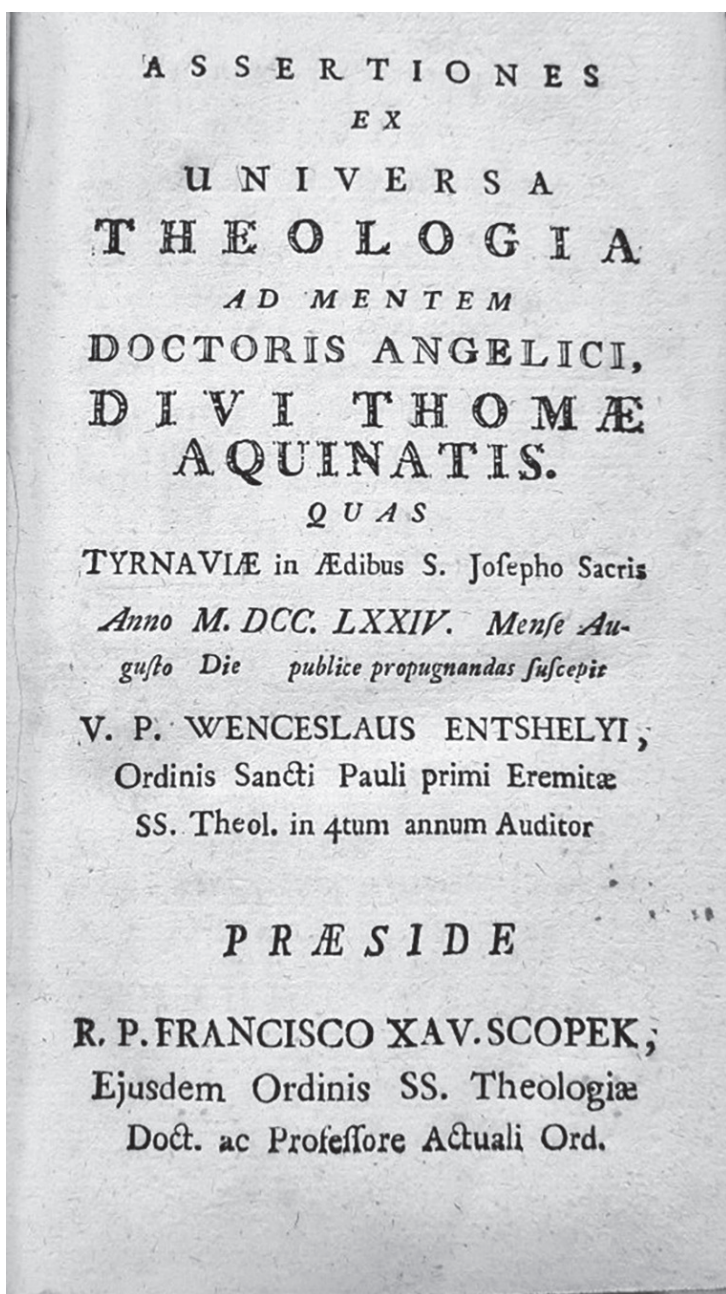
⁴⁴ BICZÓ 2011, 21.

⁴⁵ JUHÁSZ 2017, 11.

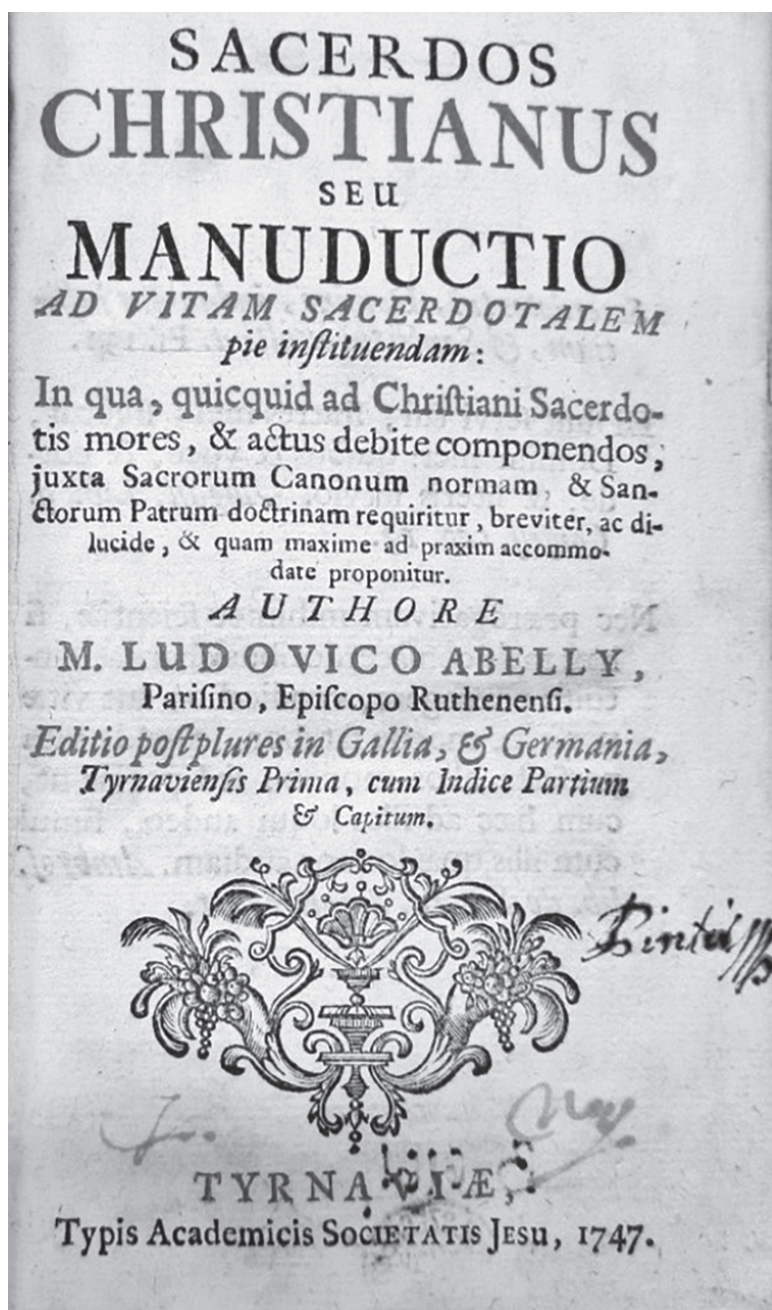
⁴⁶ *Circulares...* 1871, 89. Vö. Em. Simor János primás ő hercezségének papságához intézett körlevele, 1871, 244.

⁴⁷ KISBÁN 1937, 235.

⁴⁸ „[...] Wenceslao Entshelyi, Ord. S. Pauli I. Eremitae Presbiterio: [...] emissis im lucem publicam variis Poematibus elegantissimis clarum sibi in Republica Hungariae Litteraria peperit Nomen.” Ld. TÓTH 2007, 22.

5. ábra. Entshelyi Vencel Assertiones... című művének OSZK-ban található példánya

6. ábra. *Entshelyi Vencel Assertiones...* című műve bennfoglaló kötetének címlapja (OSZK raktári jelzet: 317.284)

pálos kolostor állománya Berlász Jenő szerint 18 000 kötetet tehetett ki, a vidéki rendházak könyvállománya pedig körülbelül 400–1000 körüli kötetet számlált.⁴⁹

A győri akadémia tanári könyvtárát 1809-ben feldúlták a francia csapatok, és számos kötetet magukkal vittek. A könyvek nagy részét Berta György könyvtárőr vásárolta vissza saját költségén a katonáktól. „A tanárok, főként akik irodalommal foglalkoztak, rendszeresen gyarapították műveikből az akadémia könyvtárát.”⁵⁰ Feltehetően olykor nemcsak az általuk írt, hanem a tulajdonukban lévő könyvekkel is gazdagították a könyvtárát. Így kerülhetett a Győri Királyi Jogakadémiára az Entshelyi Vencel könyvtárából származó kötet is. A megszűnt akadémia könyvtára a győri bencés gimnázium kezelésébe került. 1867-ig a gimnázium őrizte a könyvgyűjteményt. A jogakadémia visszaállítása után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1868. február 8-i rendeletével felszólította az akadémia igazgatóságát, hogy szerezze vissza a bencés gimnáziumtól a könyvtárát. A gimnázium igazgatója – a rendeletnek megfelelően – 1868. február 27-én átadta a jogakadémia számára a könyvtárát.⁵¹

Ghyczy Ignác 1812 és 1815 között folytatott tanulmányokat a Győri Királyi Jogakadémián.⁵² Ghyczy feltehetően a Győri Királyi Jogakadémián jutott hozzá a könyvhöz, de akár valamelyik közeli rokonától is származhat a családi könyvtárát gazdagító kötet, hiszen a Ghyczy család több tagja is tanult a Győri Királyi Jogakadémián. Ghyczy Ignác testvérei: Ghyczy Kálmán 1821-ben⁵³, Ghyczy Mátyás 1826-ban⁵⁴ kezdték meg tanulmányaikat a jogi fakultáson. Ghyczy Ignác unokatestvérei: Ghyczy Ráfael és János 1805-től tanultak a bölcsészeti fakultáson.⁵⁵ Ghyczy Ignác fia, Imre 1842-ben kezdte meg bölcsészeti tanulmányait.⁵⁶

A Ghyczy család és az Ordódy család több szálon is közel állt egymáshoz.⁵⁷ Ghyczy Ignác nagyapja, Ghyczy Gáspár első felesége Ordódy Anna volt.⁵⁸ Ghyczy Ignác apja, Ghyczy Ferenc, és nagybátyja, Ghyczy József édesanyja Ordódy Anna volt.⁵⁹ Ghyczy Ignác testvére, Ghyczy Mária férje Ordódy Vince⁶⁰ (szül. 1797), Komárom vármegye alügyésze (1817), főszolgabírája (1824), főjegyzője (1832),

⁴⁹ BERLÁSZ 1974, 309.

⁵⁰ BICZÓ 2011, 46.

⁵¹ BICZÓ 2011, 150. Vö. BICZÓ 2011, 87.

⁵² JUHÁSZ 2017, 248.

⁵³ JUHÁSZ 2017, 321.

⁵⁴ JUHÁSZ 2017, 375.

⁵⁵ JUHÁSZ 2017, 198.

⁵⁶ JUHÁSZ 2017, 516.

⁵⁷ SZIGETI 2000, 87.

⁵⁸ NAGY 1858, 390; NAGY 1861, 248.

⁵⁹ SZIGETI 2000, 87.

⁶⁰ „[...] Maria [...] Ordódy Vincze [...] Úr Hitvese [...]” = MNL OL P 293 1. tétel 26. doboz. Ghyczy Ferenc végrendelete, 1833. fol. 1r, 5r; „[...] Ghyczy [...] Mária Ordódy Vinczéné [...]” = MNL OL P 293 1. tétel 27. doboz. Osztálylevél, 1865. fol. 1v; „[...] Ghyczy Mária Vitézlő Ordódy Vincze Úr hitvese [...]” = MNL OL P 293 1. tétel 28. doboz. Levél a Királyi Ítéltáblához, é. n. fol. 241r.

valamint a váci püspöki és kalocsai érseki javak kormányzója (1839–1851) volt.⁶¹ Ordódy Vince fia, Ordódy (V.) Pál (szül. 1822), Komárom vármegye főjegyzője (1861), felesége Ghyczy Teréz volt.⁶² A kötet lehetséges útjának feltérképezéséhez fontos megjegyezni, hogy a Ghyczy családdal rokon Ordódyak számos, a 18. században élt tagja is pálos szerzetes, rendfőnök volt. A kötet tehát akár a rokoni Ordódy-szálon keresztül is érkezhett a Ghyczy-könyvtárba.

A kötet leírása:

Valerius, Maximus: Valerii Maximi Dictorum factorumq. memorabilium exempla: adiuncto indice propriorum nominum, rerumque memoria dignarum locupletissimo, Lvgdvni [Lyon], apud Haered. Seb. Gryphii, 1561, 517, [21] p.

CERL HPB-azonosító: IT-ICCU.BVEE014861

Aranyozott gerincű bőrkötésben

Margináliát nem tartalmaz

Possessorjelzések:

[Cl. r.] *Ghyczy Ignác 1872* (körpecsét)

[Cl. r.] *Ad arbitrium Superiorum Ex Bibl[iothecae] Fratris Wenceslai Entshelyi Mon. Paulini An[no] 1773 Mp.*

[Cl. r.] *Liber Caspar[is] [...] Wagner Novizo[liensis] 1570. Vratis[laviae]*

[Cl. r.] *Képviseelőházi Könyvtár* (körpecsét)

Ghyczy Ignác (possessor)

Entshelyi Vencel (possessor)

Wagner, Casparus (possessor)

Képviseelőházi Könyvtár (possessor)

Gryphius, Sébastien (nyomdász)

ókori latin irodalom, történelmi anekdota

⁶¹ NAGY 1858, 391; NAGY 1861, 249, 258; KEMPELEN 1914, 82.

⁶² NAGY 1858, 390; NAGY 1861, 249, 258; KEMPELEN 1914, 82.

Hivatkozott irodalom

- A bányavárosok olvasmányai (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmezbánya), 1533–1750*, s. a. r. Viliam Čičaj, Keveházi Katalin, Monok István, Viskolcz Noémi, Bp., Szeged, OSZK, Scriptum Rt., 2003 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 13/3).
- A győri jogászképzés évszázadai*, szerk. Biczó Zalán, Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2011.
- A magyar irodalom története I. A magyar irodalom története 1600-ig*, főszerk. Sőtér István, szerk. Klaniczay Tibor, Bp., Akadémiai, cop. 1964.
- A magyar irodalom története II. A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, főszerk. Sőtér István, szerk. Klaniczay Tibor, Bp., Akadémiai, cop. 1964.
- ADAMIK Tamás, *Római irodalom, A kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*, Pozsony, Kalligram, 2009.
- Album Academiae Vitebergensis. Ab a. Ch. MDII usque ad a. MDCII. Volumen secundum*, Halis, Sumptibus Maximiliani Niemeyeri, 1894.
- BAKK István, BAKK Erzsébet, *A magyar Pálos Rend oktatási és irodalmi életének története*, Miskolc, MBE, 2014.
- BERLÁSZ Jenő, *Könyvtári kultúránk a XVIII. században = Irodalom és felvilágosodás, Tanulmányok*, szerk. Szauder József, Tarnai Andor, Bp., Akadémiai, 1974, 283–332.
- BICZÓ Zalán, *A Győri Királyi Jogakadémia tanulmányi rendszere és viszonyai = Jog – Állam – Politika*, (2011), 1, 143–155.
- BREZNYIK János, *A Selmezbányai Ágost. Hitv. Evang. Egyház és Lyceum története, Első füzet, A XVI-ik századbeli események*, Selmezbányán, Joerges Ágost özvegyénél, 1883.
- Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum Bibliothecae Teleki-Bolyai. Novum Forum Siculorum, Tom. II*, [Spielmann-Sebestyén Mihály et al., comp.], Tg. Mureș, Neumark am Mieresch, Marosvásárhely, Lyra, 2001.
- ČIČAJ, Viliam, *Bányavárosi könyvkultúra a XVI–XVIII. században (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmezbánya)*, Szeged, Scriptum Kft., 1993 (Olvasmánytörténeti Dolgozatok, IV).
- Circulares litterae dioeceseanae anno 1871. ad clerum Archi-dioecesis Strigoniensis dimissae a principe primate Regni Hungariae et archi-episcopo Joanne SIMOR*, Strigonii, Typis Aegidii Horák, 1871.
- CSÁSZÁR Elemér, *A Pálos-rend fölözlatása, Különlenyomat a „Századok” 1901 évi folyamából*, Bp., Athenaeum, 1901a.
- CSÁSZÁR Elemér, *A pálos-rend felözlatása, Második és befejező közlemény = Századok*, 35(1901b), 412–429.
- CSEPREGI Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM), Proszopográfiai rész, I, A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610) I/3: S–Z*, Bp., MEDiT, 2016. https://medit.lutheran.hu/files/ELEM_I-3_S_Z.pdf (letöltve: 2025. 04. 23.)
- DÓBÉK Ágnes, *Olvasók, könyvek, könyvgyűjtők Győr városában (1770–1820) = Magyar Könyvszemle*, 135(2019), 190–201. <https://doi.org/10.17167/mksz.2019.2.190-201>

- Em. Simor János primás ő hercezségének papságához intézett körlevele a pápa csalatkozhatlanságáról. (Folytatás.) = *Religio*, 1871, II. félév, 31. sz., 241–244.
- HAVAS László, *Valerius Maximus = Világirodalmi lexikon*, főszerk. Szerdahelyi István, 16. köt., Bp., Akadémiai, 1994.
- HORVÁTH Mihály, PULSZKY Ágost, *A képviselőház könyvtári bizottságának jelentése a Ghyczy Ignác örökösei által adományozott könyvtár átvétele s a könyvtár felállítása tárgyában = Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai, VIII. kötet, 470. sz.*, Buda, Magyar Királyi Államnyomda, 1873.
- JUHÁSZ Réka Ibolya, *A győri felsőoktatás intézményeinek hallgatói, 1719–1852*, Bp., Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára és Levéltára, 2017 (Felsőoktatástörténeti Kiadványok, Új sorozat 13). <https://doi.org/10.29116/gerundium/2017/4/10>
- KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok, VIII. kötet*, Bp., Grill Károly Könyvkiadó-vállalata, 1914.
- K. *Gymnasium zu Raab = Merkur von Ungarn, oder Litterarzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer*, hrsg. v. Martin Georg Kovachich, Ersten Jahrgangs. Fünftes Heft, 1786.
- KISBÁN Emil, *A Pálosrend eltörlése = Regnum, Egyháztörténeti évkönyv*, Bp., 1937, 206–243.
- KISBÁN Emil, *A pálosok és a tanügy = Regnum, Egyháztörténeti évkönyv, 1938–1939*, Bp., Stephaneum Nyomda, 1939, 267–306.
- KISBÁN Emil, *A magyar pálosrend története, II. kötet, (1711–1786)*, [Onga], Nemzeti Örökség K., [2021].
- KISS Farkas Gábor, *Politikai retorika a törökellenes irodalomban = A magyar irodalom történetei, A kezdetektől 1800-ig*, szerk. Jankovits László, Orlovsky Géza, Bp., Gondolat, 2008, 185–195.
- KNAPP Éva, *A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században. I. (Rekonstrukciós kísérlet) = Magyar Könyvszemle*, 108(1992), 193–216.
- MADAS Edit, *Írás, könyv és könyvhasználat a középkori Magyarországon, 1000–1526* = MADAS Edit, MONOK István, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*, Bp., Balassi, 1998, 11–88.
- MONOK István, *A könyvtárak és a könyvolvasás a Kárpát-medencében, 1526–1730* = MADAS Edit, MONOK István, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*, Bp., Balassi, 1998, 91–217.
- NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal, Negyedik kötet*, Pest, Kiadja Ráth Mór, 1858.
- NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal, Nyolczadik kötet*, Pest, Kiadja Ráth Mór, 1861
- OLÁH Róbert, *A 16–17. századi Kárpát-medence olvasmánytörténete – Eredmények és fehér foltok a kutatásban = Magyar Könyvszemle*, 140(2024), 382–398. <https://doi.org/10.17167/mksz.2024.3.382-398>
- OLÁH Róbert, *Miskolci Csulyak István és Tofeusz Mihály könyves műveltsége*, Sárospatak, Tiszáninnen Református Egyházkerület Hernád Kiadó, 2022 (Hit és Kultúra, 7).

- RAUTENBERG, Ursula, SCHNEIDER, Ute, *Historisch-hermeneutische Ansätze der Lese- und Leserforschung = Lesen, Ein interdisziplinärer Handbuch*, Hrsg. von Ursula Rautenberg, Ute Schneider, De Gruyter reference, Berlin, Boston, De Gruyter, cop. 2018.
- RMSz = Régi magyarországi szerzők (RMSz), I, A kezdetektől 1700-ig, szerk. P. Vásárhelyi Judit, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2008.
- ROSENAUER Károly, *A besztercebányai á. h. ev. gymnasium története*, Besztercebányán, Machold Fülöp nyomdájából, 1876.
- SARBAK GÁBOR, *Pálosaink írásbelisége a középkor végén = Vigilia*, 66(2001), 2, 112–119.
- [s. n.], „pálos rend eltörlése” = *Magyar Katolikus Lexikon* (online) <https://lexikon.katolikus.hu/P/p%C3%A1los%20rend%20elt%C3%B6rl%C3%A9se.html> (letöltve: 2025. 04. 23.)
- [s. n.], *Wagner Gáspár* = SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XIV. kötet, Bp., Hornyánszky Viktor, 1914, 1379.
- [s. n.], *Wagner Gašpar* = ERCÉ, *Slovenská krv*, Bratislava, Vydalo: Vydavateľstvo lexikálneho diela „Slovenská krv”, 1942, 533.
- [s. n.], *Casparus Wagner* = KUZMÍK, Jozef, *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu, Zväzok 2 = Lexicon auctorum Slovacorum at auctorum cum relationibus litteratis Slovaciae in aera renascentium, Tomus 2*, Martin, Matica Slovenská, 1976, 803.
- [s. n.], *Wagner, Gašpar* = *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). VI. zväzok*, főszerk. Vladimír, Mináč, szerk. Augustín Maťovčík, Martin, Matica Slovenská, 1994, 333.
- SZIGETI István, „Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni”, *Ghyczy Kálmán élete és politikai pályája (1808–1888)*, Bp., Gondolat, 2012.
- SZIGETI István, *Az 1844-es Komárom megyei tisztújítás = Limes*, 13(2000), 1, 83–105.
- SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1700. Ungarländische Studenten an deutschen Universitäten und Akademien, 1526–1700*, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2011 (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban, 17).
- TÓTH Sándor Attila, *A déakos nemesi életforma és a neolatin verskultusz, Perecsényi Nagy László Orodias című kötetének kortársaihoz szóló versei*, [Baja], Eötvös József Főiskolai Kiadó, 2007 (Értekezések, Tudományos Dolgozatok, 4).
- WAGNER, Caspar, *Epithalamion Pietate Et Doctrina Praestanti Viro Domino Thomae Vranka Priuidiensi, Pastori Ecclesiae Christi in Chrenouecz et Rasstoczna sponso, Et pudicae virginis, Dorotheae Brancz sponsae, Scriptum A Caspare Wagnero Novizoliense Pannonico. – Witebergae [Wittenberg], Excudebat Lavrentivs Schwenck, Anno 1574.*

Forgách, Hajnalka

Fragments of the Libraries of Vencel Entshelyi and Casparus Wagner in the Ghyczy Collection

Ignác Ghyczy (1799–1870), book collector and Member of Parliament, assembled a highly diverse collection of books and periodicals from the 18th and 19th centuries. His children donated this collection to the Library of the House of Representatives in 1872. The volume discussed in this study not only reflects Ghyczy's extensive knowledge of the ancient classics but also reveals that the Ghyczy Collection preserves previously unidentified library fragments dating back to the 16th century, which may shed new light on questions of early modern cultural history.

The main work of Valerius Maximus, *Dictorum factorumque memorabilium libri novem*, is a rhetorical anthology compiled from a variety of sources and long used as a handbook in schools of rhetoric.

According to the ownership inscriptions, the earliest known possessor of the copy preserved in the Ghyczy Collection of the Library of the Hungarian Parliament was probably Casparus Wagner (?–1599?), a *peregrinus* from Wittenberg. Wagner inscribed copies of this work found in various libraries with dedications to different recipients, revealing a previously little-known network of contacts. A later owner of the volume, Vencel Entshelyi, was a monk of the dissolved Pauline Order and a teacher of theology at the grammar school in Győr, which was affiliated with the Royal Academy of Law. Teachers such as Entshelyi presumably enriched the institution's library with books from their own collections. The volume must have been an important source for both Wagner and Entshelyi during their ecclesiastical studies.

Ignác Ghyczy may have used this edition of Valerius Maximus as a textbook during his philosophical studies. He attended the Royal Academy of Law in Győr between 1812 and 1815, where he likely acquired the book – although it may also have come from a close relative, as several members of the Ghyczy family studied there.

Keywords: 16th century, 18th century, 19th century, cultural history, library history, possessor research, Valerius Maximus, Casparus Wagner, peregrination, Vencel Entshelyi, Pauline Order, Ignác Ghyczy, Ghyczy collection.

Dóbk Ágnes

Szily János szombathelyi püspök könyvbeszerzési stratégiái: vásárlások a bécsi, pozsonyi és pesti könyvpiacokon (1781–1793)*

Bevezetés

Mária Terézia 1777-ben hozta létre a szombathelyi püspökséget, és élére Szily Jánost nevezte ki. Szily a korabeli püspökökhöz hasonlóan nagy erőfeszítéseket tett az egyházmegye felvirágoztatásáért: szemináriumot alapított, új püspöki palotát és székesegyházat építtetett, számos plébániát állított fel. A szemináriumban kiváló professzorok tanították a papnövendékeket, akik közül a tehetséges diákokat Szily Rómába küldte tanulmányaik folytatására. Szombathelyre hívta Siess József János soproni nyomdászt és fiát, Antalt, hogy nyomdát alapítsanak a városban.¹ Az oktatás megszervezése mellett Szily a szépirodalmi művek kiadását és a történeti kutatásokat is pártfogolta, nagy szerepe volt többek között Faludi Ferenc kéziratban maradt műveinek kiadásában, és ő bízta meg Schönvisner Istvánt, hogy készítse el Szombathely történetét feldolgozó monográfiáját.² Nagy figyelmet fordított a könyvgyűjtésre; az általa létrehozott könyvvállományt az egyházmegyenek adományozta, és nyilvános használatra szánta.³ A könyvtár kialakítását valószínűleg nem kellett teljesen az alapoktól kezdenie, mivel a városban korábban létező gyűjtemények is hozzájárulhattak az állományhoz,⁴ valamint Szily feltehetően saját magánkönyvtárát is a bibliotékának adományozta. Bár könyveinek lajstroma nem maradt fenn, egy korai könyvjegyzéket ismerünk, amelyen azok a kötetek szerepeltek, amelyeket magával vitt Rómába, amikor tanulmányait megkezdte a Collegium Germanicum et Hungaricumban.⁵

* A tanulmány elkészítését az NKFIH PD 142174. számú projektje és az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja tette lehetővé. Köszönöm Hajdu-Nagy Dórának, a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár munkatársának, valamint Cselenkő Borbálának és Rétfalvi Balázsnak, a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár munkatársainak a kutatáshoz nyújtott segítséget.

¹ GÉFIN 1929.

² HOÓS 1999; DÓBK 2019; SÁNTA 2024, 124–126.

³ DOBRI 1999.

⁴ SILL 1993.

⁵ Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: SZEL), III. 1. a/1. *Cataloghus librorum Ioannis Szily Alumni Seminarii Jaurinen. Romam ad Collegium Germanico-Hungaricum S. Apollinaris abire parantis conscriptus Die 30 septembris 1755*. A mintegy 60 könyvet tartalmazó listában találunk szótárakat, Cicero és Vergilius műveit, Nicolaus Avancinus jezsuita szerzetes meditációit tartalmazó kötetet, Boethius *De consolazione philosophiae* című művét, Paolo Segneri *Institutio parochi* címmel megjelent munkáját, Diego Saavedra Fajardo *Idea principis christiano-*

Szily könyvtáralapítása összefüggött a szombathelyi oktatás fejlesztésével. Püspökké való kinevezését követően egyik legsürgősebb feladatának tartotta, hogy a tridenti zsinat előírásainak megfelelően szemináriumot alapítson, és az oktatást támogatni akarta egy jól felszerelt könyvtárral is. Azonban 1783-ban II. József rendeletére megszüntették az egyházmegyei szemináriumokat, és a papnövendékeket központosított szemináriumokba irányították. Az egyházmegyei intézményeket csak 1790-ben állították vissza, amikor II. Lipót – engedve a püspöki kar kérésének – feloszlatta az egységes papnevelő intézeteket.⁶ Szily a szombathelyi szeminárium épületének elkészülte (1780) és az ottani oktatás tényleges megkezdése (1790) között is jelentős mennyiségű könyvet szerzett be, elsősorban Schönvisner István közreműködésével. Schönvisner, aki a pesti Egyetemi Könyvtár munkatársa volt, 1786 és 1791 között segítette a gyűjtést. A feloszlott szerzetesrendek könyvtárai az Egyetemi Könyvtárba érkeztek be, nagy részüket árverésen értékesítették, ezek közül vásárolt Schönvisner a püspök számára.⁷

Szily 1790 után intenzívebben gyarapította az állományt a visszaállított szeminárium javára, hogy az oktatás alapszükségleteit – köztük a könyvtárat és a tankönyveket – rendelkezésre bocsáthassa. Ehhez több forrásból kellett könyveket rendelnie.

A könyvtár létrejöttét eredményező gyűjtőmunkát a püspök és a könyvkereskedők, ágensek, valamint papok, tudósok és tanárok közötti levelezésben követhetjük nyomon. A könyvvállomány beszerzésére vonatkozó levelek a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár⁸ és a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár⁹ kéziratai között található. A könyvbeszerző személyek levelei mellett a püspök válaszfogalmazványai is fennmaradtak. A levelekben található utalások azonban arra engednek következtetni, hogy a levelezés nem hiánytalan, egy része mára elveszett. Emellett a sorokban gyakran esik szó mellékelt nyomtatott vagy kéziratos könyvjegyzékekről, ám ezek a csatolmányok is jellemzően lappanganak. A források másik fontos csoportját a könyvszállítmányok számlái és a kifizetések bizonylatai

politici című emblémáskönyvét, Hermann Busembaum *Theologia moralisát*, a *Vita et cultus Sancti Francisci Xaverii* című kötetet. A történeti témájú könyvek között magyar szerzők munkái is ott vannak: Kéri Borgia Ferenc *Continuatio historiae Byzantinae* című munkája, Schmith Miklós *Palatini regni Hungariae*, Kazy Ferenc *Historia regni Hungariae* és Szentiványi Márton *Dissertatio paralipomenica rerum memorabilium Hungariae* című művei.

⁶ GÉFIN 1929, 61, 64, 82.

⁷ SÁNTA 2020.

⁸ Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár, ős XXIX. Alsó II. Levéltári dokumentumok a Székesegyházi és szemináriumi könyvtárról 1781–1853. II. (a továbbiakban SZEK II.).

⁹ Római ágensek levelei: SZEK I. Püspöki Levéltár, 3. Acta Cancellariae, A. Archivum vetus, 1. Sancta Sedes Apostolica, Agens romanus (a továbbiakban: SZEK, Agens romanus); Szerdahely György Alajos levelei: SZEK I. Püspöki Levéltár, 3. Acta Cancellariae, A. Archivum vetus, 31. Scientia, litterae (a továbbiakban: SZEK Scientia, litterae); Czuppon György levelei: SZEK I. Püspöki Levéltár, 4. Consistorium episcopale, A. Acta Consistoriale, 2. Acta, Miscellanea, 2. doboz.

alkotják.¹⁰ A kutatás további értékes forrása a *Wiener Zeitung* folyóirat, amely külön rovatokban közölte az árverési híradásokat és a könyvkereskedők kínálatát.¹¹ Ezek a hirdetések fontos információforrásként szolgáltak a püspök számára a bécsi könyvpiac alakulásáról.¹²

Sánta Sára alaposan feldolgozta Szily Schönvisner Istvánnal folytatott levelezését, Dobri Mária a könyvtár történetének bemutatásakor a püspök bécsi könyvbeszerzéseit érintette.¹³ Schönvisner mellett még számos könyvügynök és kereskedő segítette, hogy Szily korszerű, az oktatás szükségleteihez igazodó, ugyanakkor enciklopédikus gyűjteményt hozzon létre, amelyben a legújabb kiadások mellett bibliofil ritkaságok is megtalálhatók. Beszerzői között bécsi ügynököket, valamint bécsi, pozsonyi és pesti könyvkereskedőket is találunk. A tankönyvek vásárlásához tudós tanárok segítségét kérte. A könyvek átvételében, a kifizetések lebonyolításában az egyházmegye papjai vettek részt.

A 18. század második felében a magyarországi főpapi könyvtárak külföldi gyarapítói többnyire Bécsben vagy Rómában élő olasz ágensek vagy egyházi személyek voltak.¹⁴ Szily római ágenseit, Bartholomeo és Francesco Pinto Polonit nem kereste fel könyvvásárlások miatt, és más olasz levelezőpartnere sem volt „könyves” ügyekben. A püspöknek több oka lehetett arra, hogy szinte kizárólag bécsi, pozsonyi és pesti forrásokból vásároljon. A könyvgyűjtést a püspöki kinevezése után nem kezdhette el rögtön, mivel az új egyházmegyében számos más feladattal is szembe kellett néznie. Levelezésében az első könyvvásárlásra utaló információt 1781-ből találtam,¹⁵ a legtöbb könyv beszerzésére 1787–1791 között került sor.

¹⁰ Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár, ős XXIX. Alsó II. Levéltári dokumentumok a Székesegyházi és szemináriumi könyvtárról 1781–1853. III. (a továbbiakban: SZEK III.)

¹¹ A lap *Wienerisches Diarium* címmel jelent meg 1703-tól, kezdetben kéthetente. Célja bécsi és nemzetközi hírek közvetítése volt. 1780-tól *Wiener Zeitung* néven adták ki, és nemcsak Bécs, hanem az egész Habsburg Birodalom egyik legfontosabb sajtóorgánumává vált. Ld. BÖHM 1953, 8–33.

¹² A folyóiratok szerepéről a könyvkereskedelemben ld. PAVERCSIK 2007.

¹³ DOBRI 1991, 526; SÁNTA 2020.

¹⁴ Eszterházy Károly egri püspök kiemelkedő beszerzője Giuseppe Garampi: FEJÉRDY, SOÓS 2023. Klimó György pécsi püspök könyvgyűjtését szinte kizárólag olasz személyek segítették, Koller József történész irányításával: HORVÁTH 1932. Patachich Ádám a bécsi és pozsonyi könyvpiacra is tájékozódott, de esetében is meghatározó a római kereskedőktől való vásárlás: Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. 447.

¹⁵ Czuppon György, a szeminárium későbbi héber nyelv tanára 1781. március 12-én értesítette egy pesti könyvárverésről, és hamarosan megjelenő nyelvészeti könyvekről. Utóbbiak szerzője Kalmár György, aki minden bizonnyal a héber nyelvvel kapcsolatos fejtegetései miatt keltette fel Czuppon érdeklődését. SZEK I. Püspöki Levéltár, 4. Consistorium episcopale, A. Acta Consistoriale, 2. Acta, Miscellanea, 2. doboz. Keresztury József bécsi ágens 1781 júliusában a legújabb bécsi kiadványokat küldi el neki. Ld. 20., 22. jegyzetek.

Giuseppe Garampival – aki a magyar főpapok legjelentősebb könyvbeszerzője volt – levelezésben állt, azonban kizárólag egyházipolitikai ügyekről értekeztek.¹⁶ Garampi 1776 és 1785 között töltötte be a bécsi nuncius tisztségét, ezt követően visszatért Rómába. Szily szisztematikus könyvgyűjtésének idején már ott tartózkodott, így rajta keresztül könyvet beszerezni hosszabb szállítási idővel és nagyobb költséggel járt volna.¹⁷ Szily kiadásait jelentősen növelték a szombathelyi építkezések és Schönvisner monográfiájának költségei, ezért különös gondot kellett fordítania arra, hogy a szükséges könyveket a lehető legkedvezőbb áron és szállítási költséggel vásárolja meg. Ennek érdekében földrajzilag közeli beszerzési forrásokat választotta, mivel szűkös időkeret és takarékos gazdálkodás mellett kellett egy jól használható könyvtárat létrehoznia. Ennek eredményeként előnyben részesítette a bécsi, pesti és pozsonyi könyvvásárlást, és a könyvkereskedőkkel szemben inkább az aukciókat választotta. Egyik bécsi ügynökének, Anton Kurznak írt levelében kifejtette könyvvásárlási stratégiáját: „Örömmre szolgálna, ha a kívánt könyvek mihamarabb elérhetővé válnának számomra, de nem szeretném, hogy elhamarkodottan vásárolják meg őket, mivel ilyen esetben rendszerint drágábban jutnék hozzájuk. Mivel pedig a könyvkereskedők gyakran saját hasznukat szem előtt tartva magasabb áron kínálják könyveiket, ezért azt tartanám helyesnek, hogy tőlük csak akkor vásároljanak, ha a licitációkon nem sikerül beszerezni a kívánt műveket.”¹⁸

A tanulmány Szily levelezésén keresztül – amelyet bécsi, pozsonyi és pesti ágensekkel, kereskedőkkel, valamint egyéb közvetítőkkel folytatott – betekintést nyújt a könyvtár kialakításának folyamatába, a korabeli könyvpiac működésébe és a könyvbeszerzés gyakorlati aspektusaiba, az egyes kötetek megvásárlásának körülményeibe. A levelezésből az is kiderül, hogy a szombathelyi szeminárium és líceum tankönyveit kik és milyen szempontok alapján válogatták össze, valamint milyen forrásokból szerezték be őket.

Szily János bécsi könyvbeszerzési hálózata

Szily már az 1780-as évektől kezdve vásárolt könyveket Bécsből, első beszerzéseit Keresztury József (1739–1794) intézte. Nem ismert, pontosan miként kerültek kapcsolatba. Keresztury jogi pályafutását követően költözött Bécsbe, ahol udvari ágensként tevékenykedett. Irodalmi munkássága is jelentős: ő alapította és szerkesztette az *Ephemerides Vindobonenses* című latin nyelvű folyóiratot, amely 1776

¹⁶ GÉFIN 1929, 49–51, 62–63, 66.

¹⁷ Egyetlen példát találtam a Garampi és Szily közötti könyvküldésre, ez éppen fordított irányú volt: Szily szerzett be könyveket a szintén gyűjtő Garampi számára. Anton Kurz bécsi ügynök kapta a feladatot, hogy Szily nevében eljuttassa a könyveket Rómába. Kurz azonban arról értesítette Szilyt, hogy a legfrissebb bécsi hírek szerint Garampi kritikus állapotban van, ezért bizonytalan, hogy a püspök továbbra is el akarja-e küldeni a szállítmányt. Kurz Szilynek, 1792. január 3. SZEK II. 10/40.

¹⁸ SZEK II. 10/2. Szily Kurznak, Pozsony, 1791. január 30. A latin és német nyelvű idézeteket itt és a továbbiakban saját fordításban közlöm.

és 1785 között jelent meg. A lap a korszak eseményeiről tudósított, irodalmi híreket és könyvismertetéseket közölt.¹⁹

Nem véletlen tehát, hogy a korabeli irodalmi életben jól tájékozott Keresztury a legfrissebb bécsi kiadványokat küldte el Szilynek, és irodalmi hírekről is beszámolt. Beszerzési helyeiről nincs adat, nem tudjuk, mely kereskedőtől vásárolt. 1781-ben röpiratokat, valamint Joseph Lauber és Wenceslao Schanza frissen megjelent teológiai könyveit és a *Beyträge zur Schilderung Wiens* című, névtelenül kiadott munkát küldi el Szombathelyre.²⁰ Utóbbi mű egyike azon írásoknak, amelyek Bécsét és annak 18. század végi társadalmi, kulturális és politikai viszonyait írják le, kritikusan szemlélve a II. József uralkodása alatti életet. Részletes megfigyeléseket tartalmaz a városról, többek között a bécsi lakosság erkölcséről, a politikai és gazdasági fejleményekről. Az írás azért is érdekelhette Szilyt, mert többször szólalt fel nyíltan II. József politikája ellen, ami miatt kitiltották Bécsből.²¹ Szily Kereszturyinak a véleményét is megírta egy-egy könyvről – például Lauber munkájáról –, ami a többi könyvügynökkel való levelezésében ritkábban fordult elő.²² Az ágens később egy gazdasági témájú művet – *Beiträge zur Finanz* (mai jelzet: n/V 3710)²³ – vásárolt meg számára,²⁴ valamint a püspök őt bízta meg két jogi témájú munka, a *Codex Josephinus* törvénygyűjtemény és Roberto Curalt *Genuina totius jurisprudentiae sacrae principia* című könyvének (mai jelzet: M14/2857) beszerzésével.²⁵

Bujanovics Károly szintén ágens volt, a magyar udvari kancelláriánál dolgozott. Neve Kazinczy Ferenc levelezésében is feltűnik mint bécsi tudósító.²⁶ Szilyvel nem állt rendszeres levelezésben, egy alkalmat ismerünk 1787-ből, amikor érte-

¹⁹ KÓKAY 1958.

²⁰ SZEK II. 9. (az egyes levelek számozatlanok) Keresztury Szilynek, Bécs, 1781. július 30.

²¹ GÉFIN 1929, 55–56.

²² SZEK II. 9. Szily Kereszturyinak, Szombathely, 1781. augusztus 4. Az említett könyv az *Institutiones theologiae pastoralis compendiosa*, és Franz Stephan Rautenstrauch bencés szerzetes reformterveinek alapelvei szerint készült. Lauber nagy hangsúlyt fektetett a papok személyes lelki életének szerepére, mint a lelkipásztori munka hatékonyságát növelő tényezőre. Ellenezte a barokk túlzásokat, amelyek gyakran megjelentek a tömeges vallási gyakorlatok során. Írásaiban janzenista elvek is fellelhetők. Szily ellenvéleményét fejezte ki a szerző íásaival kapcsolatban, vakmerőnek és kissé elhamarkodottnak tartotta.

²³ Az azonosított könyvek címeit a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár gyűjteményében őrzött mai jelzet követi, amennyiben a könyvtárban található példány adatai megegyeznek Szily beszerzésével. A Szily által vásárolt könyvek azonosítását megkönnyíti, hogy címlapjukon általában szerepel a *Cath. Eccl. Sabar. Anno* bejegyzés, amelyet a vásárlás éve követ. Néhány esetben a bejegyzés hiányzik, de a könyvtárban található kötet adatai megfeleltethetők a püspök beszerzésével. A mai jelzet feltüntetése elmarad, ha az adott kötetet nem sikerült teljes bizonyossággal azonosítani, vagy ha nem található meg a könyvtár állományában.

²⁴ SZEK II. 9. Keresztury Szilynek, Bécs, 1785. november 4.

²⁵ SZEK II. 9. Szily Kereszturyinak, Szombathely, 1787. március 27. és 1787. november 20.

²⁶ Például: Bujanovics Károly Kazinczy Ferenchez Bécs, 1801. augusztus 14. = KAZINCZY Ferenc összes művei.

sította a püspököt, hogy Johann Edler von Hittner jogász, udvari tanácsos könyvtárát 1788 elején fogják értékesíteni. Mellékelte az aukció katalógusát, hogy Szily megbízást adhasson valamelyik ügynökének, ha érdeklik a könyvek. A püspök azért nem élt ezzel az ajánlattal, mert éppen 1787–88-ban rengeteg könyvet vásároltatott pesti árveréseken.²⁷

Szily hivatalos bécsi ágense Nemes György volt, aki politikai hírek közvetítése mellett a könyvbeszerzésekben is közreműködött. Szily egy leveléből tudjuk, hogy udvari ügynök volt, és Bécsben a Bauernmarkton lakott.²⁸ 1789 január és 1791 december közötti levélváltásaikat ismerjük. 1790 végén sokasodnak meg a levelek a püspök és Nemes között, ekkor válik intenzívebbé a könyvgyűjtés a szemináriumi oktatás elkezdése miatt, amelyhez mind a könyvtár bővítéséhez szükséges könyvek, mind a tankönyvek megvásárlására és Szombathelyre szállítására szükség volt.

1791 januárjában lép be Szily könyvbeszerzési kapcsolathálójába Anton Kurz. Személyéről nem tudunk sokat, a bécsi udvar kötelékében dolgozott, emellett valószínűleg kapcsolatai révén több arisztokrata könyvügynökeként tevékenykedett, Szily mellett például Patachich Ádám kalocsai érseket is több bécsi könyvaukción képviselte,²⁹ és Szilyvel váltott leveleiben Andrássy Antal rozsnyói püspököt is ügyfeleként említi. A könyvek beszerzését ettől kezdve főként Kurz intézte, míg Nemes felelt a szállítás, a kifizetések és az ezzel kapcsolatos szervezési feladatok lebonyolításáért. Szily első, Kurzhoz intézett levelében felvázolta terveit egy „új, szerény könyvtár felállításához a szombathelyi papi szeminárium számára”, felkérte Kurzt segítőjének ebben a műveletben és iránymutatást adott a könyvek vásárlásához: „[...] Minden esetben figyelemmel kell lenni a könyvek kiadására és nyomdájára, és amennyire csak lehet belga, francia, angol vagy esetenként római kiadásokat kell előnyben részesíteni. Azokat a könyveket, amelyeket az Úr számomra megvásárol, magánál tarthatja, vagy átadhatja ügynökömnek, Nemes György úrnak, akinek a szükséges pénzt már elküldtem, és aki Szombathelyre fogja továbbítani a beszerzett könyveket. Bármilyen egyéb költséget – legyen az szállítási díj, könyvek kötési költsége vagy levelezési kiadás – készséggel meg fogok téríteni, és a fáradozásokat sem hagyom díjazás nélkül.”³⁰ Kurz válaszlevelében elfogadja a püspök felkérését, és részletesen ismerteti munkamódszerét. Kiemeli, hogy a félreértések elkerülése érdekében, ha egy könyvárverési katalógus tételeit érdekesnek találja, akkor azt mindig elküldi Szombathelyre. Arra kéri Szilyt, hogy ezt követően határozza meg, mely könyveket kívánja megvásárolni, valamint milyen hozzávetőleges árat tart elfogadhatónak. Ugyanezt az eljárást alkalmazza a kereskedőktől történő beszerzések során is, biztosítva ezzel a vásárlások átláthatóságát és hatékonyságát.³¹

²⁷ SZEK II. 4. (az egyes levelek számozatlanok) Bujanovics Szilynek, Bécs, 1787. december 7. Szily válasza: Szombathely, 1788. január 7.

²⁸ SZEK II. 3/2. Szily Johann Georg Binznek, Pozsony, 1791. január 29.

²⁹ Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. 447. A levelek 1782-ből maradtak fenn.

³⁰ SZEK II. 10/2. Szily Kurznak, Pozsony, 1791. január 30.

³¹ SZEK II. 10/3. Kurz Szilynek, Bécs, 1791. február 1.

Az együttműködés 1791 elején ténylegesen megkezdődött: Szily értesítette Nemeset, hogy az *Atti e decreti del concilio diocesano di Pistoja* című kötetet, valamint további könyveket a szeminárium és saját maga számára Anton Kurz közvetítésével kíván megvásárolni. Egy megbízottján keresztül 200 forintot küldött Nemesnek, hogy abból rendezze a Kurz által beszerzett könyvek árát, majd gondoskodjon azok Szombathelyre juttatásáról. Emellett arra is kérte, hogy rendszeresen tájékoztassa a könyvvásárlások állásáról.³² Kurz és Nemes – a püspök utasításainak megfelelően – szorosan együttműködtek: Kurz a megvásárolt könyveket Nemeshez vitte, aki kifizette azok árát. Nemes ezután postakocsival vagy egy megbízható kocssal küldte a ládákat közvetlenül vagy kőszegi átadással Szombathelyre. Kőszegen Kovatsits Ignác plébános gondoskodott a könyvek átvételéről és továbbításáról.³³ Esetenként Bécs és Szombathely között utazó személyek vállalták a szállítást. Például 1791. április 1-jén Nemes jelentette Szilynek, hogy az általa kért könyveket még indulása előtt átadta Melchior Hefelet építésznek.³⁴ 1790 végén és 1791 első hónapjaiban, amikor a püspök az országgyűlés miatt Pozsonyban tartózkodott, a könyveket oda kérte küldeni.

Kurz és Nemes mindketten figyelték az újabb bécsi könyvárveréseket, és azok katalógusait Szombathelyre küldték. A katalógusokat a könyvkereskedésekben árulták, ezeket általában Nemes szerezte be, míg Kurz képviselte Szilyt az aukciókon.

Szily könyvgyűjtési kapcsolathálójának több bécsi könyvkereskedő volt a tagja, közülük Rudolph Sammer és Johann Georg Binz teljesítették a legtöbb rendeltetést. Szily a folyóiratok hirdetéseiből és az ügynökök tájékoztatásából szerzett információt a készletükről.

A bécsi könyvbeszerzések két fő csoportra oszthatók a vásárlás forrása szerint: az aukciókon szerzett és a könyvkereskedőtől vásárolt kötetekre.

Bécsi könyvárveréseken vásárolt kötetek

A könyvtár gyarapításának legköltséghatékonyabb módját Szily számára az árveréseken való vásárlás jelentette. A Bécsben gyakran megrendezett aukciókról szóló tudósítások rendszeresen megjelentek a helyi folyóiratok hasábjain, ezek közül a püspök leveleiben a *Wiener Zeitung*ra hivatkozott, mint fő tájékoztatósi

³² SZEK II. 12/7. Szily Nemesnek, Pozsony, 1791. február 10.

³³ Ld. SZEK II. 10/8. Szily Kurznak, Pozsony, 1791. február 20.

³⁴ SZEK II. 12/13. Szily április 26-án írta Nemesnek (SZEK II. 12/15), hogy megkapta a Hefelettel küldött szállítmányt. Melchior Hefelet (1716–1794) legnagyobb pártfogója Szily János püspök volt, aki meglátogatta az építész annak pozsonyi munkái alatt és meghívta Szombathelyre, az új püspöki székhely kiépítésére. Irányításával 1780-ra elkészült a szeminárium, 1778 és 1783 között felépült a püspöki palota, majd 1789-ben Szily püspök rábízta a szombathelyi székesegyház megtervezését és megépítését. Ld. *Hefelet Menyhért...* 1994.

pontjára.³⁵ A könyvaukciók híre jóval az esemény előtt, több lapszámban megjelent és jellemzően a következő információkat tartalmazta: az árverésre bocsátott gyűjtemény egykori tulajdonosa, tematikája, az aukció pontos helye, és a könyvekről készült katalógus beszerzési helye. A hirdetésekben a hely szűkössége miatt rendszerint nem, vagy csak néhány könyv címét és kiadási évét tüntették fel a licitált kötetek közül. A lap elérhető volt a könyvkereskedőknél, illetve több könyvesbolt szolgált előfizetési pontként. A püspök félévente fizetett elő, a szükséges ügyintézészt Eölbey János kanonok, a kifizetést Nemes György végezte.³⁶

Szily püspök már első levelében arra kérte Anton Kurzot, hogy nézzen utána az árverés kínálatának, amelyről a *Wiener Zeitung* tudósított és 1791. február 3-án fogják tartani. A licit katalógusának elküldését, vagy azoknak a könyveknek az összeírását kéri, amelyeket az ügynök alkalmasnak ítél a könyvtár számára. A tematikát így határozza meg: „Bár elsősorban egyházi szerzők és a szentatyák műveinek beszerzésére törekszem, más tudományos műveket is szándékomban áll megvásárolni – minden műfajból legalább egyet, a legjelentősebb szerzőktől.”³⁷ A *Wiener Zeitungban* megjelent hirdetés szerint az árverésen egy előkelő könyvgyűjtemény került kalapács alá, amely német, latin, francia és olasz nyelvű műveket, valamint kéziratokat is tartalmaz. A könyvek többsége Ausztria és Itália politikai alkotmányával foglalkozik, és a legmagasabb ajánlatot tevő vevő készpénzes fizetés ellenében hazaviheti őket. Az árverési katalógus ingyenesen elérhető Johann Georg Binz könyvesboltjában.³⁸ A posta gyorsan közlekedett Bécs és Szombathely/Pozsony között, így a püspök postafordultával válaszolhatott Kurz kérdéseire. Ennek ellenére a hírlapban megjelent hirdetés kézhezvétele és az árverés lebonyolítása közötti rövid idő komoly kihívást jelentett a hatékony beszerzés szempontjából. Ebben az esetben például a püspök január 30-án küldött levelét Kurz február 1-jén megkapta, azonnal beszerezte az árverési katalógust, és még aznap továbbította Szilynek. A püspök már február 2-án összeállította és elküldte a megvásárolni kívánt könyvek – nyolc mű több kötetben – listáját. Az ár tekintetében nem volt szükség további egyeztetésre, mivel Szily viszonylag szabad kezét adott Kurznak a vásárlás lebonyolításában: „A könyvek árát nem tudom pontosan meghatározni, mivel az nagyban függ a kiadás évétől, a papír és a nyomtatás minőségétől, a licitálók számától és egyéb további körülményektől. Mégis

³⁵ A *Wiener Zeitung* hirdetéseit betekintést nyújtanak a város hatalmas árukínálatába. Az újság megalapítását követően gyorsan gyarapodott a reklámok száma és sokfélesége is. Különösen kiemelkedő szerepet kaptak a könyvkereskedők és kiadók közleményei, amelyek a megjelenő hirdetések jelentős részét alkották. Ezek a bejegyzések a könyvpiac szinte átláthatatlanul széles választékát tárták az olvasók elé. A kínálatban szerepeltek vallási művek, szakkönyvek az állattenyésztésről és kertészetről, jogi kiadványok, szórakoztató irodalom, valamint szakácskönyvek is. Ld. KLEMENT 2012, 118–119.

³⁶ Ld. a következő bizonylatokat: SZEK III. 2. (az egyes számlák számozatlanok) Eölbey János, 1792. július 31. és 1792. december 2.

³⁷ SZEK II. 10/2. Szily Kurznak, Pozsony, 1791. január 30.

³⁸ *Wiener Zeitung*, 1791. január 22., 197. és január 26., 219.

arra kell törekedni, hogy ne haladj meg jelentősen azt az összeget, amelyért az ilyen könyvek forgalomban szoktak lenni – különösen, mert hasonló művekhez ilyen formában könnyen hozzá lehet jutni. Egyébként mindezt teljes bizalommal az Ön megítélésére bízom, és kérem, hogy a vásárlás megtörténtéről tájékoztasson.”³⁹ Kurz azonban így is lemaradt az árverésről, mivel Szily utasításait csak február 5-én délután kapta meg, ekkorra azonban a licit már lezárult. Ennek ellenére utánajárt, hogy a kívánt könyvek közül maradtak-e elérhetőek. Azt a hírt kapta, hogy a következőket még meg lehet vásárolni: a *Codex Theodosianus* Jacques Godefroy kommentárjaival (mai jelzet: S2r 541); Johann Pistorius gyűjteményét, amely a német történelem forrásait gyűjti egybe (mai jelzet: Gb2r 361) és Jacques-Auguste de Thou francia történétíró *Historia sui temporis* címmel megjelent monumentális művét, amely saját korának, azaz a 16. század második felének és a 17. század elejének eseményeit dolgozza fel (mai jelzet: Gb2r 369). Továbbítja a hírt Szombathelyre, érdeklődve, hogy a püspököt ez a három mű is érdekli-e. Végül Szily jóváhagyja a könyvek megvásárlását.⁴⁰

A következő aukciót, amely felkeltette Szily érdeklődését, február 24-én rendezték meg. A hirdetés alapján a kínált könyvek a tudományok minden ágát felfoedik és Ludwig Mausberger nyomdász szervezésében zajlik le.⁴¹ A püspök ismét késedelemmel, csak az aukció napján továbbítja Kurznak az őt érdeklő könyvek listáját, azonban mivel ez az árverés elhúzódott, az ügynök egy kivételével az összes megjelölt művet meg tudta venni:⁴² egy többnyelvű bibliát; Odorico Raynaldi *Annales ecclesiastici* című munkáját (mai jelzet: Ad2r 85); Johannes Gerson teológus műveit (mai jelzet: Ag2r 240); a *Thesaurus veterum dyptichorum consularium et ecclesiasticorum* című művet, amelyet Antonio Francesco Gori 18. századi olasz régész és antikvárius állított össze, az ókor és a kora középkor diplichonjait mutatja be (mai jelzet: Ag2r 265); Stefano Evodio Assemani *Bibliothecae Apostolicae Vaticanae codicum manuscriptorum catalogus* címmel megjelent jegyzékét; Paolo Giovo itáliai humanista *Descriptiones regionum* című munkáját (mai jelzet: y/III 8366); Johannes Dubravius, morva származású humanista történétíró Csehország történetét az ősi időktől egészen a 16. századig bemutató művét (mai jelzet: IX/c 21454); Luis de Molina 16. századi jezsuita teológus munkáit (mai jelzet: Ab2r 82); Lactantius (mai jelzet: Ag2r 299) és Lanfranc érsek összes műveit (mai jelzet: Ag2r 254). Ezzel a beszerzéssel került a könyvtárba Ptolemaiosz *Almagestum*ának 1515-ös, velencei kiadása (mai jelzet: Ős XXVII.5.4)⁴³ és Nicolaus de Cusa 1514-ben nyomtatott matematikai és csillagászati könyve (mai jelzet:

³⁹ SZEK II. 10/4. Szily Kurznak, Pozsony, 1791. február 2.

⁴⁰ SZEK II. 10/5–6. Kurz Szilynek, Bécs, 1791. február 7. Szily válaszlevele: Pozsony, 1791. február 9.

⁴¹ *Wiener Zeitung*, 1791. február 16., 406 és február 19., 437.

⁴² SZEK II. 10/9, 12–13. Kurz Szilynek, Bécs, 1791. március 7. Szily válaszai, amelyben megköszöni a könyveket és jelzi, hogy elküldi az azokért járó 337 forintot: Pozsony, 1791. március 8. és március 11.

⁴³ A könyv leírását ld. RÉTFALVI 2006, 267.

Ős XXVII.5.4).⁴⁴ Kurz időközben azokat a könyveket is megvette és az árverésen vásároltakkal együtt Szombathelyre küldte, amelyeket a korábbi, február 3-án tartott aukción nem sikerült megszerezni.⁴⁵ Ekkor került a könyvtárba Étienne Baluze francia történész és jogtudós *Capitularia regum Francorum* című kétkötetes gyűjteménye, amely a középkori frank uralkodók rendeleteit tartalmazza (mai jelzet: Ga2r 327), Paolo Sarpi *Historia del concilio Tridentino* címmel megjelent könyve (mai jelzet: XVI/d, 23223/a) és válogatott művei (mai jelzet: Ag2r 286); Jean Mabillon *Museum Italicum*-a, amelyben Itália könyvtáraiban és levéltáraiban összegyűjtött korai egyháztörténeti kéziratokat publikált (mai jelzet: XIV/i 22919); és végül Curtius Rufus római történetíró Nagy Sándor-életrajza (mai jelzet: g/II 2223).

1791 áprilisában Szily újabb aukció iránt érdeklődik, amelyről a *Wiener Zeitung*ból értesült.⁴⁶ Az árverést április 4-én tartják a Dorotheergassén, és a legérdekesebb lipcsei vásári újdonságokon kívül további értékes műveket kínálnak, ezekből ízelítőül adtak egy válogatott listát, valamint a licit menetét is megtudjuk a hirdetésből. Eszerint a kapcsolódó katalógus könyveihez megadták a szokásos bolti árakat, de a könyveket három kategóriába sorolták. E felosztás értelmében a *kettessel* jelölt könyvek az eredeti ár kétharmadáért, az *egyessel* jelöltek annak feléért, az összes többi pedig az eredeti negyedéért kerül kikiáltásra az árverésen, és ezt követően a vásárlók versenye dönt a végső árról. Aki száz vagy több forint értékben vásárol, további tíz százalék kedvezményben részesül.⁴⁷ Mivel a hirdetésben szerepeltek könyvcímek, Szily anélkül adta le a rendelést Kurznak, hogy a katalógust megkapta volna. Szívesen átnézte volna azt is, de a korábbi tapasztalatok alapján előre tudta, hogy „amíg azt elküldik Szombathelyre, az aukciót le kell zárni”. Régi vágya, hogy a hirdetésben feltüntetett Luigi Ferdinando Marsigli Duna-monográfiáját és Johann Jakob Scheuchzer *Physica sacra* című munkáját megszerezze. Ezek mellett érdeklődik Pierre Bayle tudományos szótára *Chauffepié* kiegészítéseivel és a *Bibliotheca fratrum Polonorum* című munkák iránt, utóbbi az unitárius mozgalom gondolkodóinak műveit tartalmazza.

Az ügynök legközelebb május 10-én jelentkezik a püspöknél, és tájékoztatja őt arról, hogy bár a megküldött katalógus (ezt Szily továbbra sem kaphatta kézhez) alapján nem kapott megbízásokat, sikerült több könyvet megvásárolnia, köztük

⁴⁴ Uo., 241.

⁴⁵ Ezeknek listáját Szily Kurznak, 1791. február 2-án küldött levelében találjuk (SZEK II. 10/4.). Ezekre e kötetekre utal vissza Kurz, amikor azt írja, hogy a „többi kért könyvet is beszereztem”. SZEK II. 10/9. Kurz Szilynek, Bécs, 1791. március 7.

⁴⁶ SZEK II. 10/14–15. Szily Kurznak, Szombathely, 1791. április 1. Kurz válaszából (Bécs, április 5.) megtudjuk, hogy az árverés katalógusát már korábban elküldte, gondolván, hogy érdekelheti Szilyt. A püspök leveléből azonban kiderül, hogy a küldemény nem érkezett meg. Ez az a kéziratos katalógus lehet, amely 1791. március 9-i dátummal készült, és számos ösnyomtatvány leírását tartalmazza (SZEK II. 10/11.).

⁴⁷ *Wiener Zeitung*, 1791. március 19., 718–719. és április 2., 878–879.

számos ritka nyomtatványt és értékes kötetet:⁴⁸ Jean Etienne Duranti *De ritibus Ecclesiae Catholicae* című, 1591-ben kiadott munkáját (mai jelzet: S2r 526),⁴⁹ Patricius Piccolomineus *Rituum ecclesiasticorum* című művének 1516-os velencei kiadását (mai jelzet: Ős XXVII.5.6),⁵⁰ Aegidius Bucherius *De doctrina temporum* ritka, 1634-es kiadásban (mai jelzet: Ad2r 131) és a *Notitia utraque cum Orientis, tum Occidenti* című kötetet Andreas Alciatus munkájával kiadva (1552-es, ritka kiadás, példánya nem található a gyűjteményben).⁵¹ Ezek mellett megvette Joannes Laurentius Berti *Dissertationes historicae* (mai jelzet: Ad2r 106), Gian Domenico Bertoli *Le antichità di Aquileja profane e sacre* (mai jelzet: Ad2r 174) című műveit, Hippokratész munkáit és a Bayle-szótárakat (mai jelzet: S2r 409, S2r 419). Marsigli Duna-leírása és a Scheuchzer-mű nem szerepel az ügynök elszámolásában, de ezek is ebben az évben kerültek a gyűjteménybe a kötetek bejegyzései alapján (mai jelzetek: Ős VIII.6.6–11. és Ah2r 67).

Szily háláját fejezi ki Kurznak a jó áron beszerezett, kiválónak ítélt kiadásokért, és további könyveket választ ki a június 3-án, a bécsi egyetemi könyvtárban tartandó árverés katalógusából.⁵² A felsorolt hat darab, többségében ritka, értékes mű közül Kurz négyet nagyon kedvező áron be tudott szerezni: Paulus Jovius műveit két kötetben (mai jelzet: Ad2r 162); Albert Krantz *De Wandalorum vera origine*, Joannes Dubravius *Historia Boiémica* és Aeneas Sylvius Piccolomini *De Bohemorum et ex his imperatorum aliquot origine et gestis* című munkáit egybekötve, 1575-ös kiadásban (mai jelzet: Ga 2r 317);⁵³ Alonso Tostado műveinek 1596-os, 26 kötetes velencei kiadását (mai jelzet: Ah2r 61);⁵⁴ és Jacob Gretser teológus, történész összegyűjtött műveit 17 kötetben. Szily korábbi kérései közül az aukción kívül tudta megvenni Ferdinando Ughelli *Italia sacra* című, az itáliai püspökségek történetét feldolgozó munkáját 10 kötetben (mai jelzet: Ad2r 76); Joannes Romanus Ciampini *Vetera monimenta* című munkájának első, 1690-es kiadását, amely gazdagon illusztrált, rézmetszetekkel mutatja be a korai keresztény művészetet (mai jelzet: ty/IX 6493); és Guillaume-Francois de Bure bibliográfiai kézikönyvét hét kötetben, amely a ritka és különleges könyvek katalogizálására és értékelésére szolgál (mai jelzet: XII/h 22479).⁵⁵

⁴⁸ SZEK II/16. Kurz Szilynek, Bécs, 1791. május 10.

⁴⁹ RÉTFALVI 2006, 135.

⁵⁰ *Uo.*, 247.

⁵¹ A kötet azonosítása Kurz március 9-én küldött listája alapján volt lehetséges. Ld. a 46. jegyzetet.

⁵² SZEK II. 10/17–18. Szily Kurznak, Szombathely, 1791. május 20. Kurz válasza: Bécs, 1791. május 27. Az aukció hirdetése: *Wiener Zeitung*, 1791. június 1., 1480.

⁵³ RÉTFALVI 2006, 129–130.

⁵⁴ *Uo.*, 298–299.

⁵⁵ Kurz 1791. június 21-én részletes kimutatást ad a megvásárolt könyvekről. A szállítmány július 1-jén érkezik Kőszegre, majd onnan továbbítják Szombathelyre (SZEK II. 10/22. Kurz levele, Bécs, 1791. július 1.). Szily július 12-i válaszlevelében (SZEK II. 10/23.) igazolja a ládák átvételét, azonban hiányolja De Bure bibliográfiájának azt a kötetét, amely a filozófiai művekről szól. Feltételezése szerint a könyv véletlenül Bécsben maradt, ezért kéri annak mielőbbi továbbítását.

Szily 1791 nyarán elsősorban könyvkereskedőktől vásárolt, ám ősszel ismét fokozott érdeklődést mutatott az árverések iránt. A püspök három aukcióra készült októberben és novemberben.⁵⁶ Október 31-én a *Neubergerhof*-ban különböző témájú német, latin, francia és olasz könyveket árusítottak,⁵⁷ közülük numizmatikai tárgyú értekezéseket, valamint egy nagyobb méretű és terjedelmű földrajzi atlaszt szeretne vásárolni. Numizmatikai könyveket itt nem kínáltak, de Kurz vett egy „Homann-féle atlaszt”, azaz egy Johann Baptist Homann német térképész térképeiből készült kiadást (mai jelzet: z/VI 7781).

November 10-én rendezték meg Born Ignác udvari tanácsos, geológus könyvtárának árverését. A licitre bocsátott könyvállományt Born érdeklődése határozta meg, így főként természettudományos művek kerültek kalapács alá.⁵⁸ Az aukció iránt óriási volt az érdeklődés – olyan gyorsan elkapkodták a katalógusokat, hogy Nemes György nem tudott példányt szerezni a püspök számára.⁵⁹ Szily azonban emiatt nem sajnálkozott, mivel meggyőződése szerint az árverésen főként kémiai könyvek szerepeltek, és csak elenyésző számban akadtak egyházi vagy teológiai művek.⁶⁰

A püspök Nemessel küldte Szombathelyre a november 21-én, a Dorotheergassén rendezett licit katalógusát.⁶¹ A hirdetés szerint a 19 lap terjedelmű aukciós katalógus a lipcsei vásár újdonságai mellett számos ritka és értékes művet tartalmaz, illetve nagy mennyiségű rézmetszet és térkép is eladásra kerül. A jelentős árengedmények mutatják, hogy Szily miért részesítette előnyben az aukciókat a kereskedőkkel szemben: a kikiáltási ár az eredeti bolti árhoz képest kétharmaddal, felével, negyedével vagy hatodával volt olcsóbb.⁶² A püspök Kurznak küldte el a katalógusból kiválasztott hat tételt, azonban a levél késve érkezett meg Bécsbe, az ügynök ismét annak köszönhetően tudott vásárolni, hogy az aukció elhúzódott.⁶³ Az itt vásárolt könyveket más forrásokból beszerzett kötetekkel együtt december 24-én szállították Szombathelyre.⁶⁴

Korrigálja észrevételét, miután látja, hogy a második és harmadik kötetet egybekötve küldték el, így valójában nincs hiány (SZEK II. 10/25. Szombathely, 1791. augusztus 2.).

⁵⁶ SZEK II. 10/28. Szily Kurznak, Szombathely, 1791. október 28.

⁵⁷ *Wiener Zeitung*, 1791. október 19., 2705.

⁵⁸ *Wiener Zeitung*, 1791. október 29., 2802.; november 5., 2861. és november 9., 2893.

⁵⁹ Szily november 3-án rendelte meg a katalógust Nemestől, az ügynök 11-én jelezte, hogy a példányokat már szétosztották. SZEK II. 12/18–19.

⁶⁰ SZEK II. 12/20. Szily Nemesnek, Szombathely, 1791. november 15.

⁶¹ SZEK II. 10/28. Szily Kurznak, Szombathely, 1791. október 28.

⁶² *Wiener Zeitung*, 1791. november 5., 2855. és november 16., 2951.

⁶³ SZEK II. 12/20. Szily Kurznak, Szombathely, 1791. november 15. Kurz válasza: Bécs, 1791. december 6. SZEK II. 10/34.

⁶⁴ SZEK II. 10/37. Kurz Szilynek, Bécs, 1791. december 27. Az árverési jegyzékből kiválasztott hat kötetből ma a következők találhatók meg a könyvtárban: *Biblia Sacra* Juan de Maldonado jegyzeteivel (mai jelzet: S2r 686), Johann Ribini *Memorabilia Ecclesiae Augustanae Confessionis in regno Hungariae*, Muratori *Liturgia romana* (mai jelzet: S2r 515). Jacques Necker *Collection complete de*

1792 kevésbé indult mozgalmasan az árveréseken történő vásárlások szempontjából Szily számára, mivel vagy nem talált érdekes könyvet az újabb katalógusokban, vagy nem kapta meg őket időben, vagy más vevők gyorsabbak voltak, jobb ajánlatot tettek az őt érdeklő könyvekre. Utóbbira különösen érdekes példa, amikor az erdélyi Brukenthal Sámuel (1721–1803) előzte meg a vásárlásban. Január 31-én Kurz arról tájékoztatta a püspököt, hogy az általa megszerezni kívánt könyveket Brukenthal báró vásárolta meg, aki már egy ideje Bécsben tartózkodik. Brukenthal az 1760-as években, bécsi évei alatt alapozta meg műgyűjteményét, amelyet később Nagyszebenbe szállíttatott, s ott tovább gyarapított. Erdély kormányzójaként 1787-ig tevékenykedett, de ezt követően is szenvedélyesen bővítette gyűjteményét, és rendszeresen vett részt különböző árveréseken.⁶⁵ A báró könyvvásárlási kedve annyira szembetűnő volt, hogy Szily is érdeklődött róla ügynökénél: „Vajon nem ugyanaz az úr ő, aki oly nagy buzgalommal gyűjti a könyveket, hogy a legutóbbi nyilvános könyvárverésen is felvásárlásokba kezdett? Kérem, járjon ennek utána, és levélben tájékoztasson.” A püspök ugyanakkor örömmel állapította meg, hogy „manapság ennyi lelkes könyvvásárló akad, hiszen ebből arra lehet következtetni, hogy az irodalom szeretete újraéledt, és a jó művek ismét elnyerik megbecsülésüket és értéküket.”⁶⁶ Ez a részlet jól érzékelteti, hogy a 18. század végére a könyvgyűjtés a művelt elit körében szinte versennyé vált.⁶⁷ Kurz vizsgálódásai végül arra derítettek fényt, hogy bár Brukenthal számos ritka könyvet szerzett meg az aukciókon, a tömeges vásárlásokért nem ő volt a felelős. Azokat egy ügyes kereskedő hajtotta végre, aki olcsón felvásárolta a könyveket, hogy később haszonnal továbbértékesítse őket.⁶⁸

Johann Georg Schwandner történész, a császári könyvtár 1791 decemberében elhunyt örök könyvárverésére 1792 márciusában került sor. Schwandner könyvtárának történeti tematikája, valamint kutatásainak magyar vonatkozásai különösen jelentőssé tehettek a gyűjteményt Szily szemében. A püspök időben megkapta a katalógust, és több tételt kiválasztott belőle – listájuk nem maradt fenn –, azonban Kurznak a magas ár miatt csak néhányat sikerült megvenni közülük. Az ügynök beszámolójában kifejtette, hogy régóta nem értek el egyetlen árverésen sem olyan árat a könyvek, mint ezen.⁶⁹

Az utolsó aukció, amelyen Kurz közreműködött Szily könyvtárbővítésében, 1792 decemberében zajlott.⁷⁰ Kurznak itt szerencséje volt a vásárlásban, a kikiál-

tous les ouvrages pour et contre M. Necker (mai jelzet: XIV/b 22810). Nem maradt fenn egy *Topographie von Moskau* című mű, és Rudolf Hospinian *Festa christianorum* című könyve.

⁶⁵ MUNTEANU 2017.

⁶⁶ SZEK II. 10/42. Szily Kurznak, Szombathely, 1792. február 3.

⁶⁷ Egy másik világi arisztokrata bécsi könyvbeszerzéseiről ld. SOMKUTI 1968.

⁶⁸ SZEK II. 10/43. Kurz Szilynek, Bécs, 1792. február 14.

⁶⁹ SZEK II. 10/45–46. Szily Kurznak, Szombathely, 1792. február 28. Kurz válasza: Bécs, 1792. március 23.

⁷⁰ SZEK II. 10/50. Szily Kurznak, Szombathely, 1792. december 21. A hirdetések alapján nem sikerült azonosítani a licitet.

tási áron, vagyis az értékükhöz képest kedvezően jutott hozzá a püspök által kiválasztott, több esetben ritkaságnak számító kötetekhez. Megvette Mabillon *Acta sanctorum ordinis S. Benedicti* című munkáját,⁷¹ Carolus a Sancto Paulo (Charles Vialart de Saint-Paul, 1592–1644) francia püspök *Geographia sacra* című művének egy példányát és két ösnyomtatványt, Conradus de Halberstadt 1485-ben megjelent *Concordantiae Bibliorum*át (mai jelzet: Ős VIII.4.7),⁷² valamint Aquinói Szent Tamás *Quodlibetales disputationes* című művének 1474-es nürnbergi kiadását (mai jelzet: Ős XXVI.5.2).⁷³ Kurz megjegyezte a könyvekről, hogy olyan kiváló állapotban vannak, hogy a könyvtár valódi díszei lehetnek. Egyetlen kötetet nem tudott megvenni, az 1462-ben, Johann Fust és Peter Schöffer által Mainzban kiadott Bibliát: „A híres Biblia ezer forintért kelt el, ami jól mutatja, mennyire túlzó áron adják el a régi könyveket.”⁷⁴

A bécsi könyvkereskedőknél beszerezett művek

Bécs központi szerepet játszott a Habsburg Birodalom könyvforgalmában, a városban számos könyvkereskedés és könyveladással is foglalkozó nyomda működött. Szoros kapcsolataik voltak a német könyvvásárokkal, főként Lipcsével, ezek határozták meg a könyvárait és az irodalmi trendeket. A 18. század végén, különösen II. József intézkedései nyomán, a könyvpiac jelentős átalakuláson ment keresztül: a vallási dominanciát fokozatosan felváltotta a világi és „hasznos” olvasmányok iránti kereslet. Az állam egyrészt cenzúrával irányította a könyvkiadást, másrészt célzottan támogatta az oktatási, tudományos és gazdasági témájú kiadványokat. A bécsi könyvesboltok kínálata ennek megfelelően bővült, és egyre szélesebb közönséghez jutott el. Nemcsak új könyveket árusítottak, a vásárlói igényekhez igazodva igyekeztek ritka, régi kiadásokat is értékesíteni vagy kérésre beszerezni ügyfeleik számára. Ennek megfelelően a felosztott szerzetesrendek könyvtárainak anyagából a kereskedői árukészletekbe is került, illetve a különböző aukciókon a könyvesboltok tulajdonosai is részt vettek, hogy boltjukba vagy vevőik megbízásából vásároljanak. Az üzletek forgalmát a folyóiratokban megjelenő hirdetések is segítették.⁷⁵

Szily a magasabb árszabásuk miatt csak abban az esetben fordult a kereskedőkhöz, ha a kívánt könyvet aukciókon nem tudta megvenni. A vásárlásokat bécsi ügynökei – Nemes és Kurz – bonyolították le, személyesen érdeklődtek a boltok-

⁷¹ Ebből két példány volt a könyvtárban, Szily 1791 júliusában már vásárolt egyet Bécsből. Ld. a 99–100. jegyzetekhez tartozó szövegrészt.

⁷² RÉTFALVI 2006, 108.

⁷³ *Uo.*, 294.

⁷⁴ SZEK II. 10/51. Kurz Szilynek, Bécs, 1793. január 8.

⁷⁵ A 18. századi bécsi könyvkereskedelemről ld. BACHLEITNER 2000, 103–174; HUPFER 2003; FRANK, FRIMMEL 2008; *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert* 2009; AUGUSTYNOWICZ, FRIMMEL 2019; GARLOFF 2022.

ban egy-egy mű elérhetőségéről. A kereskedők katalógusai is eljutottak Szilyhez, ezek azonban nem maradtak fenn, így nem sikerült összekapcsolni őket a rendelésekkel. Néhány esetben a püspök a *Wiener Zeitung* hirdetése alapján választott ki könyveket a kereskedésekből, amelyeket ezután megbízottai szereztek be számára.

Már 1789-ből van adat arról, hogy Szilyt bécsi kereskedőknél kapható kötetekről tájékoztatják, vagy bécsi könyvesboltokból vásárolt. Nemes 1789 januárjában arról tudósította Szilyt, hogy Jodokus Weiß antikvárius könyvkereskedő felajánlotta megvételre Johann Georg Graevius *Thesaurus antiquitatum Romanorum* című kötetét. Jelenti, hogy a kiadás rendkívül elegáns, de a 160 forintos vételár nem csekély, és a kereskedő nem akarja csökkenteni.⁷⁶ Ez a mű egy monumentális, 12 kötetes sorozat, amely a római történelem, kultúra és régiségek részletes tára. Az egyik legátfogóbb ókortörténeti enciklopédiának számított, térképekkel és metszetekkel illusztrálva. Májusban Johann David Hörling, a Bognergassén működő nyomdász, könyvkiadó és kereskedő is felkereste a püspököt a sorozat eladásával kapcsolatban. Tudomására jutott, hogy Szily különösen kedveli a ritka könyveket, ezért tájékoztatta, hogy rendelkezésére áll Graevius művének utrechti és lyoni kiadása is.⁷⁷ Szilynek végül egy 1732-es velencei kiadást (mai jelzet: Ga2r 328) sikerült beszereznie, a mű pontos származása azonban ismeretlen, a püspök vásárlásra vonatkozó levelei nem maradtak fenn. A sorozat különlegességét jól mutatja, hogy korábban Klimó György (1710–1777) pécsi püspök is megszerette volna vásárolni egy bécsi aukción, de borsos ára miatt lemondott róla.⁷⁸ Nem véletlen, hogy éppen Klimó és Szily érdeklődtek a könyv iránt: mindketten támogatták egyházmegyéjük múltjának feltárását, valamint az ezzel megbízott történészek, Koller József és Schönvisner István munkáját. Anyagi hozzájárulásaikkal lehetővé tették a kutatások kivitelezését, emellett kapcsolati hálójuk és anyagi eszközeik révén előmozdították a ritka, illetve nehezen hozzáférhető könyvek és kéziratok felkutatását és beszerzését.

Vásárlások Rudolph Sammer könyvesboltjából

Szily két bécsi könyvkereskedőtől vásárolt több alkalommal, közülük az egyik Rudolph Sammer volt, akinél már 1789 decemberében adott le rendelést. Sammer eredetileg angol nyelvűtanár volt Bécsben, 1785-ben fordult a könyvkereskedelem felé. Angol nyelvőráit ezután sem adta fel, és jelentős érdemeket szerzett az angol nyelv bécsi terjesztésében könyvkereskedőként is. Hirdetéseit rendszeresen megjelentek a *Wiener Zeitung* hasábjain.⁷⁹

⁷⁶ SZEK II. 12/1. Nemes Szilynek, Bécs, 1789. január 9.

⁷⁷ SZEK II. 8. (a levél számozatlan) Hörling Szilynek, Bécs, 1789. május 16.

⁷⁸ Pécsi Egyházmegyei Levéltár, I. 1. c. 82/154–155. Klimó Franciscus X. Managettának, Pozsony, 1767. március 9.

⁷⁹ FRANK, FRIMMEL 2008, 159–160.

A püspök először két kötetet rendelt tőle Nemes közvetítésével: Hippokratész összes műveit addig kiadatlan szövegekkel, valamint Carl von Linné svéd természettudós *Species plantarum* című munkáját (mai jelzet: n/VIII 3779).⁸⁰ Később Marquard Herrgott *Genealogia diplomatica augustae gentis Habsburgicae* című műve elküldését kéri.⁸¹ A könyv bemutatja a Habsburg-ház eredetét, történelmét, kiváltságait főként kiadatlan oklevelek és dokumentumok alapján, rézmetszetekkel illusztrálva (mai jelzet: Ga2r 331). A kötetet maga Nemes vitte el az akkor Pozsonyban tartózkodó Szilynek.

A püspök a nagyobb beszerzéseket 1791-ben bonyolította le Sammernél, ekkor került sor a könyvtár földgömbjének megvételére is. A 18. századi könyvtárakban a föld- és éggömbök nemcsak tudományos eszközök voltak, hanem a tudás és a felvilágosodás szellemiségének szimbólumai is, tükrözve a kor természettudományos felfedezések iránti érdeklődését. Szily fontosnak tartotta, hogy könyvtárában legyen egy földgömb: „A könyvtár teljességéhez földgömb is szükséges. Szándékomban áll azt is megvásárolni, és ha a példány, amelyet Sammer könyvkereskedő hirdetett, még elérhető és az ára is megfelelő, készen állok megvenni.”⁸² Kurz ügynök személyesen ment el Sammerhez megnézni a kínált globust, majd jelentette, hogy a földgömb mellett egy éggömb is elérhető, mindkettő a legújabb kiadás, és külön is megvásárolhatók.⁸³ Kurz végül 1791. augusztus 26-án küldte el a föld- és éggömböt, valamint egy mágnesűt Szombathelyre.⁸⁴

Ez év novemberében Szily újabb könyveket rendelt Sammertől Nemes ügynökön keresztül, közülük két prédikációgyűjtemény volt még kapható, ezeket Nemes Szombathelyre küldte.⁸⁵ A többi könyvet – köztük Bretteville apát prédikációit és Guilimus Cave *Scriptorum ecclesiasticorum historia literaria* című művét – már nem lehetett beszerezni Sammernél, más kereskedőknél pedig szinte háromszoros áron keltak el. Mivel Szily le tudott mondani ezekről a könyvekről, inkább egy kedvezőbb alkalmat várt a beszerzésükre.⁸⁶ A püspök december 20-án Kurz ügynököt kéri, hogy vásárolja meg Sammernél Cornelius a Lapide, Juan de Pineda és Thomas Le Blanc Szentírás-kommentárjait. Ezt a rendelést azonnal sikerült elin-

⁸⁰ SZEK II. 12/2. Szily Nemesnek, Szombathely, 1789. december 16.

⁸¹ SZEK II. 12/3. Szily Nemesnek, Pozsony, 1790. október 26.

⁸² SZEK II. 10/25. Szily Kurznak, Szombathely, 1791. augusztus 2. Sammer hirdetését nem sikerült azonosítani a korabeli bécsi újságokban.

⁸³ SZEK II. 10/26. Kurz Szilynek, 1791. augusztus 9. Mindkét gömb 1791-ben, Nürnbergben készült. Leírásukat ld. VÉRTES 1993.

⁸⁴ SZEK II. 10/27. Kurz Szilynek, Bécs, 1791. augusztus 26.

⁸⁵ SZEK II. 12/18. Szily Nemesnek, Szombathely, 1791. november 3. Nemes november 22-én értesíti a püspököt, hogy a következő sorozatokat tudta megvásárolni: Jean-Baptiste Massillon válogatott prédikációi német nyelven, Ignaz Wurz összegyűjtött prédikációi ugyancsak németül (mai jelzet: XIII/d 31709, M6/1202–1207, M6/1248).

⁸⁶ SZEK II. 12/22. Szily Nemesnek, Szombathely, 1791. november 29.

tézni, és Kurz más forrásból beszerzett könyvekkel együtt december 24-én küldte el őket Szombathelyre.⁸⁷

Beszerzések Johann Georg Binz kereskedéséből

Szily 1791 januárjában lépett kapcsolatba Johann Georg Binz kereskedővel. Számos ösnyomtatvány és ritka kiadás boltjából került a szombathelyi könyvtárba. A bécsi antikvárius kereskedők között Binz volt a legképzettebb, Freiburgban filozófiát, majd Bécsben orvostudományt tanult. Házassága révén, 1779-től lett könyvkereskedő, új és antikvár könyveket kínált minden tudományterületről és egy ideig kölcsönkönyvtárat és nyomdát is üzemeltetett. A kolostorok könyveladásai révén jelentős könyvkészletet tudott felhalmozni.⁸⁸ Sikeres üzletet vitt, népszerű volt az értelmiségiek körében, a magyarországiak közül rendszeres vásárlója volt például Kazinczy Ferenc is, aki bécsi útjai során gyakran felkereste a kereskedést.⁸⁹

A püspök első, Binzhez címzett levelében a szeminárium könyvtára számára beszerzendő kötetekről érdeklődik: „Mivel éppen házi könyvtáramat igyekszem felállítani fiatal teológusok számára a szemináriumban, és itt érdeklődtem különböző könyvek után, azt a tanácsot kaptam, hogy ha a kívánt könyvek nem lennének elérhetők, akkor Ön ezeket a lehető leggyorsabban be tudná szerezni és kedvező áron tudná eladni. Reményemet az is megerősíti, hogy a *Wienerisches Diarium*⁹⁰ mellékleteként gyakran megjelennek könyvjegyzékek, amelyekből arra következtettem, hogy különböző klasszikus és más könyvek – kötött és füzetlen formában is – főként régebbi kiadásban megtalálhatók Önnél. Ezért szeretném tisztelettel megkérni, hogy értesítsen, hogy Pozsonyba szállíthatóak-e ezek a könyvek, és milyen áron tudná nekem beszerezni őket. Az általam csatolt listán szereplő könyvekhez ha korrekt árat kapnék, akkor nemcsak ezeket, hanem továbbiakat is rendelnék, sőt nagyobb megrendeléseket is szívesen adnék.”⁹¹ Binzzel gyorsan kötetett meg az első üzlet, a kereskedő egy január 16-án kiállított nyugtában igazolja, hogy 234 forint ellenében nyolc művet szállít Szombathelyre.⁹² A püspök

⁸⁷ SZEK II. 10/38. Szily Kurznak, Szombathely 1791. december 20. Kurz jelentése a könyvek elküldéséről: SZEK II. 10/36. Bécs, 1791. december 24.

⁸⁸ FRANK, FRIMMEL 2008, 21; HUPFER 2003, 35–39.

⁸⁹ Kazinczy leveleiben hivatkozik Binznél kapható könyvekre, és katalógusaiból több alkalommal jegyzetelt ki címeteket, közülük egy 1791-esből is: KAZINCZY 2021, 79, 392–393. Kazinczy iratai között csak négy lapja maradt fenn a katalógusnak, a teljes jegyzék lappang, ezért nem tudjuk azonosítani, hogy Szily is ebből válogathatott-e könyveket 1791-es rendeléseinél.

⁹⁰ Szily régi nevén – *Wienerisches Diarium* – hivatkozik a lapra, amely 1780-tól vette fel a *Wiener Zeitung* nevet.

⁹¹ SZEK II. 3/1. Szily Binznek, Pozsony, 1791. január 2. A levélhez csatolt könyvlista nem maradt fenn.

⁹² SZEK III. 1. (az egyes számlák számozatlanok) Binz nyugtája, 1791. január 16. Az eladott, bekötött könyvek a következők: Jean Dumont *Histoire diplomatique* 22 kötetben, folió méretben (ez volt a legdrágább a szállítmányban, 150 forintot kért érte Binz); Alexandriai Philón művei folió

jelzi, hogy a küldeményt nem Szombathelyre, hanem Pozsonyba várja, illetve további műveket szeretne megvásárolni: Jean Mabillon *De re diplomatica*, Ludovico Antonio Muratori *Annali d'Italia* és *Antiquitates Italicae medii aevi*, valamint Johann Jakob Scheuchzer *Physica sacra* című munkáját. Szilynek fontos volt, hogy a kereskedőknél is minél kedvezőbb áron jusson hozzá könyvekhez. Mivel a jövőben nagyobb megrendeléseket készült leadni Binznél, arra kérte, hogy „ne riassza el magas árakkal”. Az *Annali d'Italia* kapcsán megjegyzi, tudomására jutott, hogy nemcsak 18 kötetben, nyolcadrét formában, hanem quarto méretben is kapható 12 kötetben, így nem ragaszkodik egyikhez vagy másikhoz, a kedvezőbb árút választaná.⁹³ Szily végül a 12 kötetes, első kiadását vette meg (mai jelzet: Gb2r 337), Mabillon művével (mai jelzet: Ga2r 322) együtt 90 forintért.⁹⁴ A mai állomány alapján az *Antiquitates Italicae* (Ga2r 314) is bekerült a könyvtárba, de lehetséges, hogy másik forrásból, mivel megrendeléséről nincs információ a levelekben vagy nyugtáiban. Scheuchzer könyvét valószínűleg néhány hónappal később, egy árverés alkalmával (1791. április 4.) szerezte be a püspök.

Szily legközelebb 1791. júniusában fordult Binzhez, amikor a kereskedő új katalógusában szereplő könyvekből szeretett volna rendelni – az őt érdeklő könyvek listája Binz válaszelevelében szerepel.⁹⁵ Levelében megjegyzi, hogy szívesen megvásárolná Albertus Magnus műveinek sorozatát, valamint az Arias Montanus-féle poliglott Bibliát, ám a feltüntetett kötetek száma alapján egyik gyűjtemény sem teljes, ilyen formában nem akarja megvenni őket. Ezen kívül érdeklődik Giovanni Domenico Mansi *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* című zsinatgyűjteménye iránt is. A sorozat 1758 és 1798 között jelent meg 31 kötetben, 1791-ben már 29 kötet napvilágot látott. Binz azonban mindössze 23 kötetet kínált eladásra, ezért Szily érdeklődik, hogy meddig terjed a mű, és mely zsinatokkal zárul a 23. kötet.

A püspök néhány héttel korábban már értesítette Kurz ügynököt a hiányos sorozatokról, arra kérve, hogy vizsgálja meg a kérdéses köteteket, és csak teljes műveket vásároljon. Szily de Bure francia könyvkereskedő bibliográfiájában ellenőrizte az egyes kiadások adatait, és ez alapján győződött meg arról, hogy a

méretben egy kötetben (mai jelzet: Ab2r 70); Sébastien Le Nain de Tillemont *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles* című, 16 kötetes egyháztörténeti műve (mai jelzet: Ad2r 157) és a *Histoire des empereurs*, amely a Római Birodalom császárainak, uralkodóinak történetét dolgozza fel (mai jelzet: S2r 426); Surius *Vitae sanctorum* 12 kötetben (mai jelzet: Ad2r 90), Polybius görög történetíró műve (mai jelzet: XXVII/d 25981); Louis Moréri francia történész és lexikográfus híres munkája, a *Grand Dictionnaire Historique* 4 kötetben (mai jelzet: S2r 410); Josephus Flavius zsidó történetíró művei 4 kötetben; az utolsó mű (*Scriptores historiae...*) azonosítatlan.

⁹³ SZEK II. 10/2. Szily Kurznak, Pozsony, 1791. január 29.

⁹⁴ „Ha Binz úr 90 forintot kér az *Annali d'Italia* és a *Historia diplomatica* című könyvekért, legyen szíves az összeget a bizonylat ellenében kiegyenlíteni.” SZEK II. 12/9. Szily Nemesnek, Pozsony, 1791. február 20.

⁹⁵ SZEK II. 3/5–6. Szily Binznek, Szombathely, 1791. június 24. Binz válasza: Bécs, 1791. június 29.

kereskedők által kínált példányok teljeseke-e.⁹⁶ Kurz válaszában megírja, hogy megvizsgálta a kérdéses könyveket és azokat jó állapotban találta, egy részük disznóbőrbe, másik részük elegáns francia kötésbe van kötve. A poliglott Bibliából hiányzó utolsó három kötet szószedeteket tartalmaz. Albertus Magnus teljes, 21 kötetes sorozata is kapható, viszont jóval drágább, mint a hiányos. Egy 102 kötetes, antik szerzők gyűjteményét tartalmazó sorozatot mindenképp javasol megvásárolni. Ha Szily úgy dönt, hogy megveszi a hiányos Mansi-sorozatot, Kurz vállalja, hogy pótolja a hiányzó részeket, ezekből már beszerzett néhány kötetet Andrassy Antal rozsnyói püspök számára is. A püspök postafordultával jelzi ügynökének, hogy időt kér, amíg dönt a vásárlásokról és ezzel egy időben írt Binznek, hogy tőle is tájékoztatást kapjon.⁹⁷ A kereskedő június 29-én jelez vissza Szilynek, a levélhez csatolja a püspököt érdeklő könyvek listáját és a lista alatti magyarázatban részletezi a kérdéses sorozatok állapotát. Eszerint a hiányosak esetében a legtöbbször nem tudja biztosítani a hiányzó részek pótlását. Néhány keresett sorozat viszont teljes egészében is megtalálható nála, azonban ezeket nagyon magas áron kínálja. Kiemeli, hogy bár a szombathelyi püspök elsőbbséget élvez, ne késlekedjen a döntéssel, mert több sorozat iránt külföldi érdeklődők is vannak.⁹⁸ Szily július 8-án válaszolt a kereskedőnek: „Bármennyire is szeretném megvásárolni Öntől Arias Montanus poliglott Bibliáját, Wadding műveit és Sammarthanus *Gallia christianá*ját, nehéz számomra olyan könyvekbe befektetni, amelyek hiányosak, és kiegészítésük bizonytalan. Ezért egyelőre elhalasztom e három mű megvételét, de kész vagyok azokat méltányos áron beszerezni, amint biztosítja a hiányzó részeket, és erről értesít. A mellékelt lista többi könyvét, amelyek összesen 376 forintot tesznek ki, kérem, a következő adandó alkalommal küldje el nekem, Tillemont már régóta esedékes hatodik kötetével együtt.” Ugyanitt még megjegyzi, hogy nagyon szeretné a könyvgyűjteményében tudni Mabillon teljes életművét, ezért örülne, ha a kereskedő meg tudná szerezni az *Acta sanctorum ordinis S. Benedicti* kilenc kötetben, velencei kiadásban.⁹⁹ Szily tehát egy nagyobb rendeltést adott le Binznek, a szállítmány megérkezéséről a püspök augusztus 16-án értesítette Kurzot, elégedetten sorolva az új beszerzéseket.¹⁰⁰ A kereskedő végül el tudta küldeni neki szinte az összes könyvet, amely a Binz június 29-i leveléhez csatolt listán szerepelt: Albertus Magnus műveinek teljes sorozatát (mai jelzet: Ag 2r 285), a klasszikus szerzők műveit tartalmazó sorozatot 102 kötetben (*Collectio auctorum classicorum* [azonosítatlan]), Suarez műveinek 23 kötetét velencei kiadásban (mai jelzet: Ab2r 64) és Wadding műveinek akkor elérhető legteljesebb sorozatát (mai jelzet: Ad2r 134). Szily megvette a Mansi-sorozatot is (mai jelzet: Ad2r 87), és Kurzra bízta a hiányzó részek felkutatását.

⁹⁶ SZEK II. 10/19. Szily Kurznak, Szombathely, 1791. június 14.

⁹⁷ SZEK II. 10/20–21. Kurz Szilynek, Bécs, 1791. június 21. Szily válasza: Szombathely, 1791. június 24. Szily Binznek: ld. a 95. jegyzetet.

⁹⁸ SZEK II. 3/6. Binz Szilynek, Bécs, 1791. június 29.

⁹⁹ SZEK II. 3/7. Szily Binznek, Szombathely, 1791. július 8.

¹⁰⁰ SZEK II. 10/27. Szily Kurznak, Szombathely, 1791. augusztus 16.

Binz hiánytalanul elküldte Szilynek a kívánt Mabillon-köteteket (mai jelzet: Ad2r 149), Bonaventura összes műveit (mai jelzet: Ag2r 229), Wolfgangus Lazius *De gentium aliquot migrationibus* című művének 1600-as kiadását (mai jelzet: Ad2r 175), D. Anton Friedrich Büsching 12 kötetes földrajzi leírásokat tartalmazó *Neue Erdbeschreibung* című sorozatát (mai jelzet: y/e/III 9593), Gaspar Schotti *Technica curiosa* (mai jelzet: ny/IV 3979) és *Physica curiosa* (mai jelzet: ny/IV 3980) című munkáit, Franz Albrecht Pelzhoffer *Arcanorum status libri decem* című politikai értekezését (mai jelzet: y/c/VIII 9255), a *Thesaurus theologicus* című, 13 kötetes, teológiai értekezéseket tartalmazó gyűjteményt (mai jelzet: S2r 490), Mabillon *Vetera analecta*-ját (mai jelzet: Ag2r 268) és egy német nyelvű Bibliát.

Ez az 1791 júliusában lebonyolított volt az utolsó nagyobb vásárlás, amit Szily Binznél intézett. A kereskedő ez év augusztusában még egy kisebb rendelést teljesített, Tommaso Maria Mamachi történész *De' costumi de' primitivi cristiani* című munkáját (mai jelzet: XXXIII/a 27400), a *Topographia magni regni Hungariae* című földrajzi leírást (mai jelzet: XXXVII/2/c 32314) és Augustinus Le Blanc *Historiae congregationum de auxiliis divinae gratiae* (mai jelzet: Ab2r 120) című művét küldte el.¹⁰¹ Ezt követően egy kötet került a könyvtárba Binztől, ez Fride-ricus Hoffmann orvosi munkája (mai jelzet: Ag2r 325).¹⁰²

Binz neve egy különösen ritka kötet felkutatása során is előkerült. Szily nagy hangsúlyt fektetett az egyes ritkaságok megszerzésére: nem riadt vissza attól sem, hogy hónapokon át levelezzen ügynökeivel, hogy a gyűjteményében tudhasson egy-egy könyvet. Ilyen volt Carolus a Sancto Paulo (Charles Vialart de Saint-Paul, 1592–1644) francia püspök *Geographia sacra* című műve, amely az ókori egyházi területek földrajzi elhelyezkedését tárgyalja. A könyv az egyháztörténet, a zsinatok és az egyházatyák írásain alapulva részletes képet ad az egyházi közigazgatásról. Szily 1791 májusában fordult Kurz ügynökhöz azzal a kéréssel, hogy szerezze meg számára az 1704-ben Amszterdamban megjelent kiadást, amelyhez további két kisebb mű is csatolva volt. Kurz azt válaszolta, hogy ez valóban nagyon ritka könyv, még sehol nem látta, de igyekszik a nyomára akadni.¹⁰³ Szily november 18-án ismét említést tett a könyvről, jelezve, hogy továbbra is számít annak beszerzésére. Az ügynök végül december 6-án értesíti Szilyt, hogy egy lehetőséget talált a vásárlásra: Binz kereskedő említette neki, hogy jelenleg eladó egy németországi árverésen. Megígérte, hogy megbízza egy ottani barátját, hogy amennyiben elfogadható áron elérhető, megvásárolja.¹⁰⁴ További levelek nem említik a könyv Binzen keresztül való megvásárlását. Végül Kurznak sikerült egy 1792-es bécsi aukción példányt vásárolnia belőle.¹⁰⁵ A könyvtárban két példánya is megtalálha-

¹⁰¹ SZEK II. 10/27–2. Kurz Szilynek, Bécs, 1791. augusztus 26.

¹⁰² SZEK III. 1. (az egyes számlák számozatlanok) Binz nyugtája, 1792. október 20.

¹⁰³ SZEK II. 10/17–18. Szily Kurznak, Szombathely, 1791. május 20. Kurz válasza: Bécs, 1791. május 27.

¹⁰⁴ SZEK II. 10/31, 34. Szily Kurznak, Szombathely, 1791. november 18. Kurz válasza: Bécs, 1791. december 6.

¹⁰⁵ Ld. a 70–72. jegyzetekhez tartozó szövegrészt.

tó, de a beszerzés éve nem szerepel a címlapjukon: egy első, 1641-es párizsi (mai jelzet: z/VI 7767) és egy 1711-es amszterdami kiadás [mai jelzet: z/VI 7777 (a)].

Itáliai kapcsolatok Szily könyvgyűjtésében

Szily elsősorban bécsi és magyarországi forrásokból vásárolta a könyveket, de néhány példát olasz „könyves” kapcsolataira is találunk. A püspök római ágensei Bartholomeo Pinto Poloni és fia, Francesco voltak. Míg a korabeli püspökök római ágenseiken keresztül is gyakran rendeltek könyveket, ez Szilyre nem volt jellemző. Az ágensekkel váltott levelei szinte kizárólag a korszak nemzetközi eseményeit, a szombathelyi papság római képzését, egyéb egyházi ügyeket érintették.¹⁰⁶ Csupán egy esetben találunk példát a levelezésben arra, hogy Poloniék könyvesládát juttattak el Szombathelyre. 1792-ben leveleztek a püspökkel egy küldeményről, amelyet Eölbey János kanonok és Nagy Gábor tanár rendeltek. A könyvcímek listája nem maradt fenn. A levelekből kiderül, hogy a könyveket gróf Széchényi Ferencen keresztül juttatták el Szombathelyre.¹⁰⁷ A gróf 1792 elején járt Nápolyban diplomáciai úton, ekkor Rómában is töltött időt,¹⁰⁸ így volt lehetősége felvenni a Szombathelyre küldendő csomagot. Poloni a levelekben Tibolt Mihályra hivatkozik, mint összekötő személyre, aki a szállításhoz szükséges egyeztetést intézte. Tibolt Széchényi titkára és fiainak nevelője volt, aki szintén velük tartott az itáliai úton.¹⁰⁹ A küldemény végül lassan ért célba, és Poloni többször sürgette a püspököt, hogy Eölbey és Nagy minél előbb adjanak visszajelzést, megkapták-e a ládát.¹¹⁰

A könyvkereskedők gyakran vásároltak közvetlenül az itáliai nyomdaktól vagy ottani árveréseken, hogy a vevői igényeket minél jobban kiszolgálhassák. Erre a jelenségre találunk példát Kurz és Szily levelezésében, amikor az ügynök egy itáliai beszerzéseket árusító kereskedő kínálatát továbbította a püspöknek.

Szily különösen ügyelt arra, hogy könyvtárában teljes sorozatok legyenek. Miután Binznél megvásárolta Giovanni Domenico Mansi több kötetes egyháztörténeti művének egy részét, folyamatosan érdeklődött Kurz ügynöknél a további kötetek elérhetőségéről. Kurz megígérte, hogy beszerezi a hiányzókat,¹¹¹ ezért Szily türelmesen várta a gyűjtemény kiegészítését. Az ügynök 1791. augusztus 19-én tájékoztatta Szilyt, hogy az a személy, aki a rozsnyói püspöknek is beszerezte a hiányzó Mansi-köteteket, itáliai útra indult, és november előtt nem tér

¹⁰⁶ RUSZKAI 2023, 105.

¹⁰⁷ „Eölbey kanonokkal és Nagy Gábor professzorral tudattam, hogy az általuk kért könyveket az Ön fia megvásárolta, és hogy Széchényi gróf Öexcellenciája fogja azokat ide elhozni”. SZEL, *Agens romanus*. Szily Bartholomeo Pinto Poloninak, Szombathely, 1792. május 8.

¹⁰⁸ FRAKNÓI 2002, 141–145.

¹⁰⁹ FRAKNÓI 2002, 107, 141.

¹¹⁰ SZEL, *Agens romanus*. Bartholomeo Pinto Poloni Szilynek, Róma, 1792. szeptember 5., november 17. és 1793. január 5.

¹¹¹ SZEK II. 10/20. Kurz Szilynek, Bécs, 1791. június 21.

vissza. Reméli, hogy sikerül levélben elérnie és magával hozza vagy előre küldi ezeket a könyveket. Kurz november 8-án küld ismét tájékoztatást, miszerint barátja még mindig nem tért haza az olasz útról, de hazatérével nemcsak a kért könyvekre, hanem más ritkaságokra is lehet számítani. Végül november 22-én küldi az értesítést, hogy a kereskedő, akit mindvégig nem neveznek nevén, vizsztatért és magával hozott eladásra szánt könyveket, amelyek katalógusát mellékel. A Mansi-sorozat folytatására még mindig várni kell, de rövid időn belül szállítani fogják. A mellékelt könyvlista nem maradt fenn, csak az a négy mű – Bossuet művei, az Evangélium arabul és görögül, a *Bibliotheca veterum patrum* és Sztudita Szent Theodórosz levelei –, amelyet Szily kiválasztott közülük, jelezve ugyanakkor, árukat sokallja.¹¹² A Mansi-sorozat folytatása a 24.-től a 29. kötetig december 6-án érkezett meg. A kereskedő Kurz kérésére átlagosan 20 százalékkal csökkentette a könyvek árát, és egy újabb, túlnyomórészt olasz nyelvű kiadványokat tartalmazó könyvlistát küldött a püspöknek. Szily ezt nem tartotta jelentős engedménynek, ezért meghatározott egy maximális árat, amelyet a költségvetésén belül elfogadhatónak ítélt, és csak ezen az áron engedélyezte a vásárlást.¹¹³ Bár a végső árakat rögzítő levelek nem maradtak fenn, Kurz december 24-én keltezett elszámolásából tudjuk, Szily Bossuet művein kívül mindegyik kötetet megvette, ami iránt korábban érdeklődött. A kimutatás alapján a kereskedő által küldött második, olasz szerzők műveit tartalmazó könyvlistából további ötöt vásárolt meg a püspök: Antonio Francesco Zaccaria *Onomasticon rituale selectum* (mai jelzet: I/VIII 3304), *De rebus ad historiam atque antiquitates ecclesiae pertinentibus* (mai jelzet: X/b 21731) és *Riflessioni sopra il libro* (azonosítatlan) című műveit, Alberto Fortis *Viaggio in Dalmazia* című útleírását (mai jelzet: z/II 7737), és Franciscus Tursellinus *Lauretanae historiae liber quinque* című munkáját, amely a loretoi Szűzanya-kegyhely történetét dolgozza fel (mai jelzet: XVI/f 23264). Az elszámolás alapján ugyanebből a kereskedői készletből származhatott két további, aukción kívül vásárolt olasz nyelvű kötet, a *Prattica di architettura* (azonosítatlan), valamint Giacomo Barozzi da Vignola reneszánsz építész egy munkája – feltehetően a *Regola delli cinque ordini d'architettura*.¹¹⁴ Az ügynök később a Mansi-sorozat 30. kötetét is ebből a forrásból, itáliai rendelés útján vette meg Szily számára.¹¹⁵ A püspök a 31. kötet megjelenését is nyomon követte, 1795-ben Fuxhoffer József veszprémi egyházmegyéhez tartozó papnál érdeklődött arról, hogyan vásárolhatná meg.¹¹⁶

¹¹² SZEK II. 10/29, 32. Kurz Szilynek, Bécs, 1791. november 8. és 22. Szily válasza: 10/33. Szombathely, 1791. november 29.

¹¹³ SZEK II. 10/34–35. Kurz Szilynek, Bécs, 1791. december 6. Kurz válasza: Szombathely, 1791. december 13.

¹¹⁴ SZEK II. 10/36. Kurz Szilynek, Bécs, 1791. december 24.

¹¹⁵ SZEK II. 10/49. Kurz Szilynek, Bécs 1792. december 7.

¹¹⁶ SZEK II. 6. (az egyes levelek számozatlanok) Szily Fuxhoffernek, Szombathely, 1795. október 16.

Vásárlások pozsonyi és pesti kereskedésekben

A magyarországi könyvkereskedők közül Szily a pozsonyi Doll testvérektől (Anton, Johann, Alois) vásárolt a leggyakrabban, azonban ez is csak néhány alkalmat jelent, amelyet a könyvvásárlások számlái tanúsítanak, vonatkozó levelezés nem maradt fenn. A könyvkereskedők fennmaradt katalógusaival nem sikerült összekötni a rendeléseket. Az 1780-as évek végén Johann Doll Győrre is kiterjesztette üzletét, fiókkönyvesboltot nyitott a városban. Kínálatuk különösen gazdag volt teológiai munkákban, kiadói tevékenységük is főként e témakörre összpontosult. Mindez érthetővé teszi, hogy a püspök miért fordult hozzájuk többször is beszerzései során: először 1785-ben rendelt tőlük öt kötetet, majd a következő évben további kettőt, köztük Ladislaus Sappel egyháztörténeti munkáját (*Geschichte der fortgepflanzten Religion*, mai jelzete: X/b 21743), amely a Doll-cég saját kiadásában jelent meg.¹¹⁷ 1791-ben 17 könyvet vett Dolltól, köztük Newton két munkáját (*Lectiones opticae* és *Opuscula mathematica, philosophica et philologica*), illetve több történeti és politikai témájú könyvet, mint Edmundus Richerius *Systema de ecclesiastica et politica potestate* című művét (mai jelzet: b/VIII 1205), Johann Christoph Jordan *De originibus Slavicis* (mai jelzet: Gb2r 327), Johann Ludwig Gottfried *Archontologia cosmica* (mai jelzet: sz/V 6028) és Paulo Antonio Gundl *Vellus aureum Burgundo-Austriacum* (mai jelzet: Gb2r 342) című munkáit, valamint két magyar szerző, Pongrácz Ignác (*Triumphus Pauli*, mai jelzet: S2r 693) és Tarnóczy István (*Vita S. Ladislai regis Hungariae*, mai jelzet: ny/IV 39889) műveit.¹¹⁸ Még ebben az évben további 6 kötet érkezett a kereskedésből, köztük Reginald Pole bíboros levelezésének kiadása (mai jelzet: Ag2r 277) és Claude Fleury egyháztörténetének kötetei.¹¹⁹ Egy kisebb szállítmány nyugtáját Andreas Schwaiger írta alá.¹²⁰ A kereskedő Alois Doll-lal társult 1785 körül, és később, miután Alois Bécsbe távozott, önállóan vezette a pozsonyi üzletet. Ez a rendelés két magyar szerző munkáját is tartalmazta. Az egyik a *Jus publicum regni Hungariae* (mai jelzet: M10/1861), amely szerzője Stephan Rosenmann néven szerepel, azonban valójában Ürményi József országbíró írta. A másik Palma Károly Ferenc *Notitia rerum Hungaricarum* című országleírása.

Szily pesti könyvbeszerzéseit elsősorban Schönvisner István közvetítésével bonyolította, aki aukciókon vásárolt. A pest-budai könyvkereskedőkkel Szily közvetlen kapcsolatban alig állt, egyedüli kivételként Johann Lindauer említhető, akitől elsősorban a szemináriumi oktatáshoz szükséges műveket rendelte meg. Egy fennmaradt számla arról is tanúskodik, hogy Lindauertől nemcsak az oktatás, hanem a püspöki könyvtár állományának bővítése céljából is szerzett be könyve-

¹¹⁷ SZEK III. Johann Doll nyugtája, 1786. január 15.

¹¹⁸ SZEK III. Alois Doll nyugtája, 1791. február 14.

¹¹⁹ SZEK III. Alois Doll nyugtája, 1791. április 7.

¹²⁰ SZEK III. Andreas Schwaiger nyugtája, 1791.

ket: tőle érkezett ugyanis Blasio Ugolino *Thesaurus antiquitatum sacrarum* című monumentális történeti munkájának 34 kötete (mai jelzet: Ah2r 82).¹²¹

Könyvek az oktatás szolgálatában: vásárlások a szeminárium számára

A könyvkereskedőktől történt beszerzések között külön kategóriát alkotnak a tankönyvek, amelyeket Szily kifejezetten a szemináriumi hallgatók számára vásárolt, egy átfogó akció keretében, nagy példányszámban. A püspöki könyvtár gyarapítása mellett tehát fontos feladatot jelentett számára az oktatáshoz szükséges könyvek biztosítása, a növendékek és a tanárok részére is. Ennek érdekében először tanácsot kellett kérnie arról, mely műveket érdemes megrendelni, majd tájékozódnia kellett azok elérhetőségéről és áráról. Az idő sürgetett, mivel az egyházmegyei szemináriumok 1790-es visszaállítása után Szombathelyen is mielőbb el akarták indítani a képzést. A tankönyvek beszerzésével kapcsolatos részletes információk az 1790-ben, illetve 1791 első felében váltott levelekben találhatók. A vásárlások lebonyolításában Szilyt többen segítették: megbízott ügynökei, a szeminárium tanárai, valamint Johann Lindauer pesti könyvkereskedő.

A tanárok között az egyik legkiemelkedőbb a tudós Czuppon György volt, aki a biblia magyarázatot és a keleti nyelveket tanította. A héber nyelv csak a 18. század utolsó harmadában vált komolyabban a katolikus teológiai tanulmányok részévé, némileg késve reagálva a protestáns kihívásra.¹²² Czuppon az egyházmegye szülötte, Szily szentelte pappá és tanulmányait is támogatta. A tudós pap a szombathelyi katedrán nagy hangsúlyt fektetett a megfelelő könyvek beszerzésére: az első évben saját héber szótárait és nyelvtanjait osztotta szét a diákok között, mivel még nem érkeztek meg az oktatáshoz szükséges könyvek. Naprakész információkat küldött Szilynek arról, hogy mely tankönyvek melyik nyomdásznál szerezhetők be: a legjobb nyelvtankönyv Joseph Mathias Engstleré, amelyet a pozsonyi szemináriumban is használtak. Ha ezt nem sikerül beszerezni, akkor Leopold Tirsch *Fundamenta sacrae linguae ad usum lectionis Hebraeae...* című könyvét Prágában és Bécsben Schönfeld nyomdájában lehet megvenni. Ajánlja még Christian Reineccius *Janua Hebraeae linguae Veteris Testamenti* című munkáját. A héber szótárak közül sok nem kapható, ezeket sajátjaiból biztosítja. A héber bibliák közül más nem áll rendelkezésre, mint Reineccius kiadása Pozsonyból vagy Johann Simonis kiadása, amely nagyobb betűmérete miatt előnyben részesítendő.¹²³ A püspök Nemes Györgyöt kérte meg a Czuppon által javasolt könyvek felkutatására és megvásárlására a bécsi könyvesboltokban. Arra kéri, hogy ha a kívánt példány-

¹²¹ SZEK II. 11/1. Lindauer nyugtája 1790. október 14.

¹²² STRBIK 1999, 31.

¹²³ SZEL I. Püspöki Levéltár, 4. Consistorium episcopale, A. Acta Consistoriale, 2. Acta, Miscellanea, 2. doboz. Czuppon Szilynek, Szombathely, 1790. december 5.

szám nem áll rendelkezésre, annyit vegyen, amennyi elérhető. Ennek a kérésnek a teljesítéséről nincs további információnk.¹²⁴

Szily 1791-ben Bécsbe küldi Czuppon, hogy ott a német nyelvben és a tárgyaiban tökéletesítse tudását. Czuppon a Bécsből címzett levelében bemutatja a város adta lehetőségeket, különösen a nyelvészeti tanulmányokra, a könyvgyűjtésre, valamint az új kapcsolatok építésére vonatkozóan.¹²⁵ Itt újabb köteteket szerez be a keleti nyelvek oktatásához, mint például Erpenius arab nyelvtanát. Szily könyvgyűjtéséhez is hozzájárul, tájékoztatja, hogy Hugo Grotius *De veritate religionis christianae* című munkája Franz Haselmayer könyvkereskedésében érhető el.

A püspök 1790 őszen egy nagyobb tankönyvrendelést adott le Johann Lindauer pesti kereskedőnél, a vonatkozó levelezés a püspök nehezteléséről árulkodik a szállítmány késlekedése miatt. Lindauer Velencéből, a Baglioni-műhelyből rendelte a könyveket, és mivel későn intézte el a szállítást, a rossz időjárás beállta miatt Szily hiába várta a kézbesítést. 1790. november 23-án figyelmeztette először a kereskedőt: „mivel a novemberi hónap már a végéhez közeledik, és az Öntől rendelt könyvek még nem érkeztek meg Szombathelyre, kérem, hogy tegye meg a szükséges lépéseket annak érdekében, hogy a könyvek késedelem nélkül eljussanak hozzám”.¹²⁶ Később még nyomatékosabban hívja fel Lindauer figyelmét a késedelemre: „a szerződésünkben foglalt írásbeli megállapodás és a szóbeli biztosítékok alapján sokkal többet reméltem, mint amit most tapasztalok”. Már hét hét telt el az előre megadott határidőn túl, és az iskolai tankönyvek, amelyekre nap mint nap sürgetően szükségünk lenne, még mindig nem érkeztek meg. Ez nagyon ártalmas az Ön hitelének, és jogosan gondolkodom el azon, hogy a jövőben egyáltalán rendeljek-e még Öntől.”¹²⁷ A könyvek végül december végén érkeztek meg Szombathelyre, azonban az elhúzódó szállítás miatt többletköltséget kellett fizetni, ami a kereskedőt terhelte.¹²⁸ Lindauer a püspöktől várta volna a tankönyvekkel együtt szállított, terjedelmes Ugolino-sorozat szállítási költségének kifizetését. Szily azonban azzal érvelt, hogy tisztában van vele, a Velencéből érkező rendelés 25 százalékos kedvezményt biztosít a kereskedőknek, így a haszna fedezi a költségeit. Emellett meg van győződve arról, hogy a gyakori szállításokból Lindauer jelentős bevételre tesz szert.¹²⁹ A levelezésből kitűnik, hogy Lindauer mindvégig igyekezett a püspök feltételeinek eleget tenni, hogy ne veszítsen el egy ilyen fontos megrendelést. 1791-ben azért kereste fel Szilyt, hogy megkaphassa Schönvisner István frissen megjelent *Antiquitatum et historiae Sabariensis* című

¹²⁴ SZEK II. 12/4. Szily Nemesnek, Pozsony, 1790. december 5.

¹²⁵ SZEK I. Püspöki Levéltár, 4. Consistorium episcopale, A. Acta Consistoriale, 2. Acta, Miscellanea, 2. doboz. Czuppon Szilynek, Bécs, 1791. szeptember 19.

¹²⁶ SZEK II. 11/3. Szily Lindauernek, Pozsony, 1790. november 23.

¹²⁷ SZEK II. 11/4. Szily Lindauernek, Pozsony, 1790. december 14.

¹²⁸ SZEK II. 11/8. Szily Lindauernek, Pozsony, 1790. december 30.

¹²⁹ SZEK II. 11/9–10. Lindauer Szilynek, Pest, 1791. január 5. Szily válasza: Pozsony, 1791. január 19.

munkájának forgalmazási jogát. Azonban nem sikerült megegyezniük az értékesítés feltételein, Szily a Stahl és Kilián könyvkereskedést bízta meg a könyv terjesztésével.¹³⁰

Tankönyvek a szombathelyi líceum számára: Szerdahely György Alajos közreműködése

Szily János 1793-ban alapított líceumot Szombathelyen, az előkészületekben pedig Szerdahely György Alajos, a budai egyetem első esztétikaprofesszora nyújtott neki segítséget.¹³¹ Szerdahely már 1783-ban megkereste Szilyt, támogatását kérve arra az esetre, ha egyetemi állása veszélybe kerülne.¹³² Valószínűleg Schönvisner István révén ismerhette meg a püspököt. 1783–1787 között több levelet váltottak egymással, amelyekben Szerdahely beszámolt a pesti egyetemen zajló oktatásról, a tanárok személyéről, saját pályájának alakulásáról.

Gyakoribb levélváltás a püspökkel 1793-ban, a líceum alapítása körüli időszakban történik, amikor a tankönyvek kiválasztása, beszerzése, az oktatás szervezése körüli kérdések kerülnek előtérbe. Mivel Szerdahely a Helytartótanács tanulmányi bizottságának tagja volt, közreműködött a rendelet elfogadtatásában, amely a filozófiai tanulmányok bevezetését engedélyezte Szombathelyen.¹³³ Az engedély az oktatáshoz későn érkezett meg, így Szilyéknek ismét kevés idő állt rendelkezésre a szükséges könyvek megvásárlására. Olyan köteteket kerestek, amelyekből több példány elérhető, valamint gyorsan és könnyen beszerezhetőek. Szerdahely segíti a tankönyvek megvásárlásában, kiválasztásában. Szilyék Horváth Keresztély János logika, fizika és metafizika könyveit, Makó Pál matematika könyvét, az etikához Karl Steinkellner munkáját tervezik megrendelni. A püspök arra kéri Szerdahelyt, hogy nézzon utána, ezek elérhetőek-e a megfelelő példányszámban az egyetemi nyomdában vagy a könyvkereskedőknél, és állítson össze róluk egy pontos leltárat. Továbbá megadja más szerzők hasonló tematikájú és rendszerű műveinek címét, arra az esetre, ha valamelyik kívánt munka nem lenne elérhető.¹³⁴ Szerdahely intézkedett a kérés teljesítéséről, a Horváth-féle fizika és a Steinkellner-féle etika nem volt meg, de ez nem jelentett problémát, mivel ezeket a tárgyakat csak a második szemeszterben tanították. A Szombathelyre szállítandó tankönyvek jegyzékén harminc példányt írt össze a következő művek mind-egyikéből: Horváth munkái közül az *Elementa physicae* legújabb kiadása és a

¹³⁰ SZEK II. 11/11–12. Lindauer Szilynek, Pest, 1791. március 30. Szily válasza: Szombathely, 1791. április 12.

¹³¹ Szerdahely pályájáról és munkásságáról ld. BALOGH 2015, 13–37.

¹³² SZEL Scientia, litterae. Szerdahely Szilynek, 1783. november 3.

¹³³ VECSEY 1934, 14.

¹³⁴ SZEL Scientia, litterae. Szily Szerdahelynek, Szombathely, 1793. október 23. Ezzel egyidőben Szily Horváth Keresztély Jánost is felkeresi Pesten, hogy kutasson fel neki tankönyveket. Ld. VECSEY 1934, 18.

metafizika könyve, a logikához Henderla Ferenc, a geometriához Staindl Ferenc, az építészethez Franz Rausch von Traubenberg könyve, valamint a Makó-féle *Mathesis pura*, és Katona István *Synopsis historiae Romanorum imperatorum* című munkája.¹³⁵ A tankönyvek egy kivételével hazai szerzők munkái, ezzel a magyar tudományos élet fejlődését is elősegítették, hiszen a hazai szerzők preferálása egyfajta támogatás és elismerés volt. A válogatásból az is látszik, hogy igyekeztek az elmúlt évtizedben megjelent művekből összeállítani a tananyagot, hogy az oktatás a legkorszerűbb ismeretanyagra épüljön. Szerdahely tanácsaival a líceum alapítását követő években is segítette a püspököt, levelezésük az intézmény működésével, szervezeti kérdéseivel és a tanulmányi ügyekkel kapcsolatos témákra szűkölt.

Összegzés

Szily János szombathelyi püspök könyvvásárlási gyakorlatát különböző típusú források – a püspök és könyvügynökök, könyvkereskedők levelezése, újsághirdetések, kéziratos könyvjegyzékek és számlák – fennmaradásának köszönhetően sikerült rekonstruálni. Ezek a dokumentumok lehetővé teszik annak részletes nyomon követését, miként értesült a püspök egy-egy kiadvány elérhetőségéről, hogyan, kivel vásároltatta meg az adott művet, és milyen úton jutott el az a szombathelyi könyvtárba. A könyvtár állományának beszerzésére vonatkozó levelezés feldolgozásával feltártuk Szily könyvbeszerzési hálózatát, könyvtára létrehozásának folyamatát. Ebben nemcsak az ágensek és kereskedők játszottak kulcsszerepet, hanem a folyóiratok is, amelyek a könyvpiac kommunikációs csatornáiként meghatározó szerephez jutottak.

Szily könyvbeszerzéseiben aktív döntéshozóként vett részt: követte a bécsi könyvpiac híreit, és tudatosan választotta ki azokat a műveket, amelyek illeszkedtek a szemináriumi oktatás, valamint a történeti kutatások igényeihez. Átgondolt stratégiával mind az európai, mind a magyarországi könyvpiac egy-egy központjában kialakította a vásárlásokhoz szükséges összeköttetéseit. Saját „könyves” ügynökei voltak Bécsben, figyelte a *Wiener Zeitung* aukciós és könyvesbolti hirdetéseit, könyvkereskedőkkel levelezett. Pest-Budáról Schönvisner István mellett főként az egyetem tanárai segítették beszerzéseit, valamint pozsonyi és pesti kereskedőktől is vásárolt. Bár római kapcsolatai révén is elérhető lett volna számára a nemzetközi könyvforgalom, Szily tartózkodott a drágább és lassabb itáliai beszerzésektől. A korlátozott költségvetés ellenére figyelemre méltó állományt épített fel. Nagy gondot fordított a teljes sorozatok megvásárlására, különösen a történeti tematikájú művek esetében, hogy azok tudományos szempontból is jól használhatóak legyen. Személyes érdeklődésének nyoma a gyűjteményben a kiemelkedő számú köz- és egyháztörténeti munka. A megrendelésekből azono-

¹³⁵ SZEL Scientia, litterae. Szerdahely Szilynek, Buda, 1793. október 29.

sított legtöbb könyv ma is a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár gyűjteményének része, a mostani kutatás provenienciájukat is feltárta.

Szily János figyelmet fordított antikvár ritkaságok beszerzésére is, melyek közül többnek a megvásárlása a fennmaradt levelezés alapján részleteiben is nyomon követhető. A püspök azonban nem sorolható a bibliofil gyűjtők közé, akik akár irracionálisan magas összegeket is hajlandók voltak fizetni egy-egy ösnyomatványért: ha egy könyvet túlzott áron kínáltak számára, inkább korszerű, korabeli kiadványok megvásárlására fordította a rendelkezésére álló összeget. A könyvbeszerzéseit dokumentáló levelezés világosan mutatja, hogy Szily nem pusztán reprezentációs céllal építette könyvtárát, hanem olyan gyűjteményt akart létrehozni, amely a tanárok és diákok számára ténylegesen használható volt, és amely az oktatás, a tudományos munka, az önképzés és a közösségi használat szolgálatában állt. A püspök könyvgyűjtését nemcsak az egyházmegyei oktatás egyik alappilléreinek tekinthetjük, hanem azt is tanúsítja, hogy elkötelezetten támogatta a tudományok művelését, a tudás széles körű hozzáférhetőségének előmozdítását azzal, hogy a különböző tudományterületek legnépszerűbb és legújabb munkáit is igyekezett beszerezni, ezzel biztosítva, hogy a könyvtár ne csupán teológiai, hanem történeti, filozófiai és természettudományos művekkel is szolgálja a korszerű ismeretek terjesztését.

Hivatkozott irodalom

- AUGUSTYNOWICZ, Christoph, FRIMMEL, Johannes, *Der Buchdrucker Maria Theresias: Johann Thomas Trattner (1719–1798) und sein Medienimperium*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2019.
- BACHLEITNER, Norbert, EYBL, Franz M., FISCHER, Ernst, *Geschichte des Buchhandels in Österreich*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag, 2000, 103–174.
- BALOGH Piroska, *Teória és medialitás. A latinitás a magyarországi tudásáramlásban 1800 körül*, Argumentum, Bp., 2015.
- BÖHM, Wilhelm, *Geschichte der Wiener Zeitung, 250 Jahre Wiener Zeitung, 1703–1953. Eine Festschrift*, Wien, Österreichische Staatsdruckerei, 1953.
- DÓBÉK Ágnes, *Szily János püspök irodalompártoló tevékenysége = Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkeségének alakításában a 17–18. században*, szerk. Szelestei N. László, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2019, 47–54.
- DOBRI Mária, *A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár története 1791–1991 = Vasi Szemle*, 45(1991), 4, 519–534.
- DOBRI Mária, *Szily János alapítványa a székesegyházi könyvtár javára = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, (26)1999, 3, 19–20.
- FEJÉRDY, SOÓS 2023 = *Giuseppe Garampi és az egri Eszterházy-könyvtár gyarapítása, 1776–1790*, közli Fejérdy András, Soós István, Bp., Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, HUN-REN BTK, Történettudományi Intézet, 2023.
- FRAKNÓI Vimos, *Gróf Széchenyi Ferenc 1754–1820*, Bp., Osiris, 2002.

- FRANK, Peter R., FRIMMEL, Johannes, *Buchwesen in Wien 1750–1850: kommentiertes Verzeichnis der Buchdrucker, Buchhändler und Verlege*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2008.
- GARLOFF, Mona, *Gebrauchtbuchhandel als neue Geschäftspraxis: Der Wiener Buchhandel des Johann Adam Schmidt (Nürnberg) zwischen Novitäten und Antiquariat (1730–1751) = Central European Pasts. 'Old' and 'New' in the Intellectual Culture of Habsburg Europe, 1650–1750*, hrsg. von Ines Peper, Thomas Wallnig, Berlin, Boston, De Gruyter, 2022, 313–345. <https://doi.org/10.1515/9783110653052-014>
- GÉFIN Gyula, *Felsőszopori Szily János = Uő, A Szombathelyi Egyházmegye története*, I, Szombathely, a szerző kiadása, 1929, 27–158.
- Hefele Menyhért*, összeáll. Dobri Mária, Szombathely, Berzsényi Megyei Könyvtár, 1994.
- HOÓS Ildikó, *Szily János irodalompartolása = Szily János Szombathely első püspöke: konferencia halálának 200. évfordulója alkalmából*, szerk. Dobri Mária, Szombathely, Szombathelyi Egyházmegyei Hatóság, 1999, 95–108.
- HORVÁTH Margit, *Klimo püspök könyvtáralapítása = Közlemények a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából* 12(1932), 1–23.
- HUPFER, Georg, *Zur Geschichte des antiquarischen Buchhandels*, Diplomarbeit, Universität Wien, 2003.
- KAZINCZY Ferenc összes művei, *Elektronikus kritikai kiadás*, szerk. Debreczeni Attila, Debreceni Egyetemi Kiadó, MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport. https://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/text.php?id=kazinczy_fog-sag_3279_k&hi=bujanovics (letöltve: 2025. 04. 04.)
- KAZINCZY Ferenc, *Pandekták I.*, s. a. r. Granasztói Olga, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2021.
- KLEMENT, Rita, *Das Wiener Alltagsleben in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts im Spiegel des Wienerischen Diariums*, Diplomarbeit, Universität Wien, 2012. <https://theses.univie.ac.at/detail/21099> (letöltve: 2025. 04. 04.)
- KÓKAY György, *Az Ephemerides Vindobonenses, 1776–1785*, Bp., Akadémiai, 1958.
- Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert*, hrsg. von Johannes Frimmel, Michael Wögerbauer, Wiesbaden, Harrassowitz, 2009.
- MUNTEANU, Alexandru-Ilie, *Book Auction Catalogues from the Brukenthal Library 1756–1796 = Acta Musei Brukenthal*, 12(2017), 1, 57–86.
- PAVERCSIK Ilona, *Zeitungen als Kommunikationsmedium des Buchhandels am Ende des 18. Jahrhunderts = Zur Medialisierung gesellschaftlicher Kommunikation in Österreich und Ungarn, Studien zur Presse im 18. und 19. Jahrhundert*, hrsg. von Norbert Bachleitner, Andrea Seidler, Wien, Berlin, 2007, 49–96.
- RÉTFALVI Gábor, *A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár ősnymtatványainak és antikváinak katalógusa*, Szombathely, Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár, 2006.
- RUSZKAI Zsófia, *A változás lenyomatai. Magyar katolikus püspökök információszerzési lehetőségei az ágensi jelentések tükrében (1763–1799)*, PhD disszertáció, PTE BTK, 2023. <https://pea.lib.pte.hu/items/22b4d66f-cd60-4492-a674-e35bbf099bfc> (letöltve: 2025. 04. 05.)
- SÁNTA Sára, *A magyar ókortudatás atyja, Schönvisner István*, Bp., HUN-REN BTK Történettudományi Intézet, 2024.

- SÁNTA Sára, *Schönvisner István és a szombathelyi püspöki könyvtár megalapítása* = *Magyar Könyvszemle*, 136(2020), 303–315. <https://doi.org/10.17167/mksz.2020.4.303-315>
- SILL Ferenc, *Szily János püspök könyvtáralapítása* = *Vasi Szemle*, 47(1993), 1, 97–100.
- SOMKUTI Gabriella, *Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzője (Nagy Sámuel 1730–1802)* = *Magyar Könyvszemle*, 84(1968), 147–170.
- STRBIK Andrea, *Héber nyelvtanok Magyarországon*, Bp., MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Osiris, 1999.
- VECSEY Lajos, *A Szombathelyi Királyi Líceum alapítása és első éve 1793–1808*, Szombathely, Múzeumok Barátainak Egyesülete, 1934.
- VÉRTES Ernő, *A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár gömbjei* = *Vasi Szemle*, 47(1993), 2, 250–259.
- Wiener Zeitung*, 1791.

Dóbék, Ágnes

Book Acquisition Strategies of Bishop János Szily of Szombathely: Purchases on the Vienna, Pressburg, and Pest Book Markets (1781–1793)

This study examines the book acquisition strategies of Bishop János Szily of Szombathely between 1781 and 1793, with particular attention to his purchases on the book markets of Vienna, Pressburg (Bratislava), and Pest. Appointed by Maria Theresa in 1777 as the first bishop of the newly established Diocese of Szombathely, Szily devoted significant effort to the development of local educational institutions. A key component of this endeavour was the creation of a well-equipped library to support teaching at the diocesan seminary.

Based on previously unknown sources – including the bishop’s correspondence with agents and booksellers in Vienna, Pressburg, and Pest, as well as invoices, book auction catalogues, and advertisements in the *Wiener Zeitung* – the research reconstructs Szily’s extensive book-purchasing network. The sources also shed light on the processes of acquisition for individual volumes.

Szily sought to make economical yet strategically important purchases, often preferring auctions to bookshop acquisitions, and favouring geographically closer sources to minimise costs and delays. While most 18th-century Hungarian bishops relied on Italian intermediaries, Szily conducted his activity primarily through his Viennese, Pest, and Pressburg connections, assembling a diverse, encyclopedic collection that included both recent publications and rare bibliophilic works.

His book acquisition practices provide valuable insights into the intellectual orientation of late 18th-century Hungarian bishops and into the workings of the Central European book trade at the end of the Enlightenment period.

Keywords: 18th-century Hungary, Ecclesiastical libraries, Austro-Hungarian book trade, Book procurement, Vienna book auctions, János Szily.

Farkas Judit Antónia

„Szíves megtekintésre”

A könyvújdonságok házhoz küldése mint a 18–20. századi magyar könyvterjesztés egyik szükségszerű eszköze

Bevezetés

Ha a kiadó elküldhette könyvújdonságait megtekintésre a könyvárusnak,¹ miért ne tehetette volna meg ugyanezt a könyvárus is a vásárlóközönségével? A potenciális könyvfogyasztó nemcsak az üzlethelyiségben, hanem otthonában is eldönthette, hogy az új könyvek közül melyiket vásárolja meg, különösen akkor, ha messze lakott. Ez a megfontolás vezette a hivatásos német könyvkereskedőket, amikor a forgalom növelése és a piac bővítése érdekében – a periodikumok mutatószámainak mintájára – alkalmazni kezdték a könyvújdonságok házhoz szállításának az üzleti gyakorlatát (nem keverendő össze a könyvrendeléssel), amelyet a magyar szortiment könyvkereskedők egy része is átvett.² A módszer használatára már a 18. század utolsó harmadától találunk hazai példákat. A Weingand és Köpf cég az 1775 januárjában megindított *Monatliche Anzeige von Büchern* című eleinte havonta, majd kéthavonta megjelenő könyvjegyzéke első számának előszavában például azt is közölte, hogy „megtekintésre, kiválasztásra” nem, csak előzetes rendelést követően, vagyis egyértelmű vételi szándékkal küldi el az új könyveket a vásárlóközönségnek. Ez alól kizárólag azok a megbízható ügyfelek képeztek kivételt, „akikkel kapcsolatban tapasztalatok győztek meg, hogy erre igényt tartanak.”³ Az 1840-es években a pest-budai könyvkereskedők már rendszeresen házhoz küldték új könyveiket, bár ekkor még kevés magyar nyelvű kötet volt közöttük, és többnyire csak a saját kiadású műveket ajánlották otthoni megtekintésre.⁴ A neoabszolutizmus időszakában többek között a kassai Werfer Károly, a kolozsvári Demjén László, a budapesti Pfeifer Ferdinánd, Lauffer és Stolp,

¹ Ez a külföldi és hazai kiadóvállalatok által alkalmazott gyakorlat évtizedeken át sok magyar könyvkereskedőnek okozott bosszúságot. Az újdonsági küldemények alkalmazásának szokásjogához ld. BENKŐ 1888, 95.

² *Ueber Entwicklung und Organisation des Buchhandels in Deutschland und Oesterreich* 1879, július 3. 220., július 10., 227; SCHÜRMANN 1879. november 15., 114, december 20., 128; *A Pallas Nagy Lexikona* 1895 (könyvkereskedelem címszó); TORZSAI 1973 (megtekintés címszó).

³ *A könyvvilág elődei* 1988, 14. Weingand és Köpf esetében nem kizárt, hogy a tiltott könyvek iránt érdeklődő és maximálisan megbízható főúri olvasók körében is alkalmazták a módszert. Vö. GRANASZTÓI 2003, 166–187.

⁴ BENCZÚR 1842, 181; [NAGY Ignác], *Budapesti Hirharang = Budapesti Híradó*, 1845. szeptember 25., 201; E–i. [ERDÉLYI] 1845, 845; [Nagy Ignác], *Budapesti Hirharang = Budapesti Híradó*, 1847. május 13., [321]; *Hirharang = Hölgyfutár*, 1850. június 28., 516.

Lampel Róbert és Kugler Adolf tüntették fel a sajtóban közzétett hirdetéseikben az új könyvek otthoni kiválogatásának igény szerinti lehetőségét.⁵ A magyar nyelvű könyvek, a könyvkereskedések és az olvasók számának dinamikus növekedésével⁶ párhuzamosan, a 19. század utolsó harmadában és a 20. század első felében vált elterjedtté Magyarországon ez az értékesítési gyakorlat,⁷ amely a német „Ansichtsendung” tükörfordításaként a „megtekintési/átnézési küldemény”, illetve „könyv/küldemény (szíves/kegyes) megtekintés/re/ül/ végett” nevet kapta.⁸ A következőkben ennek a könyvterjesztési módszernek a jellemzőit, pozitív és negatív példáit mutatom be a könyvkereskedők és a könyvfogyasztók nézőpontjából.

„Magyarországon az irodalmi termékeket kínálni kell”⁹

A kiegyezést követően a nyilvánosság különféle fórumain élénk eszmecsere folyt a (színvonalas) magyar nyelvű könyveknek a kiadókat, könyvkereskedőket és szerzőket egyaránt hátrányosan érintő alacsony kelendőségéről, amelynek eredményeként az írók és könyvkereskedők szakmai szervezetei 1887-ben megalakították a Könyvvásárlást Előmozdító Bizottságot. A huszonöt tagú testület az állam beavatkozását sürgetve többek között a külföldi könyvvásárlás visszaszorításával, egy periodika megindításával, a vidéki sajtó aktívabb közreműködésével, valamint az egyleti és fűrdőkönyvtárak létesítésének ösztönzésével kívánta a magyar könyvek fogyasztását serkenteni.¹⁰ A Magyar Könyvkereskedők Egyletének közlönye, a *Corvina* ha-

⁵ Példák a fizetett hirdetésekből: Werfer: *Pesti Napló*, 1853. április 10., [4]; Lauffer és Stolp: *Pesti Napló*, 1857. szeptember 20., [4]; Pfeifer: *Pesti Napló*, december 17., [4]; Lampel: *Pesti Napló*, 1959. szeptember 18., [4]; Demjén: *Politikai Ujdonságok*, 1860. szeptember 6., 576; Kugler: *Pesti Napló*, 1862. június 22., [4].

⁶ A kiegyezést követő nagyarányú gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés, modernizáció eredményeként a könyvpiar is fejlődésnek indult. 1868. évi XXXVIII-as népiskolai törvénnyel kötelezővé vált elemi népoktatásnak köszönhetően emelkedett az írni-olvasni tudók és a magyar nyelvű könyvet vásárlók száma, ami a könyvárusok és forgalomba került magyar nyelvű könyvek számának a növekedését is maga után vonta. Míg 1879-ben 804, addig 1900-ban több mint kétszer annyi könyv (1718) jelent meg Magyarországon. Ennek ellenére, mint arra Kókay György is rámutatott, „az igényesebb kultúra befogadónak köre e korszakban sem bővült kellően, a nagyközönség körében továbbra is jórészt a silány tömegkultúra termékei arattak sikert. A korszak könyvkiadása és -kereskedelme mindezt tükrözte, de befolyásolta is.” Novák 1929, V, 5–7; Uő 1929, VI, 14–16; Uő 1929, VII, 3; ELEKES, 1938, 123, 154, 173; *A könyv és könyvtár...* 1970, 74–92; VARGA 1980, 74–79, 137–138, 143–146; KÓKAY 1997, 112 (idézet), 110–125; SIMON 2016, 242.

⁷ RANSCHBURG 1928, 273–274; SIMON 2016, 188–189.

⁸ AIGNER 1884, 75; STEINER 1885, 151; *Kereskedelmi szótár*, 1887, 20. (Ansicht címszó); HOFFMANN Alfréd, BENKŐ Gyula, *Hirdetmény = Corvina*, 1889. október 20. 121; WEKERLE 1891, VII, 102. Wekerle a kiadók megtekintési küldeményeire a latin „missiva” kifejezést használja.

⁹ WEKERLE 1891, VII, 102. (Kiemelés az eredetiben.)

¹⁰ Erről részletesen: FARKAS 2020, 74–94.

sábjain ezzel egyidejűleg a könyvterjesztés előmozdításával kapcsolatos javaslatok is napvilágot láttak. Többen felhívták arra a figyelmet, hogy a könyvkereskedő nem várhatja tétlenül azt, hogy a vásárló betérjen az üzletébe, hanem erőfeszítéseket kell tennie a könyvek kelendőségének fokozása érdekében: kínálnia kell a terméket, és mindent meg kell tennie, hogy Hoffmann Alfrédot idézve „a könyvvásárló közönséget a maga eszközeivel lehetőleg magához bilincselje.”¹¹ A kereskedelmi érzék, műveltség és tájékozottság mellett ezért jól kellett ismerni a vásárlók ízlését és szellemi érdeklődését is. Mint arra Ranschburg Győző (később Viktor) díjnyertes pályamunkájában 1887-ben felhívta a figyelmet, a „könyvek tartalmára és a vevők szükségletére vonatkozólag” is tájékozottnak kell lenni, ami különösen a megtekintési küldemények egyénre szabott összeállításánál volt fontos.¹²

A könyvek olvasókhöz juttatásának direkt marketinget alkalmazó könyvértékesítési eszközére könyvkereskedőink nemcsak a magyar és külföldi hálázó ügynökök, a modern antikváriumok, kölcsön-, testületi és nyilvános könyvtárak, a hírlapok, majd a részletüzlet konkurenciája, hanem a hazai gazdasági és művelődési viszonyok, a könyvkereskedelem nyugat-európainál fejletlenebb működése, a nyelvi elszigeteltség és mindezekkel összefüggésben a magyar könyvek szűkebb felvevőpiaca miatt is rá voltak utalva. Hoffmann Alfréd, az Eggenberger-féle könyvkereskedés tulajdonosa a Magyar Könyvkereskedők Egylete megalapításának 25. évfordulóján (1903) elhangzott elnöki beszéde kéziratban változatában egyenesen úgy fogalmazott, hogy „[...] különösen a fővárosban, a készpénzzel vásárló közönség mindinkább arra szokik, hogy felkeresse az antiquár-raktárakat, és a szortimentereknek nem marad más közönségük, mint az, amelyet ők megtekintésre való szétküldésekkel iparkodnak maguknak megmenteni. Tudjuk, hogy ez mily fárasztó és keveset jövedelmező foglalkozás.”¹³ A forgalom és megélhetés tekintetében a vidéki könyvárusok (könyv-, papír-, mű- és zeneműkereskedők) fővárosi társaiknál is nehezebb helyzetben voltak, ezért fennmaradásuk érdekében széles áruválasztékkal kellett rendelkezniük, mint egy szatócsnak, és több tevékenységi körre kellett specializálódniuk. A könyvek, írószer, papír- és zeneműáru mellett gyakran egyéb használati cikkeket is árusítottak, a kiadás mellett nyomdai és könyvkötészeti munkákat is vállaltak, kölcsönkönyvtárat is működtettek és elemi érdekük volt, hogy a figyelemfelkeltés egyéb formáival (az új könyvek ki tétele a kirakatba és a pultra, ismertetés, körlevél, prospektus, könyvjegyzék, fizetett hirdetés) párhuzamosan az új könyveket eljuttassák postai úton vagy kihordóval (utóbbi gyakran tanuló volt) állandó vagy alkalmi vásárlóiknak „szíves megtekintésre”.¹⁴ Tevan Adolf Lepage Lajostól 1903-ban átvett békéscsabai könyv-

¹¹ Hoffmann Alfréd elnök megnyitó beszéde 1903, 151. Idézi: SIMON 2016, 248. Vö. SIMON 2016, 150, 243–244.

¹² RANSCHBURG 1887, 40.

¹³ Idézi: SIMON 2016, 247; Hoffmann Alfréd elnök megnyitó beszéde 1903, 150–151.

¹⁴ JUSTUS 1874, 563–564; WEKERLE 1891, (I.) május 20., 55–56, (II.) május 30., 59, (III.) június 10., 62–63, (IV.) július 20., 78–79, (V.) augusztus 10., 89, (VI.) augusztus 20., 96, (VII.) augusztus 30., 102, (VIII.) szeptember 10., 106–107; SIMON 2016, 188–189; Uő, 2023, 224–231.

papír-, zenemű-, író- és rajzszerkesztésében például nemcsak a helyi nyomtatványszükségleteket elégítette ki (nyomdai munkák), hanem a könyvek, újságok, saját kiadású képeslapok, rajz- és papíráru, gramfonok, hanglemezek és kották mellett norinbergi (háztartási, kozmetikai) cikkeket, sorsjegyeket, hangverseny- és színházjegyet is árusított, 1909-ben egy díszkötészetet is létesített, könyvkiadó-vállalatot alapított és a napilapokkal együtt feltehetően az új könyveket is kihordta házhoz megtekintésre.¹⁵

Brucker Lajos a *Corvina* hasábjain 1896-ban megjelent *Szíves megtekintésül* című cikkében összefoglalta, hogy lehet szakszerűen és az érintettek kölcsönös megalégedésére alkalmazni a módszert, elkerülve a félreértéseket, bosszankodást és a pereskedést.¹⁶ Mert a könyvárusnak és a vásárlónak is volt veszténivalója. A szerző arra hívta fel a figyelmet, hogy a megtekintésre küldött könyvekből a közvélekedéssel ellentétben a kereskedőnek a legtöbb esetben nem előnye, hanem hátránya származott. Meg kellett fizetnie a portót, és sok időt és munkát igényelt a csomagok előkészítése, szállítása, a kiküldött és visszaérkezett könyvek adminisztrálása, a felszólító levelek megírása. Az is előfordult, hogy a címzett ingyen olvasmányként tekintett a megküldött könyvekre és azokat sérült állapotban (felvágva, foltosan, bejegyzéseket tartalmazva vagy gyűrötten) juttatta vissza a könyvesboltba. A kereskedő ezeket a példányokat a legtöbb esetben már nem tudta értékesíteni. A bizományba adott, de a használat nyomait mutató kiadványokat a kiadó sem vette vissza, ami éppúgy anyagi kárt okozott a kereskedőnek, mint az elvesztett kiadványok. Az is hátrányt jelentett, hogy ha az éves számlával rendelkező vásárló meg is tartotta a megtekintési könyvek valamelyikét, csak később, az év végén vagy a következő év elején fizetett, tehát a könyvárus olykor hónapokig hitelezni kényszerült ügyfelének. Az említett okok miatt sokan vonakodtak a gyakorlat alkalmazásától, főleg vidéken. Törzsvásárlóik megtartása érdekében ugyanakkor leginkább a kisebb forgalmú vidéki könyvárusok voltak rászorulva arra, hogy ne tegyék szavá, ha a határidőn túl vagy sérülten érkezett vissza a könyv, hiszen ez volt számukra az eladás egyik legbiztosabb eszköze.¹⁷

Brucker cikkében a megtekintési küldemények gyakorlatának előnyei között említette a vevőkör kiépítését és a könyvfogyasztók érdeklődésének feltérképezését,¹⁸ ami főleg egy kezdő könyvkereskedő esetében volt fontos. A könyv kényelmes körülmények között történő otthoni kézbevétele a tapasztalatok szerint hatásosabb volt a népszerűsítés egyéb formáinál:

A megtekintési küldeményeknek a mellett, hogy állandó olcsó reklámot képeznek, az az előnyük van a hirdetések felett, hogy könyvben ösztönzik könyvvásárlásra a közönséget, mert míg a hirde-

¹⁵ FARKAS 2024, 195–196.

¹⁶ BRUCKER 1896, 231.

¹⁷ *Egy könyvkereskedő „boldog újévi” elmélkedései* 1883, 6–7; BRUCKER 1896, 231; ARIC 1907, 48.

¹⁸ BRUCKER 1896, 231. Vö. RANSCHBURG 1887, 40; WEKERLE 1891, VIII, 106.

tés csak az olvasó kíváncsiságát kelti fel, addig az előtte fekvő könyv bizonyos vonzóerőt gyakorol reá és ha az irányánál fogva némileg érdekli, okvetetlenül át fogja lapozni és esetleg meg is fogja tartani.¹⁹

A szerző azt tanácsolta kollégáinak, hogy az olvasók érdeklődési körének ismeretében válasszák meg, kinek mit küldenek. Ha valaki nem kér új könyveket megtekintésre, azt semmiképpen ne zaklassák kéretlen küldeményekkel. Azt is kiemelte egy, a témával foglalkozó német nyelvű írás²⁰ ide vonatkozó részét idézve, hogy a könyvkereskedő csak úgy tudja számára előnyösen alkalmazni a módszert, ha előre közli a címzettekkel a feltételeket, és erre vonatkozóan alá is írat velük egy beleegyező nyilatkozatot:

A könyvkereskedő megállapít bizonyos feltételeket, melyek mellett könyveket megtekintésre küld. Ezen feltételek reányomandók az ideiglenes kísérőjegyzékek aljára és körülbelől a következőket tartalmazzák: A csomag átvevője köteles a könyvek épen tartására ügyelni, s ha azokat megtartani nem akarja, bizonyos határidőn belül – amely közös megállapodás tárgyát képezi – tiszta és ép állapotban visszaszolgáltatni. Ezen határidőnek a maximuma lehet 14 nap, de bizonyos esetekben, pl. egy aktuális politikai röpiratnál, 24 órára redukálható. Végül pedig következzen egy nyilatkozat, melyben a címzett a könyvek megküldéséhez beleegyezését adja, illetőleg azokat az említett feltételek mellett megtekintésre elfogadja és kötelezi magát az esetben, ha egy könyv az ő hibája folytán elvész, vagy értéktelenné válik, annak a bolti árát megtéríteni. Ha már most üzletünk egy vevője könyveket kér megtekintésre, aláíratunk vele egy, az ezen feltételeket tartalmazó ívet, mely azután folyton érvényben marad, ha pedig kéretlenül küldünk valakinek könyveket megtekintésre, leghelyesebb őt az első csomag átadásánál udvariasan megkérdeztetnünk, vajon hajlandó-e küldeményeinket a fentebb vázolt feltételek mellett elfogadni. Azoknál, akik az ilyen csekély felelősséget sem akarják magukra vállalni, úgy sem veszítünk semmit és legalább nem küldünk megtekintésre könyveket oly egyéneknek, akiknek azokra semmi szükségük nincsen.²¹

A dualizmus időszakának vidéki és fővárosi kiadó-könyvárusai szintén felhívták a figyelmet fizetett sajtóhírdetéseikben a lehetőségre. Volt, aki azt is kiemelte, hogy „visszaküldési joggal” vagy „vételkényszer nélkül” lehet kérni a könyv-

¹⁹ BRUCKER 1896, 231.

²⁰ THIEME 1896, 28–33.

²¹ BRUCKER 1896, 231. A könyveket általában az eredeti dobozban/csomagolásban, illetve keresztöltésben ingyen lehetett visszaküldeni. Vö. WEKERLE 1891, VIII, 107.

újdonságok otthoni megtekintését.²² Ez a módszer egyébként a tankönyveknél volt a legkifizetődőbb, hiszen, mint azt az Eggenberger-féle könyvkereskedés példája is mutatja, az oktatási intézmények a mutatóba megküldött kiadványokból nagy tételben rendeltek, amit a könyvkereskedő akár további ajándék- és ráadáskötekekkel is jutalmazott.²³

A legismertebb fővárosi kiadó-könyvárusok, így Ráth Mór és a Révai Testvérek is időnként jelezték karácsony előtti és év eleji fizetett hirdetésekben, hogy „megtekintésre és választásra”, illetve „részletfizetésre előleges megegyezés után” akár vidékre is elküldik a magyar és külföldi könyvújdonságokat.²⁴ 1886 decemberében Révai Mór Szana Tamás *Magyar művészek* című reprezentatív és átlagosnál drágább díszművét is szétküldte megtekintésre, de az arisztokratáknak küldött csomagok szinte mind visszajöttek.²⁵ Ennek, mint Révai kiderítette, az volt az oka, hogy a főrangú olvasók egy jelentős része a magyar nyelvű könyveket is külföldi, részben bécsi könyvárusoktól szerezte be. Ezért is népszerűsítette Révai Mór kiadványát a német nyelvű sajtóban is.²⁶ A külföldi könyvvásárlás magyar könyvpiacra gyakorolt káros hatását a szenvedélyes könyvgyűjtő, szerkesztő, irodalmi és művészeti témájú írásokat közreadó Szana – aki egyébként maga is meggyőződött arról, hogy a magyar arisztokrácia egy része a patinás bécsi Gerold cégen keresztül bonyolítja könyvvásárlásait – saját könyve terjesztésének a példáján keresztül mutatta be:

²² „Magyarország Története” [íjf. Nagel Ottó] = *Néptanítók Lapja*, 1880, szeptember 30., 470; [Piringer M. nyíregyházi könyv-, mű-, hangjegy-, papír- rajz- és írószerkereskedése] = *Nyírvidek*, 1884, február 3., sz. n.; [Metger Béla kecskeméti könyvkereskedő] = *Kecskeméti lapok*, 1891, április 19., 4; [Horatsik János kolozsvári könyv-, mű- és zeneműkereskedése] = *Petőfi-Múzeum*, 1892, november 11., sz. n.; Eladó kiadványok [Lévai Mór ungvári könyvkiadó] = *Corvina*, 1904, november 20., 186.

²³ *Fali minták* [az Eggenberger-féle könyvkereskedés hirdetése] = *Corvina*, 1907, február 10., 26.; SIMON 2016, 146–162 (különösen: 150–154).

²⁴ Rosenberg testvérek: *Budapesti Közlöny*, 1869, december 18., 4572. Ráth Mór: *Fővárosi Lapok*, 1887. december 16., 2546; *Budapesti Hírlap*, 1890. január 1., 8. Nem kizárt, hogy az évi 80-100 forintot könyvvásárlásra fordító Deák Ferenc is azok közé a törzsvásárlók közé tartozott, akiknek Ráth Mór rendszeresen vagy alkalmanként megküldte a könyvújdonságokat. Vö. SIMON 2016, 189.

²⁵ SZANA 1887a.

²⁶ A *Pester Lloyd* több ízben is hírt adott Révai kötetéről, amely valójában már 1886 végén napvilágot látott, hogy a karácsonyi könyvpiaci főszezonban is meg lehessen vásárolni. Az Osztrák Könyvkereskedők Egyesülete lapjában Révai viszont már két fizetett hirdetést is megjelentetett a karácsony előtti hetekben, arra is felhívva a figyelmet, hogy a nagy számú reprodukciók miatt a kiadvány a magyarul nem tudók érdeklődésére is számot tarthat. Révai a hirdetésen keresztül arra kérte az osztrák szortimentereket, hogy a Bécsben élő magyaroknak is ajánlják a kötetet megvételre. [Hirdetés] = *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, 1886, december 4., 606; *Uo.*, 1886, december 11., 623.

E helyzet visszasságát illusztrálja az az eset, mely csak nem rég történt a Révai-testvérek előnyösen ismert cégével. Ismeretes dolog minden könyvvásárló előtt, hogy a könyvkereskedők az újabb kiadványokat szét szokták küldözni „szíves megtekintés végett”. Ez az intézkedés a közönség kényelmére történik, mert otthon mindenki nyugodtan végig nézheti a könyvpiac újdonságait s válogathat közülök, tetszése szerint. Ez okból küldte szét a fennemlített cég is a „Magyar művészek” című vállalatát, elsősorban az aristocratia tagjainak, kiktől leginkább meg lehetett várni, hogy érdeklődéssel fogadják a díszes kiadványt. Hát bizony megtörtént az a furcsa dolog, hogy a középosztály körében szép kelete volt a munkának, de a főuraktól, csaknem kivétel nélkül, fölbontatlanul érkeztek vissza a megtekintésre küldött csomagok. Azt nem lehetett föltételezni, hogy a magyar aristocratia ne érdeklődjék a magyar irodalom iránt, mi lehet tehát az oka e sajtáságos közönynek? A kiadó sokáig törte fejét a rejtélyen, végre az az ötlete támadt, hogy külföldi cégekkel teszi magát összeköttetésbe, s azok segélyével csempészi be kiadványát az átléphetetlen sorompóktól őrzött körökbe. S hogy az ötlet nem volt rossz, megmutatta az eredmény. A könyv csakugyan eljutott rendeltetésének helyére, de kerülő uton, s hetek múlva.²⁷

A rendszeres könyvvásárló ügyfelek, könyvgyűjtők esetében nem járt az említett könyveladási gyakorlat a könyvkereskedőre nézve kockázattal, hiszen kölcsönös bizalmi viszony alakult ki közöttük. Az olvasó, gyűjtő elégedett volt, hogy házhoz küldik részére az új kiadványokat, a könyvárus pedig örült, hogy továbbra is tőle vásárol ügyfele. A megtekintési küldemények természetéből fakadóan a rendszeres, egy vagy több könyvkereskedőnél éves számlával rendelkező vásárlók egy része – a könyvkereskedők öröme – nemcsak azokat a könyveket tartotta meg és fizette ki az elszámoláskor, amelyek felkeltették az érdeklődését, hanem azokat is, amelyeket az üzletben nem vett volna meg. Vagy azért, mert nem volt ideje és nem akart a könyvek visszaküldésével bajlódni, vagy mert egyszerűen elfelejtkezett róluk. Ez utóbbiról számolt be Márai Sándor *Egy polgár vallomásai* című művében Kassán élő ügyvéd édesapja, Grosschmid Géza könyvvásárlási szokásait bemutatva:

Apám könyvtára tekintélyes volt és elfoglalta az „úri szoba” leghosszabb falát. A magyar szépírók közül Mikszáthot olvasta legszívesebben. Jogi könyveit, a hasas corpus juris-köteteket, a „döntvénytarakat” és „szemelvényeket a magánjog köréből” az irodában őrizte; a lakás három magas, falbaépített könyvszekrénye tele volt „szépiro-

²⁷ SZANA 1887b, [1]. A szöveg két részletben itt is megjelent: *Corvina*, 1887, május 30., 63–64, június 10., 66. Vö. RÉVAY 1920, 331–333, a 336 és 337 közötti oldal. Szanához ld.: Farkas 2016, 255–266.

dalommal” [...] a magyar könyvből, akkor is, később is, több fogyott e vegyes-ajkú, németes műveltségű városban, mint Pest-Budán. Négy könyvkereskedő élt, sőt gazdagodott e kicsiny, alig negyvenezer lélekkel népes városban. A könyvkereskedésekben délelőtt kaszinót tartottak a hivatalukból hazatérő városi urak, kényelmes karosszékekben elterpeszkedve lapozták a pulton felhalmozott könyvújdonosságokat... A könyvvvel a mi házunkban áhítatosan bántak. [...] Rengeg könyv gyűlt fel idővel ez emeletes, szárnyasajtajú szekrényekben. A „szíves megtekintésre” küldött könyveket legtöbbször elfelejtették visszaküldeni, a könyvszámlát év végén fizették csak a kereskedőnél, s nem sokat törődtek vele, ha néhány tucat olyan könyv árát is meg kellett téríteni, melyek olvasatlanul és felvágatlanul porosodtak a nagy szekrények alsó polcain.²⁸

Több olyan értelmiségi könyvfogyasztóról tudunk, akiknek a könyvkereskedők rendszeresen küldtek megtekintésre új könyveket. Közéjük tartozott Jedlik Ányos természettudós, feltaláló, aki a 19. században tudományos könyvei javát az Eggenberger-féle könyvkereskedéstől kapta meg.²⁹ Móra Ferenc, a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum igazgatója a Vajna György és Bokor Dezső által működtetett Vajna és Társa³⁰ Váci utca 28. szám alatti, idegen nyelvű könyvekre szakosodott könyvkereskedésének volt az egyik rendszeres szegedi ügyfele. Práger Miklós, aki gyakornokként a megtekintési küldemények összeállításáért is felelt 1928 és 1930 között, ekként emlékezett vissza az ismert íróval való kapcsolatukra:

[...] Móra ritkán jött a fővárosba, különben is Bokor bevezette nálunk az ún. megtekintéses rendszert, ami azt jelenti, hogy az ismert vevőinknek összeállítottunk egy-egy könyvcsomagot és megküldtük címükre „szíves megtekintésre”. A könyveket, amelyek megtetszettek nekik, megtartották és kifizették, a többi visszaküldték. Ilyen kapcsolatunk volt Mórával is. Egy alkalommal Vajna rám bízta, állítsam össze a csomagot Mórának. En átmentem az ugyanabban a házban

²⁸ MÁRAI 1997, 38–39. Idézi: SIMON 2016, 189. Márai egy másik művében is írt a gyakorlatról: „A könyvkereskedő már nem is várta meg, amíg elszánják magukat a vásárlásra, hanem házba küldött nekik minden olyan új könyvet, amiről fel lehet tenni, hogy talán kézbe veszik egyszer. Az inas dolga volt felválni a példányokat, és aztán felvágott állapotban, de legtöbbször olvasatlanul elhelyezni az újdonságokat a könyvtárban.” MÁRAI 1992, 36.

²⁹ *A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend Győri Katolikus Czuczor Gergely Gimnáziumának Évkönyve...* 1939, 146. Nem kizárt, hogy az Eggenbergeréknél éves számlával rendelkező Lotz Károlynak is küldtek könyveket otthonába. Hoffmann Alfréd egyébként toleráns volt a lassan fizető ügyfeleivel, és senkire nem tukmálta rá kiadványait. SIMON 2016, 163–175, 188–189.

³⁰ A Vajna és Társa cég egyik hirdetésében is feltüntette ezt a szolgáltatását: *Corvina*, 1930. november 23., 249.

lévő Somló Béla céghez (ez a Párizsi utca felőli oldalon volt ugyan, de az udvaron át – nyolc lépcső fel, nyolc le – is be lehetett menni), aki német kiadók bizományosa volt. A bőséges választékból összeállítottam egy 14 kötetet tartalmazó csomagot és elküldtem Szegedre. [...] Pénteken aztán megérkezett Móra levele: a könyveket megtartotta. Elámult Vajna, ilyen még nem volt a praxisában, hogy egyetlen könyvet sem küldtek vissza a megtekintésre küldöttekből, kérdezte, hogyan válogattam össze. Mit is válaszolhattam volna: ismertem Mórát, tudtam mi érdeklí: nyelvészet, régészet, néprajz, botanika, művelődéstörténet, freudizmus, finom erotika. Ott voltak ezek a könyvek Somló Béla polcain, és szívesen adta őket egy hétre bizományba. Úgy, hogy a cégnek még csak kockázatot sem kellett vállalnia.³¹

Mint fentebb már említettem, különösen vidéken övezte kitüntetett figyelem a megbízható törzsvásárlókat. Az 1920-as évek elején Pécsre költöző Reuter Camillo elme- és ideggyógyász professzor, klinikaigazgató, az Erzsébet Tudományegyetem orvoskari dékánja a város egyik legjelentősebb könyv- és ex libris gyűjteményét tudhatta magáénak.³² Reuter Carmen visszaemlékezése szerint az egyik Széchenyi téri könyvkereskedés (vagy a Dunántúlra, vagy a Szent István Társulat pécsi boltjára gondolt) segédje minden szombaton felkereste édesapját Rét utcai klinikai lakásukon egy könyvcsomaggal, majd hétfőn visszavitte azokat a kiadványokat, amelyek nem nyerték el tetszését. Reuter Camillo Szukits Zoltán pécsi, majd szegedi könyvkereskedéséből is rendszeresen kapott megtekintésre magyar és idegen nyelvű könyveket.³³ A szenvedélyes könyvgyűjtő egyik cikkében azt tanácsolta, hogy „Soha látatlanba ne vegyünk könyvet, azért mindig könyvkereskedőtől és soha ne ügynöktől vásároljunk. Minden könyvkereskedő szívesen, mutatóba meghozatja a könyvet, s akkor megnézhetjük töviről-hegyire, mielőtt megvesszük.”³⁴ Reuter utolsó mondata azt sugallja, hogy az ő esetében a könyvkereskedők engedékenyebbek voltak: azt sem tették szóvá, ha az egyébként már feltehetőleg felvágott könyvet óvatosan átlapozta. Az otthoni megtekintés gyakorlatának az alkalmazására a kis bibliofil kiadóknál is találunk példákat. Az Amicus cégvezetője, a szenvedélyes könyvgyűjtő Reiter László a Magyar Bibliophil Társaság (MBT) megbízásából az egyesület több kiadványát tervezte és adta ki. Reiter amatőr kiadványait, köztük az MBT pár kötetét a következő szöveggel reklámozta az egyesület kiállítási katalógusában: „Kaphatók minden könyvkereskedésben. Megtekintésre bárkinek elküldi a kiadvállalat: V., Nagyköröndi utca 23.”³⁵

³¹ VARGA 1985, 114–116.

³² FARKAS 2021, 87–117.

³³ *Uo.*, 92–94.

³⁴ REUTER 1929, 1.

³⁵ *A Régi Buda ...* 1922. [A borítót követő első számozatlan oldal.] Vö. Farkas 2011, 32–43.

„... minden újdonság és könyv ráerőszakoltatik, ráküldetik a közönségre”³⁶

Voltak azonban olyan könyvkereskedők, akik visszaéltek a gyakorlattal, és olyanokra is rá akarták tukmálni az új könyveket, akik nyomtatékosan kijelentették, hogy nem kérnek. Több olyan, fiktív vagy valós történet is keringett a sajtóban, amely a kéréstlen megtekintési küldemények visszaszolgáltatását parodizálta ki a fogyasztó szemszögéből. Brucker Lajos is leírt egy ilyet cikkében:

Egy vidéki kartársunkkal, aki minden rendszer nélkül küldötte szét az újdonságokat, a következő épületes história történt: egy ottani vaskereskedőnek minden héten küldött egy csomag könyvet megtekintésre, a vaskereskedő pedig minden héten felbontatlanul visszaküldötte a csomagokat azon udvarias, de határozott kijelentés mellett, hogy ő könyveket nem vásárol. Jeles kollegánk azonban csak folytatta az újdonságok küldését, mígnem egy szép nyári napon egy teherkocsi áll meg üzlete előtt, amelyről két markos legény egy nagy vaskályhát emel le és viszi be egyenesen a könyvesboltba, az ámuló könyvkereskedőnek pedig egy a vaskereskedőtől eredő számlát tesz az asztalára mely szól »Szíves megtekintésül« 1 drb. 8. sz. Meidinger-féle vaskályháról. Ára 55 ft. Hiába szabadkozott kartársunk, hogy ő vaskályhát nem rendelt és nem is vásárol, a jól betanított fuvaros ott hagyta a monstrumot a bolt kellő közepén, melyet a könyvkereskedő azután a saját költségén visszaküldhetett.³⁷

Léteznek olyan példák is, amikor a kiadó-könyvárus annak ellenére küldte meg a címzettnek a kötetet, hogy nem volt közöttük semmilyen előzetes megállapodás. Ebben az esetben az érintettek egy része szintén nem vette jó néven a kéréstlen küldeményt. 1892-ben a *Budapesti Hirlap*, A közönség köréből című rovatában „egy vidéki ügyvéd” egy felháborodott olvasói levélben kelt ki Robicsek Zsigmond pesti kiadó-könyvárus ellen, amiért megtekintésre megküldte neki és vidéki kollegáinak Kassay Adolf *A zsidó házasságokra vonatkozó jogelvek és szabályok a megfelelő rendeletekkel és határozatokkal* című 50 koronás saját kiadású kiadványát egy nyomtatott levél kíséretében.³⁸ Az ügyvéd nemcsak annak adott hangot, hogy a kiadvány szerinte „avult fércelmény”, hanem annak is, hogy a Robicsek által alkalmazott gyakorlat tisztességtelen üzérkedésnek minősül. A névtelen panaszos azt is kifejtette, hogy a legtöbben nem azért tartják meg és fizetik ki a könyv árát, mert az érdekli őket, hanem azért, mert tartanak a későbbi fizetési felszólítástól vagy a pereskedéstől. Ráadásul, ha valaki bizonyítani akarja, hogy a könyvet visszaküldte, ajánlva kell azt postára adni. A könyvkereskedő válaszlevelét,

³⁶ Egy könyvkereskedő „boldog újévi” elmélkedései 1883, 6.

³⁷ BRUCKER 1896, 231. További hasonló cikkek: „Szíves megtekintés végett!” 1897, 4; VÉEF 1918, 7.

³⁸ EGY VIDÉKI ÜGYVÉD, 1892, 13; KASSAY 1891.

amelyben visszautasította az őt ért vádakát, és védelmébe vette a mások által is alkalmazott üzleti gyakorlatot, három nappal később közölték:

Tekintetes szerkesztőség!

Becses lapja november 16-diki számában „egy vidéki ügyvéd” támadást intéz ellenem amiatt, mert egy kiadásomban megjelent könyvet küldtem be neki azzal a felszólítással, hogy a könyv megtartása esetén annak árát küldje be nekem. Anélkül, hogy arra kiterjeszkedném, vajon a szóban forgó könyv (a zsidó házasságok jogi fejtegetése) félcelmény-e vagy nem, csak azt jegyzem meg, hogy még a legkiválóbb külföldi könyvkereskedőknél is szokás, hogy kiadványaikat megtekintés végett vidéki intelligens embereknek elküldik; ha ezek a könyvet nem akarják megtartani, úgy megnézik a könyv címét és anélkül, hogy tollakat tintába kellene mártaniok, anélkül, hogy a csomagra bélyeget kellene tenniök, anélkül, hogy cselédjüket postára kellene fárasztaniok, a kézbesítő levélhordó által visszaszármaztatják. Egyébiránt még sohasem pöröltem be olyan embert, akinek megtekintés végett könyvet küldtem, és aki sem a könyvet vissza, sem a pénzt meg nem küldte.

Tisztelettel Robicsek Zsigmond könyvkereskedő.³⁹

A kérértlen küldeményeknek akkor sem mindig örültek, ha a fenti példával ellentétben a címzett gyűjtötte a könyveket és érdekelte a téma. A bibliofil könyvek és grafikák, köztük ex librisek adásvételével foglalkozó Kellner István könyv- és műkereskedő⁴⁰ közel 7900 könyvjegyet számláló gyűjteményéről 1921-ben kiadott egy katalógust, ezzel segítve elő kollektciója egyben történő eladását és az ex librisek gyűjtőinek tevékenységét. A hiánypótló kézikönyv összeállításában Kellner gyűjtőtársa, Reich Milton Oszkár is részt vett, a kiadó előszava után következett egy rövid írása. Az ábécésorrendben közölt német, osztrák és svájci művészek grafikai műlapjainak leírásánál többnyire feltüntették a tulajdonos nevét, a felirat szövegét, a keletkezési évet és a technikát is, néhány műnek pedig a reprodukcióját is közölték. A gondosan összeállított német nyelvű kötet 1000 számozott példányban jelent meg, de készült belőle 150 egészborbe kötött luxuspéldány is, ezekhez 10 eredeti grafikát mellékeltek.⁴¹ Kellner – feltehetően más gyűjtők és művészek mellett – a túlnyomórészt zsidó témájú szecessziós könyvillusztrációival, grafikáival köztük ex libriseivel ismertté vált E. M. Lilien⁴² braun-

³⁹ ROBICSEK 1892, 10.

⁴⁰ Kellnerről bővebben: FARKAS 2010, 89–95; Uő, 2011, 43–54. A Kellnerre vonatkozó új kutatási eredményeimet rövidesen közreadom. A képzőművészként induló gyűjtőhöz, könyv- és műkereskedőhöz köthető grafikai lapok rövid ismertetéséhez ld. VASNÉ TÓTH 2024, 46–51.

⁴¹ KELLNER 1921.

⁴² Ephraim Mose(s) LILIEN (1874–1925) Galíciában született zsidó grafikus és fotográfus. Többek között Berlinben, Bécsben és Budapesten is volt kiállítása. Az Iparművészeti Múzeum is

schweigi otthonába is elküldte megtekintésre a katalógus egyszerű kiadásváltozatát. A képzőművész grafikái is szerepeltek a kötetben, és ő is gyűjtötte az igényes kiállítású könyveket, ezért joggal gondolta Kellner, hogy a címzett megvásárolja a művet. Mielőtt azonban a grafikus a kiadó levelét elolvasta volna, amelyből kiderült, hogy nem egy tisztelet-, hanem egy megtekintési példányt tart a kezében, és azt 250 birodalmi márkáért vásárolhatja meg, felvágta és tüzetesen áttanulmányozta a könyvet. Ezt nem is rejtette véka alá, hiszen Kellnernek írt válaszlevelében egy tévedésre is rámutatott. Azt is közölte, hogy a kötetet nem szeretné megvásárolni, mert a gyűjteményében csak jó minőségű papírra nyomtatott könyvek találhatók. A készpénzes vásárlás helyett ezért cserét ajánlott: a katalógus amatőr (tehát drágább és igényesebb kivitelű) változatának egy példányáért cserébe felkínálta azokat az általa készített *ex libris* lapjait, amelyek nem voltak meg a kiadó gyűjteményében.⁴³ Kellner leveleit egyelőre nem ismerjük, de a művész második levelének megfogalmazása azt valószínűsíti, hogy az egyébként anyagi gondokkal küzdő (ezért is akarhatta eladni *ex libris* gyűjteményét) kiadó-könyvkereskedő a készpénzes vásárlást preferálta.⁴⁴ Nem tudjuk, hogy végül a felek milyen egyezségre jutottak, de amennyiben Lilien visszaküldte a felvágott kiadványt, Kellnert anyagi veszteség érte, mert a felvágott kötetet már nem tudta 250 márkás áron értékesíteni.

*

Összegzésül elmondhatjuk, hogy mint azt a fenti változatos és különböző korszakokból származó példák is mutatják, mind a könyvkereskedőknek, mind pedig a könyvvásárlóknak voltak fenntartásaik és rossz tapasztalataik a megtekintési könyvek gyakorlatával. A könyvkereskedők a megrongálódott, elveszett és határidőn túl visszaküldött (az elfektetett mű kiesett a forgalomból és elvesztette újdonság jellegét), a könyvvásárlók pedig a kéretlen könyvekkel szemben viseltettek ellenérzéssel. A megtekintésre küldött könyvújdonságok gyakorlatát leginkább azoknak a vásárlóik érdeklődési körét jól ismerő könyvkereskedéseknek érte meg alkalmazni, akik művelt, sokat olvasó és nagy könyvtárral rendelkező, magas társadalmi státuszú és/vagy szellemi foglalkozást űző megbízható ügyfelekkel rendelkeztek. Az egykorú cikkek rövid utalásai szerint, bár nem volt egységes jogalkalmazás, ha az üzlet feltételeiről a felek nem egyeztek meg előzetesen írás-

örzi egyik saját részére készült *ex libris*-ét: <https://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/ex-libris-ephraim-moses-lilien/5027?npg=1> (2025. 02. 1.). Vö. ERDÉLYI 1925–1926, 153; STANISLAWSKI, 2002, 94–104.

⁴³ Ephraim Mose Lilien levele Stefan Kellnernek, 1922, augusztus 14. Wienbibliothek im Rathaus: AT-WBR-1081026 (2025. 01. 10.)

⁴⁴ Ephraim Mose Lilien levele Stefan Kellnernek, 1922, augusztus 28. Wienbibliothek im Rathaus: AT-WBR-1077823 (2025. 01. 10.)

ban, vita esetén a jog inkább a vásárlót védte.⁴⁵ Ha voltak is nézeteltérések, feltételezhető, hogy egy tekintélyes könyvkereskedőnek nem állt érdekében pereskedni; az anyagi veszteségnél fontosabb volt számára a hírneve. Egy jómódú és rendszeres könyvvásárlónak sem okozott különösebb problémát, ha utólag olyan házhoz küldött és nyakán maradt kiadványokért is fizetett, amelyeket máskülönben nem vásárolt volna meg. Nagy veszteség, hogy a könyvkereskedők megtekintési küldeményekről vezetett kartotékjai, számlái, a vásárlók érdeklődésére vonatkozó feljegyzések az egyéb iratokkal együtt nem maradtak fenn az utókorra, mert azok kivételes forrásértékkel bírnának az egyes korok művelődés-, könyv- és könyvtártörténeti kutatásai számára.

Hivatkozott irodalom

A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig, összeáll. Kovács Máté Bp., Gondolat, 1970.

A könyvvilág elődei, közléteszi Varga Sándor = *Könyvvilág*, 1988. január 1., 14.

A Pallas Nagy Lexikona, Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben, X., Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1895.

A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend Győri Katolikus Czuczor Gergely Gimnáziumának Évkönyve az 1938–39. iskolai évről, közléteszi Holenda Barnabás, Győr, Győregyházmegyei Alap, 1939.

A Régi Buda és Pest könyvekben, képekben, A Magyar Bibliophil Társaság harmadik kiállításának katalógusa, Előszó Kremmer Dezső, Bp., Amicus, 1922.

AIGNER Lajos, *Könyvkereskedői műszavak* = *Corvina*, 1884. július 10., 75–76.

AIGNER Lajos, *A könyv jogi természetéről I, Kell-e a könyvet visszaadni?* = *Corvina*, 1892. július 10., 79–80.

ARIC, *Remittendákról* = *Corvina*, 1907. március 30., 47–48.

BENCZÚR József, *A magyar könyvkiadás = Társalkodó*, 1842. június 8., 181.

BENKŐ Gyula, *Magyar könyvkereskedelmi szokásjog* = *Corvina*, 1888. augusztus 20., 95–96.

BRUCKER Lajos, *Szíves megtekintésül* = *Corvina*, 1896. június 20., 231.

Egy könyvkereskedő „boldog újévi” elmélkedései = *Corvina*, 1883. január 20., 6–7.

EGY VIDÉKI ÜGYVÉD, *A közönség köréből* = *Budapesti Hirlap*, 1892. november 16., 13.

E–i. [ERDÉLYI János], *Irodalmunk terjesztése ügyében* = *Életképek*, 1845. október 18., 485–489.

ELEKES Dezső, *Budapest szerepe Magyarország szellemi életében*, Bp., Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1938 (Statisztikai Közlemények, 85/1).

ERDÉLYI Árpád, *Lilien E. M. = Magyar zsidó diák családi naptár 1925–1926*, 153.

FARKAS Judit Antónia, *Erotika és bibliofília, Kellner István tiltott könyves tevékenysége az 1920-as években* = *Korunk*, 2010, 89–95.

⁴⁵ AIGNER 1892, 79–80; BRUCKER 1896, 231.

- FARKAS Judit Antónia, *Két bibliofil vállalkozó: Reiter László és Kellner István = Ars Hungarica*, 2011, 4, 32–54.
- FARKAS Judit Antónia, *Szana Tamás és a modern magyar bibliophília = Natio est semper reformanda, Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*, szerk. Anka László et al., Bp., Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2016, 255–266.
- FARKAS Judit Antónia, *Állam, társadalom és könyvfogyasztás, A „jó” magyar könyvek kiadásának, vásárlásának és olvasásának serkentésére tett kísérletek a 19. század utolsó harmadában = VERITAS Évkönyv 2019*, szerk. Farkas Judit Antónia et al, Bp., VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2020, 74–94.
- FARKAS Judit Antónia, „Pécs legszebb magánkönyvtára Reuter Camillo orvosprofesszoré”, *Egy elfeledett XX. századi bibliofil és műpártoló portréjához = Dr. Reuter Camillo, egy XX. századi pécsi polgár és elmeorvos munkássága*, szerk. Dezső Krisztina, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar, 2021, 87–117.
- FARKAS Judit Antónia, „A magyar bibliofilek Drugulin nyomtatói és Kelmscott-pressei”, *A gyomai Kner és a békéscsabai Tevan nyomda úttörő könyvművészeti és bibliofil kiadói tevékenysége*, II. = *VERITAS Évkönyv 2023*, szerk. Kincses Katalin Mária, Bp., VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2024, 192–227.
- GRANASZTÓI Olga, *Egy pesti könyvkereskedés nyugat-európai kapcsolatai a XVIII. század végén, Weingand és Köpff pesti könyvkereskedők levelei a neuchâtel levéltárban (1781–1788) = Magyar Könyvszemle*, 119(2003), 166–187.
- Hoffmann Alfréd elnök megnyitó beszéde = *Corvina*, 1903. október 30., 150–151.
- HOFFMANN Alfréd, BENKŐ Gyula, *Hirdetmény = Corvina*, 1889. október 20. 121.
- JUSTUS: *Irodalmi bajaink*, II = *Figyelő*, 1874. november 29. 563–565.
- KASSAY Adolf, *A zsidó házasságokra vonatkozó jogelvek és szabályok a megfelelő rendelkezésekkel és határozatokkal*, átdolgozta és bővítette Severus, Bp., Robiczek Zsigmond, 1891.
- KELLNER, Stefan, *Ex libris und Gelegenheitsgraphik*, Katalog 3. (Moderne Exlibris), Vorwort von [Stefan Kellner], Bp., [Stefan Kellner], 1921.
- Kereskedelmi szótár*, A M. T. Akadémia által kiküldött szakbizottság közreműködésével. I. német–magyar rész, szerk. Ballagi Aladár, György Aladár, Bp., MTA, 1887.
- KÓKAY György, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, Bp., Balassi, 1997.
- MÁRAI Sándor, *Judit... és az utóhang*, Bp., Akadémiai–Helikon, 1992.
- MÁRAI Sándor, *Egy polgár vallomásai*, Bp., Helikon, 1997.
- NOVÁK László, *A nyomdászat története*, V, 1801–1867, Bp., Novák László, 1929 (Grafikai Művészetek Könyvtára, 11).
- NOVÁK László, *A nyomdászat története*, VI, 1868–1900, Bp., Novák László, 1929 (Grafikai Művészetek Könyvtára, 12).
- NOVÁK László, *A nyomdászat története*, VII, 1901–1929, Bp., Novák László, 1929 (Grafikai Művészetek Könyvtára, 13).
- RANSCHBURG Győző, *A könyvárús műveltsége = Corvina*, 1887. április 10., 38–40.
- RANSCHBURG Viktor, *A könyv útja a szerzőtől a közönségig = Könyvbarátok Lapja*, 1928, 4, 270–277.
- REUTER Camillo, *A szép könyvről = Pécsi Napló*, 1929. május 17., 1–2.

- RÉVAY Mór János, *Írók, könyvek, kiadók*, II, Bp., Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1920.
- ROBICSEK Zsigmond, *A közönség köréből, Tekintetes szerkesztőség!* = *Budapesti Hírlap*, 1892. november 19., 10.
- SCHÜRMANN Ágost, *A könyvkereskedelem története*, ford. A. K. [Aigner Károly] = *Corvina*, 1879. november 15., 114–115, 114, december 20., 128.
- SIMON Melinda, *Hoffmann Alfréd és a dualizmus könyvkereskedelme*, Bp., Balassi, 2016.
- SIMON Melinda, *Kenyércikkek a 19–20. század fordulóján, avagy miből élt meg egy vidéki könyvesbolt 1899-ben* = *Magyar Könyvszemle*, 139(2023), 224–232. <https://doi.org/10.17167/mksz.2023.2.224-232>
- STANISLAWSKI, Michael, *A Jugendstiltől a „Judenstilig”, Ephraim Moses Lilien munkásságának kozmopolita és nacionalista vonásai* = *Múlt és Jövő*, 2002, 2–3, 94–104.
- STEINER Mihály, *Miért nem vesz könyvet a közönség? Nemzetgazdasági és művelődéstörténeti tanulmány* = *Corvina*, 1885. december 30., 149–152.
- SZANA Tamás, *Magyar művészek*, Műtörténelmi vázlatok képekkel, Bp., Révai Testvérek, 1887a.
- SZANA Tamás, *A könyvárusok panasza* = *Nemzet* (reggeli kiadás), 1887b. február 12., [1]. „Szíves megtekintés végett.” = *Pesti Hírlap*, 1897. január 23., 7.
- THIEME, Fr., *Zur gefälligen Ansicht = Buchhändler-Akademie*, Organ für die Gesamtinteressen des Buchhandels und der ihm verwandten Geschäftszweige, VIII. Band, Leipzig, Ludwig Hamann, 1896, 28–33.
- TORZSAI Tamás, ZALA Imre, *Könyv A–Z*, A könyvkereskedelem kislexikona, szerk. Zala Imre, Bp., Tankönyvkiadó, 1973.
- Ueber Entwicklung und Organisation des Buchhandels in Deutschland und Oesterreich*, Vortrag des Herrn Eugen Marx, gehalten am 17. April im Locale des Graphischen Club. (Schluss.) = *Oesterreichische Buchdrucker-Zeitung*, 1879. július 3., 218–220.; július 10., 227–229.
- VARGA Sándor, *A Magyar Könyvkereskedők Egyletének alapítása*, Bp., [Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete], 1980.
- VARGA Sándor, *Práger Miklós nyolc évtizedes életútja* = *Olvasó nép*, 7(1985), 26, 114–116.
- VASNÉ TÓTH Kornélia, *Szigetek, reklámgrafikák és ex librisek, Látogatás Kellner István könyvkereskedésében* = *Magyar Grafika*, 2024, 4, 46–51.
- VÉE, *Vicem pro vive* = *Borsszem Jankó*, 1918. augusztus 11., 7.
- WEKERLE László, *A magyar irodalmi termékek forgalmi pangásáról*, I–VIII. = *Corvina*, 1891. (I.) május 20., 55–56, (II.) május 30., 59, (III.) június 10., 62–63, (IV.) július 20., 78–79, (V.) augusztus 10., 89, (VI.) augusztus 20., 96, (VII.) augusztus 30., 102, (VIII.) szeptember 10., 106–107.

Farkas, Judit Antónia

“On Approval”: Delivering New Books to Customers as a Necessary Tool of Hungarian Book Distribution from the 18th to the 20th Century

This study examines a book distribution practice adopted from German booksellers – the delivery of new books “on approval” to customers’ homes – as it was applied in Hungary between the 18th and 20th centuries, from both the booksellers’ and the buyers’ perspectives.

Due to the limited market for Hungarian books, booksellers could not simply wait for customers to enter their shops; instead, they had to make deliberate efforts to stimulate demand. One of the most effective methods was a form of direct marketing, whereby books were sent to regular clients by post or courier for inspection (“on approval”).

Booksellers also employed this practice as a means of maintaining good relations with respected bibliophiles and loyal customers. The method carried little financial risk if the bookseller was well acquainted with the client’s interests and the customer had agreed to the terms in advance: if they did not wish to purchase the book, it had to be returned to the shop within a specified period, uncut and in perfect condition.

Booksellers in smaller provincial towns, whose business volume was limited, were often compelled to overlook late or damaged returns to retain their regular customers, since this approach represented one of their most reliable sales strategies. However, some booksellers abused the system, sending unsolicited shipments and thereby harassing potential buyers.

The practice of sending new publications on approval proved most profitable for bookshops that were familiar with their clientele’s interests and catered to cultivated, well-read, and reliable customers – individuals of high social standing and/or intellectual professions, typically possessing large private libraries.

Keywords: 18th century, 19th century, 20th century, book trade, book distribution, book consumption, book on approval, bibliophilia.

Krähling Edit

A költő és a filológus

Babits Mihály Szophoklész-fordításának dokumentumai Moravcsik Gyula hagyatékában

Moravcsik Gyula hagyatékában, melyet a MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattára őriz, van egy vaskos téka, melyben négy Babits-levél, néhány más levél, korrektúrapéldányok, illetve kéziratos bejegyzésekkel tarkított két Szophoklész-fordításkötet is található. Ezek Babits *Oidipus király*- és *Oidipus Kolónosban*-fordításának dokumentumai. A négy, Babbitstól származó levél önmagában is érték, hiszen írójuk keze nyomát őrzi. A következőkben szeretném az önmagukban első olvasatra talán nehezen érthető, összefüggésükből kiszakított leveleket visszahelyezni megírásuk közegébe, és rajtuk keresztül Babits Szophoklész-fordítása kiadásának, s egyúttal a költő és a filológus közös munkájának történetét is felvázolni. A kontextus helyreállításához más forrásokat is felhasználok: az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának gyűjteményét, ahol a Babits-hagyatékot őrzik, a Levelestár más leveleit, Babits *Beszélgetőfüzeteit*, illetve feleségének, Török Sophie-nak naplójegyzeteit.¹

Babits Szophoklész-fordításai párhuzamos, görög–magyar nyelvű kiadásban *A Parthenon Kétnyelvű Klasszikusai* című sorozat első darabjaként, fordítójuk halála után, 1942-ben jelentek meg, majd még ugyanebben az évben második kiadásban is a nagyközönség elé kerültek. Moravcsik Gyula a munkásságát rögzítő kéziratos kötetében,² melybe tudományos előmenetelének, egyetemi, konferencia- és ismeretterjesztő előadásainak, nyilvános felszólalásainak adatait, olykor meghívóit, a róluk tudósító kivágatokat vagy éppenséggel teljes szövegét is bera-gasztotta, olvasható egy meghívó 1940. március 5-ére, az Akadémia palotájának első emeleti üléstermébe, ahol a Klasszikus Műveltség Barátainak Egyesülete,

¹ A tanulmány a HUN-REN Moravcsik Gyula Intézet Moravcsik Gyula Emléknepjén, 2024. december 13-án elhangzott előadás bővített és szerkesztett változata, a Moravcsik-hagyatékban található levelek teljes szövegű közlésével. A témánkba vágó, de másutt (nyomtatásban vagy internetes felületen) teljes szöveggel megjelent leveleket nem közöljük újra, csak hivatkozunk rájuk, olykor röviden idézünk belőlük (kivételt ez alól csak Moravcsik Gyula Babits Mihálynak szóló levelei jelentenek).

Köszönöm Földesi Ferencnek, az MNMKK Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára vezetőjének, hogy írásomról elmondta véleményét és megszívlelendő tanácsokat adott. Köszönöm Buda Attila szerkesztőnek, hogy a *clare et distincte* stílus parancsáról nem engedett megfélekednem.

² A kéziratos kötet az MTA KIK Kézirattárában őrzött Moravcsik-hagyatékban található (MTA KIK Kézirattár, Ms 2453/1).

közismert rövid nevén a Parthenon Egyesület tartotta 26., tisztújító közgyűlését. A leköszönő elnök, Grósz Emil egyetemi tanár helyére ekkor választották meg Baranyai Lipót jogászt, a Nemzeti Bank korábbi jogtanácsosát, ekkor már elnök-igazgatóját, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági és később tiszteleti tagját, aki maga is jól képzett grécista és latinista volt, a klasszikus auktorokat eredetiben is olvasó ember.³ Az új elnök közgyűlési felszólalása még ebben az évben megjelent nyomtatásban *A klasszikus kultúra és a mai ember* címmel, az egyesület kiadásában.⁴ Moravcsik Gyula nemcsak a közgyűlésen vállalt ekkor szerepet, amennyiben előadást tartott *Antik görögség – élő görögség* címmel, hanem az intézőbizottsági tagságot is elfogadta. Az elnöki beszéd nyomtatványához csatolva rövid ismertetés jelent meg az egyesület célkitűzéseiről és konkrét terveiről.⁵ Ezek között szerepelt – Moravcsik Gyula javaslatára – két könyvsorozat megindítása, a *Parthenon-tanulmányok*,⁶ illetve *A Parthenon Kétnyelvű Klasszikusai*, mely utóbbinak mintaszerű kiadásában a művelt nagyközönség a válogatott klasszikus remekműveket eredeti nyelven és mellette modern magyar fordításban is olvashatta. A köteteket ennek értelmében rövid, a művet és íróját, a fontosabb szakirodalmat és a korábbi magyar fordításokat ismertető bevezetővel és csak a legszükségesebb jegyzetekkel ellátva képzelték el.

A sorozat szerkesztőbizottságának elnöke Vladár Gábor jogász, kúriai tanácselnök, később igazságügyi miniszter, az MTA levelező tagja lett, tagjai pedig

³ Baranyai Lipótról ld. SÁNDOR, k. n. kézirat.

⁴ Baranyai Lipót e beszédében a szédületes technikai haladás ellenére, vagy éppen ezért lelkiekben-szellemiekben elbizonytalanodott társadalomnak ajánlotta újbóli igazodási pontként a klasszikus kultúrát: „Sublimáltabb gondolkodással és emelkedettebb látókörrrel el fogunk jutni oda, ahol elődeink voltak, ahol ismét üdvös és hasznos harmóniába tudjuk foglalni azt, amit a technika nyújt és azt, ami az ember örökké változatlan belső lényegéből fakad. Hogy mennyi idő alatt és hogyan fog ez végbemenni, nem tudjuk, de érezzük, hogy a tisztulási folyamat megindult és – ha nagy áldozatok árán is – előbbre jut. A harcot a jelenben és a jövőben fogjuk megvívni, de fegyvereink javát a múltból és a múlt keretében elsősorban a klasszikus ókor eszmevilágából fogjuk méríteni, amelynek ereje és soha el nem múló nagysága éppen abban rejlett, hogy felismerte azt, ami az ember örök lényege és felismerte azt is, hogy ezt a változatlan, örök emberi lényegét – a humanumot – hogyan lehet és hogyan kell az élet folyton változó körülményeivel és formáival olyan összhangba hozni, amely az emberiség boldogulását és elégedettségét szolgálja. Ezt sem a jelenből, sem a jövőből megtanulni nem lehet. E végből okulásért csak a múlthoz fordulhatunk; ebben – az okulás lehetőségében – van a klasszikus kultúrának gazdag értéke a ma élő és az eljövendő nemzedékek szempontjából.” BARANYAI 1940, 14–15.

⁵ „Mi a Parthenon?” BARANYAI 1940, a hátsó előzéklapon: „A Parthenon 1941-ben két könyvsorozatot indít meg. Az egyiknek keretében görög és latin klasszikusokat kíván mintaszerű kétnyelvű kiadásban a nagyközönség elé bocsátani: a fordításra a legkiválóbb költőinket, íróinkat és tudósainkat nyerte meg. A másik sorozat mintegy 100 oldalas kis kötetekben az ókor és napjaink szellemi és tárgyi kapcsolatait óhajtja élelénk essaikben a művelt magyar ember elé tárni.” A korábbi és későbbi hasonló kezdeményezésekről ld. RITOÓK 2001.

⁶ A *Parthenon-tanulmányok* harmadik darabjaként látott napvilágot például Borzsák István közismert esszéje, *A latin nyelv szelleme* 1942-ben; de a sorozat szerzői közt ott találjuk mások mellett Halasy-Nagy Józsefet, Szabó Árpádot, Tomasz Jenőt, Dobrovits Aladárt is.

Balogh József, Huszti József, Radvánszky Antal báró és Moravcsik Gyula voltak. A kiadói és nyomdai munkát a Franklin Társulat vállalta, a szerkesztési szabályzatot – elejtett megjegyzéseiből, mondataiból, illetve a szabályzat görög mintaközléséből következtetve – valószínűleg Moravcsik Gyula állította össze (a *Szabályzat* nyomtatásban is megjelent, de csak a felelős kiadót, Vladár Gábort tünteti föl).⁷ A kiadássorozatban 1941-től 1943-ig összesen nyolc klasszikus szerző művei jelentek meg tíz kötetben.⁸ Moravcsik a Szophoklész-kötet mellett Arisztotelész *Nikomachosi ethika* (fordította és magyarázta Szabó Miklós), illetve Marcus Aurelius *Elmélkedések* című művének (fordította és magyarázta Huszti József) bilingvis kiadását szerkesztette, továbbá közreadott egy saját válogatást is *A papiruszok világából* címmel. Az általa gondozott görög–magyar kötetek a Szophoklész-fordítások kivételével mind prózai alkotások, fordítójuk elsősorban filológus volt.

Mielőtt a sorozat első kötetére, Szophoklész *Oidipus király* és *Oidipus Kolónosban* című drámáinak magyar–görög kiadására, illetve az ennek kapcsán született levelekre térnénk, érdemes röviden a szerkesztőbizottság másik tagjának, Balogh Józsefnek a szerepéről is szólni. Balogh József klasszika-filológus, irodalomtörténész, lapszerkesztő, 1935-ig a Magyar Szemle Társaság főtítkára, a *Magyar Szemle* folyóirat szerkesztője, Bethlen István köréhez tartozott, később a francia és angol irányultság erősítésére, a magyar kulturális értékeket Európával jobban megismertetendő, a *Nouvelle Revue de Hongrie* (1932–1944),⁹ illetve a *Hungarian Quarterly* (1936–1942) folyóiratok felelős szerkesztője, majd egyedüli szerkesztője. Igazi mozgató ember, akinek terepe a kulturális közélet szervezése, az egymással jól együttműködni tudó emberek összehozása volt (az aggregény Balogh otthonában állítólag kitűnő konyhát vitt, s szinte mindig asztalához ültetett olyan embereket, akikről feltételezte, meg fogják érteni egymást, jól együtt tudnának dolgozni, vagy szükségük van egymásra);¹⁰ de Szent Ágoston *Vallomásainak* fordítója is (ami szintén e könyvsorozatban jelent meg ’43-ban; javított kiadásban, a sorozat utolsó darabjaként 1944-ben). Babits több kötetének (a *Dante, Bevezetés a Divina Commedia olvasásához* című *Magyar Szemle*-kiadványának, az *Amor sanctus* himnuszfordítás-gyűjteménynek és a Szophoklész-fordításoknak is) előmozdítója.¹¹ Moravcsik Gyula hagyatékában is több levele található a kétnyelvű klasszikusok kiadásával kapcsolatosan. A katolizált Balogh József 1944-ben máig

⁷ [MORAVCSIK] 1941.

⁸ Sophoklész drámái (ford. Babits Mihály, 1942, 2. kiad. 1942); PLAUTUS, *A hetvenkedő katona* (ford. Devecseri Gábor, 1942); ARISTOTELES, *Nikomachosi ethika* (ford., magy. Szabó Miklós, 1942); *A papiruszok világából* (ford., magy. Moravcsik Gyula, 1942); Szent Ágoston *Vallomásai* I–II (ford., magy. Balogh József, 1943; 2. jav. kiad. 1944); Marcus AURELIUS, *Elmélkedések* (ford., magy. Huszti József, 1943); TACITUS, *Agricola / Germania* (ford., magy. Szabó Árpád, 1943, 2. kiad. 1943); TACITUS, *Tiberius és kora Kr. u. 14–19 [Annales I–II]* (ford., magy. Péter Gyula, 1943).

⁹ FARKAS 2004.

¹⁰ BORZSÁK 1954, 144; HAFNER 2007, 932–933.

¹¹ KABDEBŐ 1983, 185.

tisztázatlan körülmények között hunyt el, a „spiritus rector” halálával pedig a kiadássorozatnak is vége lett. Moravcsik Gyulának a könyvsorozatban való szerkesztői részvétele egybeesett pályája kiteljesedésével: a fővárosi értelmiségi közéletben való szerepléseivel, különféle egyesületi és társasági,¹² illetve akadémiai levelező tagságával (1935), az egyetemi tanszék vezetésének átvételével (1936) – de közbeszólt a háború, Balogh József halála, majd az új világ kibontakozása, ezzel együtt a szélesebben vett értelmiségi közélet elhalása. Megmaradt a szűkebbre szabott egyetemi és akadémiai világ, ahová Moravcsik Gyula is visszahúzódott, és amely valószínűleg emberi-tudósi alkatának is jobban megfelelt.

A bilingvis kötet két drámafordítása közül az *Oidipus királyé* nem volt új: először 1924-ben jelent meg, mégpedig júliusban, a *Nyugat* hasábjain, majd néhány évvel később, 1931-ben az *Oedipus király és egyéb műfordítások* című kötetben, az Athenaeum kiadásában.¹³ Az inspirációban bizonyára az is benne volt, hogy – Babits felesége, Török Sophie 1924. február 16-i naptári jegyzete szerint – megnézték a Nemzetiben az *Oidipusz király* című darabot, Csiky Gergely fordításában, Lavotta Rezső zenéjével, Rádai Dénes rendezésében.¹⁴ Babits Mihályné 1940. február 17-én ismét a Nemzetivel kapcsolatos feljegyzést írt: „Szürke bundát vettem, 1000 pengőt kaptunk Nemzetitől”. Babits Mihály ugyanis 1939 végén Németh Antal igazgató kérésére vállalta, hogy lefordítja az *Oidipus Kolónosban-t* is; az igazgató 1940. január 2-án levélben¹⁵ köszönte meg Babits döntését, s ígéretet tett a honorárium-előleg átutaltatására.¹⁶ Balogh József 1940. augusztus 30-án, Babitshoz intézett leveléből tudjuk, hogy az előadás premierjét 1941 januárjára tűzte ki a Nemzeti Színház – a fordításnak tehát ekkorra meg kellene jelennie, amihez a tördelést 1940 októberében el kellett volna kezdeni, miután még előzőleg, szeptemberig a kiadás jogát a Franklin megszerezte az Athenaeumtól. Az eredeti terv az volt, hogy mindkét kiadó közlést teszi a két drámafordítást, mégpedig a színházi premierrel egyidejűleg. Németh Antal rendező a kardalokat (már, amit egyáltalán meghagy az előadásban)¹⁷ Veress Sándor zenéjére énekelteni is óhajtott.¹⁸ Az Athenaeum végül elállt a megjelentetéstől,¹⁹ a Nemzeti Színház bemutatójára pedig csak 1943-ban került sor.

¹² Ld. az egyesületi és társasági tagságok felsorolását kéziratos kötetében: MTA KIK Kézirattár, Ms 2453/1, f. 20r.

¹³ BABITS 1924; BABITS [1931].

¹⁴ PAPP 2010, I 187.

¹⁵ MNMKG OSZK Kézirattár, Fond III/1976/18. Szövegét közli SÍPOS 1999, II 708.

¹⁶ PAPP 2010, II 842.

¹⁷ Erről ld. Babits megjegyzését: BELIA 1980, II 115.

¹⁸ „Illyés Gyulával úgy állapodtunk meg, hogy ő beszélne a matinén a fordításodról. Sophoklesről még keresünk alkalmas előadót. Meglepetve hallottam Németh Antaltól, hogy a kórusokat Veress Sándor zenéjére énekelteni óhajta. Ez persze azt tenné szükségessé, hogy a szövegeket részben vagy egészben a közönség kezébe adjuk, különben semmit sem fog érteni belőle.” Balogh József levele Babits Mihálynak. Budapest, 1940. augusztus 30. MNMKG OSZK Kézirattár, Fond III/203/47. <https://copia.oszk.hu/levelek/balogh-jozsef-babits-mihalyhoz-49/> (letöltve: 2025. 06. 05.)

¹⁹ BELIA 1980, II 345–346.

Ez a műfordítás az utolsó volt Babits tollából.²⁰ Tíz évvel az 1933-ban megjelent *Amor sanctus* himnuszfordítás-kötet után, a *Nyugat* utódjában, a *Magyar Csillag* 1943. évi első számában Balogh József – nekrológ gyanánt is – közölte a kötet kapcsán akkor váltott leveleiket, megtoldva egy jóval későbbivel, amelyben Szent Ambrus születésének 1600. évfordulóján, 1940-ben a róla tervezett tanulmányára készülve, az *Iam hora surgit tertia...* kezdetű himnusz fordítására kérte meg Babitsot. A költő így válaszolt neki 1940. január 10-én:

„Nagyon szerettem volna kívánságodnak és szíves várakozásodnak megfelelő értelemben válaszolni. De hogyan merhettem volna ígéretet tenni? Hisz a munkaképességemet csökkentő egyéb akadályokhoz még az is hozzájárult, hogy sok idő futott le azóta, mióta a himnuszokat fordítottam, egészen eltávolodtam ettől a munkától, s egyáltalán a műfordítás gyakorlatától is, sőt el is határoztam magamban, hogy többet nem fordítok, hisz alig van már annyi időm ebben az életben, hogy ami személyes mondanivalóm maradt, még megírhasam.”²¹

Az *Oidipus Kolónosban*-nal Babits mindazonáltal kivételt tett. Beszélgetőfüzeteiben két alkalommal is említi (nem minden indulat nélkül): csak azért vállalta a munkát, hogy ne legyen kerékkötője a Nemzeti Színház tervének, hogy a két Szophoklész-drámát egyetlen estén adják elő. A fordítással – nagybetegen, testi-lelki bajoktól gyötörve, beszédre képtelenül, műtetre készülve – jókora késéssel, 1940 novemberére készült el.²² A Nemzeti Színház titkára, Liszt Nándor 1940. november 22-én, a Siesta szanatóriumba címzett levelet Babits részére: „A Nagyságos Asszony most szólt be hozzám telefonon, hogy az „Oidipos” fordítás elkészült. Hálásan köszönjük, hogy Író Úr gyengélkedése ellenére is befejezte a nagy munkát. Tisztelettel kérjük, hogy a fordítást méltóztassék küldöncünknek átadni.”

²⁰ Németh Antal később, 1941. április 28-i levelében még egy drámafordításra megkérte Babitsot, azzal, hogy maga választhatja meg, mi legyen az. Betegségében átmeneti javulás állt be, és képesnek érezte magát, hogy elkészítse; a kezelések miatt pedig nagy szüksége lett volna a honoráriumra. BELIA 1980, II 363 és 411–412; MNMKG OSZK Kézirattár, Fond III/949/1. Szövegét közli SIPOS 1999, II 739. A honoráriumról ld. ugyanitt Németh Antal levelét Babits Mihálynak. Budapest, 1941. július 21. SIPOS 1999, II 746.

²¹ BALOGH 1943. jan. 1., 24. Balogh visszaemlékezésére Babits Mihályné visszautasítólag válaszolt (BABITSNÉ 1943), erre a folyóirat Balogh viszonzválaszt is közölte (BALOGH 1943. febr. 15.), majd véget vetett a vitának.

²² „Ma készültem csak el Oedipusszal [...] Aztán most majd igazán hozzá fogok a nagy novellához, olyan dühös vagyok erre az Oedipusra. Ez az első írásom amely teljesen terméketlen, gyümölcstelen volt számomra. Az első Oedipusnak sokat köszönhetek, sok felfedezést. Ezt már teljes fölénnyel csináltam, a szó legrosszabb értelmében. Azért vállaltam, hogy ne akadályozzam meg az Oedipus Király előadását.” BELIA 1980, II 148. (1940. november 13–17.). Ld. még: BELIA 1980, II 166, 274.

A levél alján Babits Mihály autográf feljegyzése: „61 lapos kéziratot átadtam. Babits”.²³

A Szophoklész-drámák kiadása ezek után hónapokig nem haladt előre. 1941 elejétől Babits számára orvosi kezelések következtek. A tavasz beköszöntével, március 3-án került sor akadémiai székfoglalójára, amelyen a *Coloneus* fordításának részleteit távollétében Rédey Tivadar olvasta föl.²⁴ Babits a dráma fordításának kéziratát és a kiadó aláírt szerződését 1941. április 15-én küldte el Vladár Gábornak, *A Parthenon Kétnyelvű Klasszikusai* szerkesztőbizottsága elnökének, kérve, hogy a szöveg kiszedését a *Coloneusszal* kezdjék.²⁵ Másnap, 1941. április 16-án Balogh József elnézést kérő levelet menesztett Babits Mihálynak, amelyből kiderül, hogy a magyar fordítást a Parthenon Egyesületnek igencsak sürgetnie kellett, hiszen a görög szöveg nyomdai szedése már megindult.²⁶ A kéziratot április 22-én Balogh József juttatta el Moravcsik Gyulának azzal a kéréssel, hogy – mint a kötet szerkesztője – az imprimálásig a nyomdával és a szerzővel való levelezést ő vegye át.²⁷ Moravcsik Gyula ekkor írt először Babits Mihálynak, a következő hónapokban pedig néhány hetente, összesen négy alkalommal váltottak levelet egymással. Moravcsik leveleire Babits több ízben is csak nagy késsedelemmel tudott válaszolni. Nehéz időszak volt ez a számára, mert újabb kórházi kezelésre és műtetre szorult. A kötet kiadásának eredeti, 1941. júniusi határidejét nem lehetett tartani.

Babits négy autográf levele Moravcsik Gyula levelezésében, külön tékába gyűjtve található, a kiadás kapcsán keletkezett, illetve Babitsra vonatkozó egyéb

²³ Liszt Nándor levele Babits Mihálynak. Budapest, 1940. november 22. MNMCK OSZK Kézirattár, Fond III/845. <https://copia.oszk.hu/levelek/liszt-nandor-babits-mihalyhoz/> (letöltve: 2025. 06. 05.) – A 61 lapos gépirat (melyet Babits maga kezdett el gépelni; ld. BELIA 1980, II 138, 30. jz.) az OSZK Kézirattárának Babits-hagyatékában található: MNMCK OSZK Kézirattár, Fond III/2282.

²⁴ Babits Mihály székfoglalójáról ld.: *Magyar Országos Tudósító*, XXIII évf. 60. sz., hetedik kiadás, 1941. márc. 3. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MOT_1941_03_1/?pg=23&layout=s (letöltve: 2025. 10. 12.); továbbá MELICH 1941. Köszönöm Buda Attilának, hogy erre a körülményre felhívta a figyelmemet.

²⁵ Babits Mihály levele Vladár Gábornak. Esztergom, 1941. április 15. MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/9. Mivel Babits kéziratának és levelezésének katalógusa (ld. a 28. jegyzetet) e levelet nem ismeri, cikkünk függelékében teljes szöveggel közöljük.

²⁶ Balogh József levele Babits Mihálynak. Budapest, 1941. április 16. MNMCK OSZK Kézirattár, Fond III/203/48. <https://copia.oszk.hu/levelek/balogh-jozsef-babits-mihalyhoz-49/> (letöltve: 2025. 06. 12.) – Babits kérését, hogy a *Coloneus* görög szövegének kiszedésével kezdjék a munkát, nyomdai nehézségek (papírhiány, illetve az egyetlen görög betűkészlet) és az idő sürgetése miatt sem lehetett figyelembe venni. Ld. erről: Balogh József levele Babits Mihálynak. Budapest, 1941. május 13. MNMCK OSZK Kézirattár, Fond III/203/49. <https://copia.oszk.hu/levelek/balogh-jozsef-babits-mihalyhoz-51/> (letöltve: 2025. 06. 12.)

²⁷ Balogh József levele Moravcsik Gyulának. Budapest, 1942. április 22. MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/13. Teljes szövegét ld. a Függelékben.

kéziratokkal és nyomtatványokkal együtt.²⁸ Moravcsik Babitsnak írt négy levele közül az elsőnek indigóval gépelt másolata szintén megvan a Moravcsik-hagyatékban; a többi három, géppel írt levelet, illetve az első levél eredeti gépiratát viszont az OSZK Kézirattárának Babits-hagyatéka őrzi.²⁹ Ezeket Babits Mihály kézíratainak és leveleinek négykötetes katalógusa mint a Franklin Társulat leveleit tartja számon Moravcsik Gyula aláírásával;³⁰ valójában azonban ezek nem a kiadó és nyomda, hanem Moravcsik Gyula szerkesztő levelei, aki a Parthenon Egyesület képviselőjeként vett részt a munkában.

A szerkesztő 1941. április 23-i első levelében tájékoztatta Babitsot a kiadás ügyének állásáról.

„Balogh József kedves barátom ma megküldte nekem az „Oidipus Kolonosban” kéziratát és Kolléga Úr levelének másolatát, minthogy a Szophoklész-kötet szerkesztői teendőivel engem bízott meg a szerkesztőbizottság. Így sietek tájékoztatni a munka jelen állásáról. Az Oidipus király görög szövegét még húsvét [április 13.] előtt nyomdába adtuk s az már ki is van szedve. A „Parthenon-Könyvek szabályzata” értelmében, amelynek egy példányát ide mellékelem, legjobbnak láttuk, ha a legújabb Masqueray-féle szöveget szedetjük ki, amely modern helyesírással készült. E szöveg korrekturáját elvégeztem, s a közel jövőben várom a javított hasábos lenyomatát. A fordítás szintén nyomdában van (az Athenaeumnál megjelent kötetből) s remélhetőleg rövidesen azt is megkapjuk. Az egyöntetűség kedvéért bizonyos kis technikai változtatásokat eszközöltünk rajta, amint szabályzatunk megkívánta. Mihelyt a két szöveg már kijavított hasábos korrekturáját megkapom, el fogom juttatni azt. Természetesen amennyiben a görög szövegen valami módosítás látszanék szükségesnek, az a korrekturában keresztül vihető, de ez esetben célszerű lenne jegyzetben a Masqueray-féle szövegtől való eltéréseket – szabályzatunk értelmében – megjelölni. Minthogy a Franklin-Társulat a most hozatott görög betűkből csak kisebb készlettel rendelkezik, az „Oidipus Kolonosban” görög szövegének szedéséhez csak akkor tud hozzákezdeni, ha az „Oidipus király” megfelelő ivateit előbb kinyomtatja s így a görög betűanyag felszabadul az új szedés számára.”³¹

²⁸ MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/1–42. A négy Babits-levél a Babits-kéziratok és -levelek katalógusában: CSÉVE, PAPP 1993, II 135 (3009–3012 sz. tételek).

²⁹ MNMKG OSZK Kézirattár, Fond III/921/1–4. [https://copia.oszk.hu/kereso/#t=Levelek&category=Babits%20Mih%C3%A1ly&category=Ady%E2%80%93L%C3%A9da&szerzo=Moravcsik%20Gyula%20\(1892-1972\) \(letöltve: 2025. 06. 05.\)](https://copia.oszk.hu/kereso/#t=Levelek&category=Babits%20Mih%C3%A1ly&category=Ady%E2%80%93L%C3%A9da&szerzo=Moravcsik%20Gyula%20(1892-1972) (letöltve: 2025. 06. 05.))

³⁰ CSÉVE, PAPP 1993, III 10–11 (5980–5981. sz. tételek).

³¹ Moravcsik Gyula levele Babits Mihálynak. Budapest, 1941. április 23. Gépirat indigós másolata. MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/18. Teljes szövegét ld. a Függelékben.

A kétnyelvű kiadás munkálatainak nehézségei ekkor váltak nyilvánvalóvá. Babits, a korábban a *Nyugat*-ban és az Athenaeumnál megjelent magyar fordításának alapjául Édouard Tournier 1867-es párizsi Szophoklész-kiadásának harmadik, 1886-ban megjelent változatát vette.³² Ez a kötet iskolai használatra készült.³³ A Parthenon kétnyelvű kötete szöveggondozása és szerkesztése első lépéseként azonban a (Tournier közölte görög szövegen nyugvó) Babits-fordítást – a fordító megkérdezése nélkül – összepárosították Paul Masqueray kritikai Szophoklész-kiadásának görög szövegével, amely a Guillaume Budé-sorozatban második kiadásban, 1929–34-ben jelent meg. Ez volt akkoriban a legfrissebb kritikai kiadás, amely alapvetően tudományos célokat szolgált.³⁴ A Masqueray-féle görög szövegváltozatot a nyomdával előre ki is szedették. Erről a kész helyzetről tájékoztatta levelében Moravcsik Gyula Babits Mihályt. Babits azonban – Vladár Gábornak írt levele tanúsága szerint – fordításában bizonyos helyeknél a különféle kiadásoknak a romlott görög szöveg helyreállítására javasolt javításából, szövegvariánsaiból szabadon, költői intencióinak megfelelően válogatott. Fordítását nem filológiai produktumnak, hanem saját jogú költői szövegnek tekintette; az olvasóközönséget a fordítás alapjául szolgáló szövegváltozatokról – hiszen a dráma gondolati-érzelmi kohéziója megmaradt – nem tartotta fontosnak tájékoztatni. Mivel a *Nyugat* korábbi *Oidipus király*-közlése egynyelvű kiadás volt, ott erre nem is volt szükség. A Parthenon kétnyelvű kiadásához azonban, melyet a szerkesztők filológiailag egységesnek képzeltek el (a görög szöveg egyetlen szövegkiadáshoz igazodik, a fordítás pedig ennek a kiadásnak a szövegét adja vissza) a Babits-féle elgondolás nem illett. Az a helyzet állt ugyanis elő, hogy Babits fordításának egyes sorai, olykor sorrendje sem felelt meg a vele párhuzamosan megjelentetni szánt, Masqueray-féle kritikai kiadásra alapuló görög szövegnek. Babits ezt úgy kívánta orvosolni, hogy a saját magyar fordításszövegét teszi meg alapszövegnek, s ehhez

³² TOURNIER, DESROUSSEAUX 1886.

³³ A görög textus alapvetően a firenzei Laurentianus XXXII, 9 (L jelű) kódex szöveg hagyományán nyugvó, Wilhelm Dindorf (1802–1883) által megállapított szöveg változat, melyet kis kritikai apparátus kísér, de csak a fontosabb helyeken közli a megfontolásra érdemes más szöveg változatokat vagy -javításokat. Emellett bővebb grammatikai és fordítási segédlet, továbbá nem túl részletes metrikai útmutató is helyet kapott a kötetben. – A kiadás jellegét tekintve az egyetemi oktatásban Magyarországon ma is használatos, latin szövegek tanulmányozását segítő *Auctores Latini* sorozat köteteire emlékeztet. A második világháború előtti időkben, amikor a gimnáziumokban nyolc éven keresztül tanítottak latint és görögöt is, az ehhez hasonló szövegkiadások általánosak voltak. Babits latintanár is volt – bizonyára magától értetődő volt számára, hogy fordításához efféle kiadványt vegyen alapul.

³⁴ MASQUERAY 1928–1929. – Ez a kiadás is az L jelű kódex szövegét tekinti legfontosabbnak, de minden egyes szöveg változatot mérlegel, és a szöveg hagyomány másik fontos ágát, melyet a Parisinus 2712 (A jelű) kódex képvisel, továbbá az évszázadok során keletkezett lapszéli tudós jegyzeteket, a szkholionokat, illetve a 19. század végén publikált papyrus töredékeket is tekintetbe veszi a mértékadó görög szöveg megállapításánál. A kritikai apparátusban minden szövegtérést, illetve sok javítási kísérletet közöl; grammatikai és fordítási segédletet nem tartalmaz, ellenben – prózában – teljes francia fordítást ad.

idomítja a görög textust. Ezért kérte vissza Vladár Gábornak címzett levelében a *Coloneus* kiszedett magyar fordítását, hogy annak alapján állapíthassa majd meg a mellé nyomandó görög szöveget. Vagyis – *horribile dictu* – bizonyos kétséges helyeken a kritikai jegyzetekben közölt szövegvariánsokat (melyeket adott esetben fordításában felhasznált) beemelte volna a Parthenon-kiadás görög főszövegébe, noha a közölni kívánt, Masqueray által megállapított szövegben ott más szó(alak) állt; ezáltal egy következetlen, filológiaiilag megalapozatlan, soha nem létezett görög szövegváltozatot hozott volna létre: „Azt kérem azonban, méltóztassék először a mellékelt „kolonosi” Oedipust venni szedésbe, minthogy ebből nincsen nálam másodpéldány, s így a mellényomandó görög szöveget csak akkor tudom véglegesen megállapítani, ha a kéziratot (a korrektúrával együtt) visszakapom. (A görög szöveg megállapításánál ugyanis szükségem van a fordításra, mert helyenként különböző variánsokat használtam.)”³⁵ Ez az eljárás a Parthenon kétnyelvű kiadása filológiai elveinek nem felelt meg.

Moravcsik Gyula 1941. május 3-i levelében beszámol arról, hogy az *Oidipus király* görög és magyar szövege ki van szedve, ő mint szerkesztő mindkettőt kijavítva hamarosan megküldi, mellékelve a sorozat kiadásának *Szabályzatát* a Masqueray-féle kiadással együtt. Ugyanebben a levélben kéri Babitstól a Bevezetés szövegét is, mert azt a görög–magyar párhuzamos szöveggel együtt kell betördelni.³⁶ Minden bizonnyal a javítás során szembesült Moravcsik Gyula a görög szöveg és magyar megfelelője közötti eltérésekkel. Ezekre nézve 1941. május 10-i levelében tette meg Babitsnak javaslatát (a *Szabályzat* értelmében): „Intenciónknak legjobban megfelelné, ha a görög szöveg változatlanul maradhatna s – ha szükséges – a fordítás alkalmazkodnék ahhoz [vagyis Babits írja át korábban nyomtatásban kétszer már megjelent fordítását – KE]. Ha azonban a görög szövegen esetleg más kiadások variánsai alapján valami változtatás esnék, úgy azt kérnénk, hogy az ilyen, a Masqueray-féle szövegtől eltérő szövegvariánsok a kötet végén jegyzetben soroltassanak fel.”³⁷ Moravcsik Gyula aprólékos munkával végig is nézte az *Oidipus Rex* és az *Oidipus Coloneus* görög szövegét, hagyatékában pedig megtalálható a szóban forgó, eltérő locusok felsorolása (kézírásos és gépelt változatban is): „A Babits Mihály fordításának alapul szolgáló görög szöveg eltérései a jelen kiadásban közölt Masqueray-féle szövegtől” címmel.³⁸

³⁵ Babits Mihály levele Vladár Gábornak. Ld. a 25. sz. jegyzetet. – Babits fordítói attitűdjének szemléltetésére ld. a Függelék végére illesztett példát.

³⁶ Moravcsik Gyula levele Babits Mihálynak. Budapest, 1941. május 3. MNMKK OSZK Kézirattár, Fond III/921/2. Teljes szövegét ld. a Függelékben.

³⁷ Moravcsik Gyula levele Babits Mihálynak. 1941. május 10. MNMKK OSZK Kézirattár, Fond III/921/3. Teljes szövegét ld. a Függelékben.

³⁸ „A Babits Mihály fordításának alapul szolgáló görög szöveg eltérései a jelen kiadásban közölt Masqueray-féle szövegtől”. MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/33–34. A két, nem egészen azonos változatban, kézírással és gépirással is fennmaradt iratról nem dönthető el egyértelműen, hogy Moravcsik Gyulától vagy Devecseri Gábor kezétől származik-e, aki Babitsné felkérésére a kötet második kiadásában működött közre. Erről ld. később.

E listában nemcsak a Babits által a fordításhoz használt Tournier-féle kiadás szövegváltozatai vannak feltüntetve, hanem Benthley, Wolff, Elmsley, Nauck konjektúrái is.

1941 tavaszán azonban még csak az *Oidipus Rex* korrigálása folyt, amit Babitsnak újabb kórházi kezelés miatt félbe is kellett szakítania. Mikor újra nekifogott, a késlekedést magyarázó levelet kezdett fogalmazni Moravcsik Gyulának: „[...] A munka legnagyobb részével ugyanis már készen voltam, s csupán a görög szöveg átnézésének egy része volt hátra, melyet különben a Tanár Úr oly gonddal és az én fordításomhoz oly aggodalmasan alkalkalmazkodva (sic!) állított a magyar mellé hogy nem győzők újból és újból köszönetet mondani) mikor váratlanul fájdalmaim annyira súlyosbodtak hogy ismét teljesen munkaképtelenné váltam, sőt sőt (sic!) egy időre le kellett mennem az itteni kórházba. [...]”.³⁹ Június elején Illyés Gyula⁴⁰ Babitsnál járt Esztergomban, és a betegágy mellett tornyosuló majdnem kész korrektúrahalmot „valósággal erőszakkal elragadva” eljuttatta Balogh Józsefnek.

A korrektúrát Balogh egy levél kíséretében küldte meg Moravcsiknak.⁴¹ Hiányolta a Bevezetés szövegét, melyet – a *Szabályzat*ban megfogalmazott filológiai elvek értelmében komponálva – szintén Babitstól vártak, s amelyet már Moravcsik is kért tőle, hiszen a tördelést csak a Bevezetés szövegével együtt lehetett megkezdni. Balogh ezek után úgy határozott, hogy ezt Moravcsiknak kell megírnia.

Babits a félben maradt fogalmazvány után magyarázó levelet is küldött a professzornak,⁴² s egyúttal elküldte a Bevezetés szövegét is. *Beszélgetőfüzeteiből* tudjuk, hogy május folyamán foglalkozott a megírásával, s hozzá – Belia György jegyzete alapján – egy „német nyelvű irodalomtörténetet” használt. Ennek Szophoklészről szóló részét feleségével felváltva maga gépelte ki a Devecseri Gábertől kölcsön kapott kötetből.⁴³ Mivel a Babits-kéziratkatalógus e bevezetés kéziratát nem ismeri, feltehetőleg nem is maradt fenn, így utólag nem lehet rekonstruálni, mit tartalmazott. Azt sem tudjuk, hogy a Moravcsik Gyulának megküldött Bevezetés ez volt-e vagy sem. A bilingvis kiadásokban megjelent bevezető végül az első egységét (I.) kivéve szó szerint megegyezik Babits 1936-

³⁹ Babits Mihály levele Moravcsik Gyulának. K. n. Befejezetlen fogalmazvány. MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/2. Teljes szövegét ld. a Függelékben.

⁴⁰ Illyés Gyula szerepéről ld. a 18. sz. jegyzetet.

⁴¹ Balogh József levele Moravcsik Gyulának. 1941. június 14. MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/14. Teljes szövegét ld. a Függelékben.

⁴² Babits Mihály levele Moravcsik Gyulának. K. n. [1941. június 12.]. MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/3. Teljes szövegét ld. a Függelékben.

⁴³ BELIA 1980, II 340, 29. jz. és 356, 26. jz. – Mivel a „német nyelvű irodalomtörténet” Szophoklészre vonatkozó részét közlés előtt magyarra is le kellett volna fordítani, valószínűbbnek tartom, hogy nem német nyelvű, hanem inkább német szerzőjű irodalomtörténetről lehet szó; esetleg Paul Wiegler kétkötetes világirodalom-történetéről, mely Benedek Marcell fordításában és átdolgozásában jelent meg a Révai Testvérek kiadásában, 1921-ben.

ban napvilágot látott európai irodalomtörténetének Szophoklészre vonatkozó részével, s mint ilyen, a *Szabályzat*nak egyáltalán nem felelt meg.⁴⁴

A magyarázó levéllel egyidejűleg küldte el Babits a kardalok tagolására vonatkozó feljegyzéseit is (melyeket halála után Babitsné Balogh József közvetítésével visszakért Moravcsik Gyulától⁴⁵ – de nyomukat nem találtam Babits kézíratainak katalógusában), illetve nagyon udvariasan közli, hogy felülbírált Moravcsiknak a magyar szöveg helyesírásában végbevitt javításai egy részét. Meglepetve tapasztalta ugyanis, hogy Moravcsik Gyula nemcsak a görög szöveg korrigálását végezte el, illetve a fordítástól való eltéréseit jegyezte fel, hanem a magyar szöveg helyesírását is javította. Babits udvarias leveleiből nem, de *Beszélgetőfüzeteinek* feljegyzéseiből kiderül, hogy a *Szabályzat* helyesírási felfogását (amely egyébként a hivatalos akadémiai helyesírás volt) túlságosan merevnek tartotta. Meglepte továbbá, hogy Moravcsik Gyula a korábban nyomtatásban megjelent latinus „Oedipus” névalakot mindenütt a görögös „Oidipus”-ra javította – pedig a professzor csak a *Szabályzat*ot követte:

„Képzeld,⁴⁶ Moravcsik (sic!) egyetemi tanár úr végigkorrigálta az én fordításomat, helyesírási szempontból / Lusta vagyok mindent kihuzni, az és előtti vesszőket meghagyom. De nagyon tűnődöm, meghagyjam-e Oedípust Oidipusnak? Én a hagyományra és a magyar kiejtés könnyebbségére támaszkodom. Az oi diftongus idegen és enyhén komikus a magyarban. A francia is *Oedipe-roi*-t mond egyetlen nyelv sem mond *Oidipust* / És gondolj a színészre / Eredetileg erre a Moravcsikra akarták bízni a görög szöveget, amiből az lett volna hogy az egy új „filológiai tökéletes” szöveg lett volna, de sok helyütt egészen más értelmű mint amiből én fordítottam / És én sok helyütt variánsokat használtam / Ebben sikerült megegyezni, a végén én döntök. [...]”⁴⁷

Ha összevetjük Moravcsik Gyula jegyzeteit, Babits magyar fordításának a professzor hagyatékában fellelhető korrigált íveit⁴⁸ és a végül megjelent első kiadás görög szövegét, láthatjuk, hogy Moravcsik Gyula a görög szöveg közlésében valóban engedett Babits Mihálynak, de az „Oidipus” névalakhoz ragaszkodott.⁴⁹

⁴⁴ Ezt a tényt már Moravcsik Gyula tanítványának, Kubinyi Máriának az *Egyetemes Philológiai Közlöny* „Hazai irodalom” rovatában, 1947-ben megjelent ismertetése is rögzíti. Ld. KUBINYI 1947. – Hogy a fordító maga vagy a szerkesztő/kiadó döntött végül e szöveg közlése mellett, nem tudni.

⁴⁵ Ld. Balogh József leveleit Moravcsik Gyulának, Budapest, 1941. június 14. (41. jz.), illetve Budapest, 1941. augusztus 9. MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/15. Utóbbi teljes szövegét is ld. a Függelékben.

⁴⁶ Nem tudni, Babits kihez intézi a szavait.

⁴⁷ BELIA 1980, II 345.

⁴⁸ A Szophoklész-drámák görög szövegének kiszedett ívei nem lelhetők fel sem Moravcsik Gyula, sem Babits Mihály hagyatékában.

⁴⁹ „Más publikum olvas Oedipust és más Oidipust”. BELIA 1980, II 346.

Babits pedig néhány helyen visszaállította a Moravcsik által korrigált magyar helyesírást, illetve bizonyos helyeken ragaszkodott egyes sorok felcsereléséhez. *Beszélgetőfüzeteiben* fennmaradt, valamikor 1941. május 10. és 17. között Moravcsik Gyulának írt levélfogalmazványából idézünk:

„A helyesírási stb. javítások közül mindazt amit tehettem elfogadtam, már csak azért is hogy a nyomdának felesleges munkát ne adjak. Ahol azonban mégis kijavítottam (illetve visszajavítottam) tintával, ott ragaszkodom a magam formájához feltétlenül, mert másképp a költői <olvashatatlan> szempont jutna röviden. Revíziót okvetlen kérek, ezen nem változtatok, csak ellenőrzöm és imprimálok. Azon a helyen (250. sor körül) ahol a sorok sorrendjében Moravcsik tanár ur változtatást kíván, ragaszkodom az eredeti sorrendhez, mert fordításom lendülete azon épül.”⁵⁰

Babitsnak a kardalok tördelésével kapcsolatban is határozott elképzelései voltak. Az *Oidipus Kolónosban* kardalainak fordítását nehezebbnek érezte, mint korábban az *Oidipus királyét*, ritmikájukat is bonyolultabbnak találta. Az általa használt francia kiadás a kardalok versformáinak pontos megállapításában nem adott segítséget, ugyanakkor azt tapasztalta, hogy a különféle kiadások teljesen önkényesen választják el a kardalok sorait: „Ugy látszik, teljesen önkényes a sorok elvagdósása, még a szónak sem kell végződnie, legalább[is] a kiadók kímélet nélkül teszik prokrustes ágyba a verset Ott vágják el a sort ahol az ő sémájuk követeli”.⁵¹ Márpedig ha a kiadók önkényesen tördelhetik a kardalok sorait, akkor ő is megengedheti magának, hogy a magyar fordításban úgy válassza el a kardalsorokat, ahogy költői céljainak, a magyar fordítás zenéjének megfelel – akkor is, ha a kötetben melléhelyezett görög szövegben máshogy van: „Mindenhon úgy vágtam el hogy a magyar fül érezhessen valami zenét. Minthogy a kiadók is önkényesen vagdosnak, én is megtehetem [...] A fontos strófák képe és a ritmikai érthetőség.

⁵⁰ BELIA 1980, II 349. A korrektúraíveket Moravcsik Gyula ceruzával javította (II 363: „A ceruza-javítások Moravcsiké”), Babits pedig tintával jelölte azokat a módosításokat, amelyeket a professzor ellenében is érvényesíteni akart a szövegben (II 391: „Ezekbe a jelentéktelen javításokba belenyugodtam és hagytam [pl. a „hogy” előtti vessző stb.] – Azonban ahol tintával kijavítottam, ott ragaszkodom a magam helyesírásához mert költőileg jelentősnek gondolom.”)

⁵¹ BELIA 1980, II 110: [Babits Devecseri Gáborral beszélget] „Egyrészt a szöveg is oka. Azt hiszem, sokkal romlottabb szöveg. Néhol nem látom tisztán a versformát. Az elsőnél [az *Oidipus királynál*] meg tudtam állapítani. / Ugyanezt [a Tournier-féle kiadást] használtam az elsőnél is. Nagyon jó az értelmezés szempontjából, pontosan annyi amennyi nekem kellett De a versformákról nem tájékoztat”. – A továbbiakban Babits bizonyos görög kardalrészletek metrikáját, illetve magyarra áttünetését részletekbe menően magyarázza Devecseri Gábornak.

BELIA 1980, II 145: „Lehet hogy nem volt helyes ragaszkodni a kardalok rítmusához. Ezek valahogy a magyar fülnek nagyon fa-ízű rítmusok, az első Oedipusban szebbek voltak. / Hogy a görög fülnek is szebbek voltak-e, azt senkise ítélni ma meg. A görög sok ritmust élénken érzett, amit a magyar legkefebb kitanul / Nekem jobban sikerültek most a párbeszédes helyek”.

Eredetileg közökkel (intersticiumokkal) akartam a sorok belsejében kisebb ritmikai egységeket kihangsúlyozni; de most a közök helyett inkább a sorok megtörésére gondolok. A megtört sor mindig kissé beljebb kezdődne. pl. a 4. oldalon”.⁵² 1941. június 12-i levelében, melyet félben maradt levélfogalmazványa után magyarázatul Moravcsiknak küldött, így ír erről: „csak sebtében jegyezhettem föl néhány papírszeletre ceruzával a legfontosabb nyomdatechnikai kívánságaimat, s részletesen nem indokolhattam a Tanár Úr által eszközölt egyes javításokra nézve elfoglalt álláspontomat sem.”⁵³

Az *Oidipus Rex* korrigálása kapcsán a filológus és a költő közötti elvi egyet nem értékekben mindkét fél részéről kompromisszumokra volt szükség. Moravcsik – jobb meggyőződése ellenére – belement abba, hogy Babits a magyar szöveghez igazítsa a görögöt (és ne a göröghöz a magyart), és hogy a kardalok sorait a magyar szöveg zeneiségét kiemelve törjék meg, továbbá jóváhagyta Babitsnak bizonyos sorok felcserélésére vonatkozó kérését is. Babits (néhány kivétellel) elfogadta a *Szabályzat* értelmében érvényre juttatott helyesírási változtatásokat, illetve a görög nevek akadémiai átírását. A két dráma magyar szövegének Moravcsik-hagyatékban őrzött korrektúralapjai erről tanúskodnak.⁵⁴ A július 14-én postára tett, Moravcsik Gyulának szóló utolsó Babits-levél már az *Oidipus Kolónosban* magyar szövege elkészült korrektúrájának kísérőlevele, melyben a költő a korábban megfogalmazott javítási és tördelési elveket erre a darabra nézve is érvényesíteni kéri: „itt küldöm a kolónosi Oedipus magyar szövegének teljes kijavított levonatát, ugy szintén a görög szöveg első kilenc lapját. Revíziót természetesen mindenből kérek. Minden amit az Oedipus király levonatának visszaküldése alkalmából írtam, vonatkozik erre is.”⁵⁵ A levél a korrektúrával együtt nem találta Nagyboldogasszony úti (ma: Ménesi út) lakásán Moravcsik Gyulát; a nagy paksamétát utána kellett küldeni svábhegyi, Költő utcai nyaralójába. Ez a késedelem okozta, hogy két nappal később, július 16-án Balogh József táviratilag sürgette meg Babitstól a *Coloneus* magyar szövegének korrektúráját: „Hálásak lennénk Colonnos (sic!) magyar korrekturájáért. Balogh”.⁵⁶

Három hét múlva, 1941. augusztus 4-én Babits Mihály meghalt. A fordítások magyar szövegét még korrigálni tudta, de a görög szövegek magyarhoz igazítását már nem fejezhette be.

⁵² BELIA 1980, II 111.

⁵³ Babits Mihály levele Moravcsik Gyulának. K. n. [1941. június 12.]. MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/3. A levélben említett papírszeleteket – Balogh József Moravcsiknak írt két leveléből (MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/14, 15) is tudjuk – Babitsné visszakérte mint férje utolsó sajátkezü feljegyzései közül valókat. A Moravcsik-hagyatékban ezért nincsenek meg; a Babits-hagyaték nyomtatott katalógusában sem találtam a nyomukat, sajnós.

⁵⁴ MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/37–40.

⁵⁵ Babits Mihály Moravcsik Gyulának. K. n. [Esztergom, pb. 1941. július 14.]. MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/4. Teljes szövegét ld. a Függelékben.

⁵⁶ Balogh József távirata Babits Mihálynak. Budapest, 1941. július 16. MNMCK OSZK Kézirattár, Fond III/203/51. <https://copia.oszk.hu/levelek/balogh-jozsef-babits-mihalyhoz-53/> (letöltve: 2025. 06. 12.)

Balogh József Moravcsik Gyulának 1941. augusztus 9-én írt levelében nyugtazza a kiadás állásáról szóló jelentést, egyúttal a Babitsnál maradt korrektúrákat a családtól elkérve elküldi neki.⁵⁷ Az *Oidipus Kolónosban* magyar szövegének tördelési engedélyét Moravcsik Gyula 1941. augusztus 11-én adta meg a nyomdának.⁵⁸ Hamarosan, augusztus 31-i dátummal megírta az utószót, de a kötet első kiadása végül csak 1942 folyamán került ki a sajtó alól.⁵⁹ Moravcsik utószavában megmagyarázza, mi az oka annak, hogy a kötet végül szinte ugyanabban a formában jelent meg, ahogy kezdetben kinézett, nevezetesen a Masqueray-féle görög szövegváltozat a szerkesztő sajtó alá rendezésében (mindössze két hely van, ahol más a sorok sorrendje, hogy megfeleljenek a magyar fordításnak); mellette pedig Babits Mihálynak a Tournier-féle kiadáson alapuló, s helyenként más variánst figyelembe vevő fordítása, ahogyan ő költőileg elképzelte és a nyomda számára hátrahagyta. Mivel Babits a görög szöveg átdolgozását nem tudta befejezni, ezért a kiadó is kénytelen volt lemondani erről. Babits szándéka, hogy a magyar fordítást és a görög szöveget teljes összhangba hozza, mégpedig úgy, hogy a görög szövegközlést a magyar fordításhoz igazítja, beleértve a kardalok görög szövegének tördelését is, nem teljesülhetett. A bilingvis kötet görög és magyar párhuzamos lapjai tehát nem felelnek meg egymásnak.

A kiadás története ezzel azonban még nem ért véget. Mivel a fordító az első kiadás korrigálását nem fejezhette be és az „imprimatur”-t nem adhatta meg, iránta való tiszteletből még ugyanabban az évben revideált második kiadás is megjelent a kötetből, amelynek sajtó alá rendezésével Babits Mihálynét bízták meg.⁶⁰ A Babits Mihály által a fordítás alapjául vett, kompilált görög szövegváltozat rekonstruálására ő – férje jegyzeteit a rendelkezésére bocsátva – Devecseri Gábort kérte fel.⁶¹ A Masqueray-féle kiadástól jelentősen eltérő görög szövegváltozatokról jegyzék készült, mely a második kiadás végén helyet is kapott „Jegyzetek a görög szöveghez” címmel.⁶² Babits Mihálynénak a magyar szöveg helyesírásának a javítására vonatkozó határozott kéréseit a szerkesztő végül engedélyezte, és egyes görög nevek is – Babits Mihály gyakorlata szerint – latinos alakot (Oedipus, Phoebus) öltöttek. Minderről Moravcsik Gyula Babits Mihály-

⁵⁷ Balogh József levele Moravcsik Gyulának. Budapest, 1941. augusztus 9. MTA KIK Kéziratár, Ms 1235/15.

⁵⁸ Moravcsik Gyula és Babits Mihály korrektúrája Sophoklés *Oidipus Kolónosban* c. drámája magyar szövegében. MTA KIK Kéziratár, Ms 1235/40, f. 2r.

⁵⁹ BABITS 1942.

⁶⁰ Moravcsik Gyula levele Babits Mihálynénak. K. n. MTA KIK Kéziratár, Ms 1235/19.

⁶¹ Devecseri ismertetést is írt a kötetről: DEVECSERI 1942. „A nagy költő, aki a drámát fordította, újraírta és újraélte, munkája idejében közelebb volt az égi, mint a ninivei, vagy thébai hatalmakhoz. Már megírta volt a *Jónás könyvét*. Abból a könyvből ugyanaz a nem helyeslő, de megbocsátó, a gyarlóságot tudomásulvevő, egyszerre elítélő és elnéző bölcs és szenvedő mosoly néz ránk, mint utolsó fényképéről. Ez aranyozza be ezt a drámát is. A kolónosi Oidipus ünnepe a magyar költészetnek. De egyben magányos ünnepe is két nagy költőnek, aki már minden „emberi történés” fölé emelkedett, közös búcsúszava a sejtett béke tornácáról.”

⁶² MTA KIK Kéziratár, Ms 1235/33–34. Ld. a 38. sz. jegyzetet.

néval és Vladár Gáborral váltott levelei⁶³ mellett részben az 1942. április 25-én kelt újabb szerkesztői utószó is tájékoztat. A szerkesztőbizottság eredeti elképzelését, hogy a második kiadás utószavában az olvasóközönség tájékoztatása végett Babitsnak az első kiadás készítése alkalmával a szerkesztőséggel váltott leveleit is közöljék, felesége nem engedélyezte.⁶⁴ A második kiadás sajtó alá rendezése kapcsán készült szerződéstervezet, Moravcsik Gyula Babitsné javítási kéréseire vonatkozó feljegyzései, az első kiadás Babits Mihályné javította példánya is fellelhető Moravcsik Gyula hagyatékában.⁶⁵

A „végtelen türelmű” professzor számára a bilingvis kiadás szerkesztésének nem várt nehézségei komoly szellemi és lelki terhet jelentettek, amelyekről 1942. április 1-i levelében Vladár Gábornak is írt. De vállalta e terheket, mert – szavaival – „mindent meg kívánt tenni, hogy az általa javasolt könyvsorozat megvalósításával az egyesület céljainak eléréséhez hozzájáruljon”. Sok befektetett munkájának még egy nyomát találni a hagyatékában, egészen másutt: ha már oly sokat kellett foglalkoznia Szophoklész drámáinak görög szövegével, nem akarta, hogy minden erre fordított munkája veszendőbe menjen: az 1941/42-es egyetemi tanév első félévében az *Oidipus királyt*, a másodikban az *Oidipus Kolónosbant* olvastatta szemináriumának hallgatóival.⁶⁶

A *Parthenon Kényelvű Klasszikusai* sorozat első darabja kiadásának boldogtalan története ezzel véget ért. A nézeteltérések már a múlté; a kis példányszámban megjelent, ritka antikvár bilingvis kötetek és a levelek mellett ugyanakkor megmaradtak a korrektúralapok, amelyeken a huszadik század szellemi élete két nagyságának, a költőnek és a filológusnak keze vonása együtt szerepel.

⁶³ Babits Mihályné levele Moravcsik Gyulának. Budapest, 1942. április 30. MTA KIK Kéziratár, Ms 1235/10. – Babits Mihályné levele Moravcsik Gyulának. K. n. MTA KIK Kéziratár, Ms 1235/11. Mellette kártyán a tördelésre vonatkozó autográf feljegyzések. MTA KIK Kéziratár, Ms 1235/12. – Moravcsik Gyula levélfogalmazványa Babits Mihálynénak. K. n. MTA KIK Kéziratár, Ms 1235/19. – Moravcsik Gyula levele Vladár Gábornak. Budapest, 1942. április 1. MTA KIK Kéziratár, Ms 1235/25. Teljes szövegüket ld. a Függelékben.

⁶⁴ Babits Mihályné levele Moravcsik Gyulának. Budapest, 1942. április 30. MTA KIK Kéziratár, Ms 1235/10.

⁶⁵ Moravcsik Gyula feljegyzései Babits Mihályné javításairól. MTA KIK Kéziratár, Ms 1235/31–32. – Moravcsik Gyula tervezete a Babits Mihályné és a Parthenon között kötendő szerződésről. K. n. MTA KIK Kéziratár, Ms 1235/35. Teljes szövegét ld. a Függelékben. – Moravcsik Gyula választervezete Babits Mihálynénak a 2. kiadásra vonatkozó igényeivel kapcsolatban. K. n. MTA KIK Kéziratár, 1235/36. Teljes szövegét ld. a Függelékben. – Babits Sophoklész-fordításának első kiadása Babits Mihályné javításaival. MTA KIK Kéziratár, Ms 1235/42.

⁶⁶ Ld. egyetemi kurzusainak felsorolását kéziratos kötetében: MTA KIK Kéziratár, Ms 2453/1, f. 12r.

Függelék

Babits Mihály [Vladár Gábornak, *A Parthenon Kétnyelvű Klasszikusok szerkesztőbizottsága elnökének*]

Esztergom, 1941. április 15.

Gépirat. 1 fol. (r–v)

MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/9.

Nyugat Szépirodalmi és Kritikai Folyóirat

Esztergom, 1941. április 15.

Mélyen tisztelt Elnök Ur,

az Oedipus-drámák kiadására vonatkozó szerződés ellenlevelét mellékelten küldöm vissza.

Együttal küldöm, ugyancsak e levélhez mellékelve, az Oedipus in Colono magyar fordításának kéziratát is. Egyidejűleg intézkedtem, hogy az Oedipus Rex fordításából (mely tudvalevőleg először az Athenaeum kiadásában jelent meg „Oedipus király és egyéb műfordítások” című kötetemben) az Athenaeum egy példányt azonnal küldjön át a Parthenon szerkesztőbizottságához.

Azt kérem azonban, méltóztassék először a mellékelt „kolonosi” Oedipust venni szedésbe, minthogy ebből nincsen nálam másodpéldány, s így a mellényomandó görög szöveget csak akkor tudom véglegesen megállapítani, ha a kéziratot (akorrekturával [sic!] együtt) visszakapom. (A görög szöveg megállapításánál ugyanis szükségem van a fordításra, mert helyenként különböző variánsokat használtam.)

Megjegyzem még hogy egyelőre mindenesetre tördeletlen levonatot kérek, minthogy a sorok tördelését a görög szöveggel való összevetés még módosíthatja egy-egy helyen.

Az Oedipus Rex görög szövegén dolgozom s azt hamarosan küldeni is fogom.

Addig is szíves üdvözlettel maradok készséges hívük

Babits Mihály

Esztergom, Előhegy, (sic!)

Balogh József Moravcsik Gyulának

Budapest, 1941. április 22.

Gépirat autográf aláírással, a Parthenon Egyesület fejléces levélpapírján. 1 fol. (r), bor.

MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/13.

Méltóságos Moravcsik Gyula dr.

egyetemi tanár urnak

Budapest

Muzeum krt. 6–8.

Feladó: Parthenon

Parthenon

A Klasszikus Műveltség Barátainak Egyesülete

B.

Budapest, 1941. április 22.

Méltóságos

Moravcsik Gyula dr.

egyetemi tanár urnak,

Budapest

Kedves Barátom,

ide mellékelten van szerencsém megküldeni Babits Mihály elnökünkhöz e hó 15-én irt levelét, valamint az Oedipus Colonosban fordítását, azzal a kérelemmel, hogy mint a kötet szerkesztője most már a közvetlen érintkezést a nyomdával és a szerzővel egészen az imprimálásig átvenni méltóztassál.

Igen kívánatos lenne, ha legkésőbb június első hetében meg tudnánk jelenni két kötetünkkel.

Őszinte barátsággal köszönt

készséges hived

Balogh József

Melléklet

Moravcsik Gyula Babits Mihálynak

Budapest, 1941. április 23.

Gépirat indigóval készült másolata, aláírás nélkül. 1 fol. (r)

MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/18.

Misszilis példánya: MNMKG OSZK Kézirattár, Fond III/921/1.

Babits Mihály kéziratának és levelezésének katalógusa, III 5980. sz. tétel

Budapest (XI. Nagyboldogasszony-u. 4.) 1941. ápr. 23.

Igen tisztelt Kolléga Ur,

Balogh József kedves barátom ma megküldte nekem az „Oidipus Kolonosban” kéziratát és Kolléga ur levelének másolatát, minthogy a Sophoklés-kötet szerkesztői teendőivel engem bizott meg a szerkesztőbizottság. Így sietek tájékoztatni a munka jelen állásáról.

Az „Oidipus király” görög szövegét még húsvét előtt nyomdába adtuk s az már ki is van szedve. A „Parthenon-Könyvek szabályzata” értelmében, amelynek egy példányát ide mellékelem, legjobbnak láttuk, ha a legujabb Masqueray-féle szöveget szedetjük ki, amely modern helyesírással készült. E szöveg korrekturáját elvégeztem s a közel jövőben várom a javított hasábos lenyomatot. A fordítás szintén nyomdában van (az Athenaeumnál megjelent kötetből) s remélhetőleg rövidesen azt is megkapjuk. Az egyöntetűség kedvéért bizonyos kis technikai változtatásokat eszközöltünk rajta, amint szabályzatunk megkívánta. Mihelyt a két szöveg már kijavított hasábos korrekturáját megkapom, el fogom juttatni azt. Természetesen, amennyiben a görög szövegen valami módosítás látszanék szükségesnek, az a korrekturában keresztül vihető, de ez esetben célszerű lenne jegyzetben a Masqueray-féle szövegtől való eltéréseket – szabályzatunk értelmében – megjelölni.

Minthogy a Franklin-Társulat a most hozatott görög betűkből csak kisebb készlettel rendelkezik, az „Oidipus Kolonosban” görög szövegének szedéséhez csak akkor tud hozzákezdeni, ha az „Oidipus király” megfelelő ivateit előbb ki nyomtatja s így a görög betűanyag felszabadul az új szedés számára.

Én magam megbízatásom értelmében készséggel fogok mindenben közreműködni, hogy a kötet mielőbb megjelenhessék s kész örömmel állok mindenben rendelkezésére.

Öszinte tisztelete kifejezésével

[aláírás nélkül]

Babits Mihály Moravcsik Gyulának
Esztergom, 1941. április [23. után; fb. máj. 1.]
Autográf. 1 fol. (r–v), bor.
MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/1.

Méltóságos Moravcsik Gyula
egyet. ny. r. tanár urnak
Budapest
XI. Nagyboldogasszony u. 4.
ajálva (sic!)
Feladó: Babits Mihály, Esztergom, Előhegy

Mélyen tisztelt kedves Tanár Ur,

nagyon köszönöm szives értesítését. Válaszom késésének oka az hogy én Esztergomba érve magas lázzal ágynak estem, s betegségem oly komplikált és fájdalmas volt, hogy még egy levél megírását is mindeddig lehetetlenné tette. Most már jobban vagyok, teljesen láztalan, s várom a kilátásba helyezett korrekturek megérkezését. Noha állandóan ágyban kell feküdnöm, munkaképességem visszatért; a szükséges könyvek és segédeszközök nálam vannak, s a korrigálás munkáját a legrövidebb idő alatt el fogom végezni. A bevezetést is iparkodom mentül hamarabb megírni. Ez ugysem lesz hosszú.

Szives leveléből nem tűnik ki, de remélem hogy már az Oedipus Kolónosban magyar fordításának kézírata is keze közt van. Ezt én a szerződéssel együtt dr. Vladár urnak küldtem el, a Parthenon Egyesület címére, aki azt sürgette.

A korrekturet jó volna nem mindjárt tördelni, mert a sorok beosztása a két szöveg összevetésével bizonyára változást fog szenvedni.

Nagy és nehéz munkáját, mely az enyémet nemcsak megkönnyíti, de annak alapjául szolgál s azt nagy részben helyettem el is végzi, a magam részéről annál inkább hálásan köszönöm, mert bizony mostani s előre nem látható betegségem miatt az egész dolog különben késést kellett volna hogy szenvedjen. Így azonban, s minthogy most már magam is bármikor munkához foghatok, reméljük, semmi késés nem lesz.

Szives üdvözlettel és köszönettel maradok Tanár Urnak régi tisztelője és készséges híve

Esztergom 1941. április

Babits Mihály

Címem: Esztergom, Előhegy

Moravcsik Gyula Babits Mihálynak

Budapest, 1941. május 3.

Gépirat autográf kiegészítéssel és aláírással. 1 fol. (r)

MNMKK OSZK Kézirattár, Fond III/921/2.

Babits Mihály kéziratának és levelezésének katalógusa, III 5981. sz. tétel

Budapest, 1941. május 3.-án.

Igen tisztelt Kolléga Ur!

Szives soraira válaszolva sietek közölni, hogy az „Oidipus Kolonosban” kéziratát megkaptam, rögtön nyomdába adtam s már szedés alatt van. A megfelelő görög szöveg szedését azonban – mint jeleztem – csak az „Oidipus király” megfelelő íveinek kinyomtatása után tudják megkezdeni.

Az „Oidipus király”-nak görög és magyar szövege egyaránt ki van szedve s úgy látom, hogy a jövő hét folyamán elküldhetem ezek általam már kijavított tördeletlen lenyomatát.

Számunkra most sürgős lenne, ha a bevezetés kéziratát mielőbb nyomdába adhatnánk, mert azt az „Oidipus király” íveivel együtt kell kinyomtatni.

A korrektúrához mellékelni fogom a Masqueray-féle görög szöveget is, amelyet kiszedtek. Én azon csupán technikai, a hangsúlyjeleket és interpunctiot érintő módosításokat végeztem. E tekintetben ugyanis szabályzatunk értelmében, amelyet bátor voltam megküldeni, egységes eljárásra törekszünk.

A legjobbakat kívánva vagyok szives üdvözléssel

tisztelő igaz híve

Moravcsik Gyula

*

Babits Mihály Moravcsik Gyulának

Keltezés nélküli fogalmazvány, befejezetlen.

Autográf. 1 fol. (r)

MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/2.

Mélyen tisztelt kedves Tanár ur,

szives levelére nem válaszoltam azonnal, mert azt reméltem hogy a levéllel együtt mindjárt küldhetem az egész paksamétát is. A munka legnagyobb részével ugyanis már készen voltam, s csupán a görög szöveg átnézésének egy része volt hátra (amelyet különben a Tanár Ur oly gonddal és az én fordításomhoz oly aggódalmasan alkalkalmazkodva (sic!) állított a magyar mellé hogy nem győzők újból és újból köszönetet mondani) mikor váratlanul fájdalmaim annyira súlyosbodtak hogy ismét teljesen munkaképtelenné váltam, sőt sőt (sic!) egy időre le kellett mennem az itte-

ni kórházba. A kórházból most hoztak vissza, s azóta itthon fekszem, meglehetősen tehetetlenül s csupán csillapító-szerek által szerezhetve magamnak egy-egy nyugodt órát – mégis reméltem hogy a hátralevő kevés munkát pár nap alatt elvégezve válasszom már a teljesen sajtókész Oedipus Király visszaküldése lehet.

*

Moravcsik Gyula Babits Mihálynak

Budapest, 1941. május 10.

Gépirat autográf kiegészítéssel és aláírással. 1 fol. (r–v)

MNMKK OSZK Kézirattár, Fond III/921/3.

Babits Mihály kéziratának és levelezésének katalógusa, III 5982. sz. tétel

Budapest, 1941. május 10.-én

Igen tisztelt Kolléga Ur!

E levelemmel egyidejűleg ajánlott csomagban elküldöm az „Oidipus király” görög és magyar szövegének lenyomatát, továbbá a görög és magyar szöveg szedésének alapjául szolgáló nyomtatott szövegeket. Legyen szabad ehhez röviden összefoglalni, hogy mi történt eddig?

A görög szöveget a mellékelt Masqueray-féle szövegből szedtük ki, mint amely egyik legjobb kiadás. Ezt én már átjavítottam némi, a szabályzatunk által megkövetelt helyesírási és interpunctiót érintő változtatásokat eszközölve rajta.

A magyar fordítás szövegén is bátor voltam némi, ugyancsak a szabályzatunk megkívánta helyesírási és egységesítő módosításokat eszközölni, egyben néhány sajtóhibát kiigazítani. A görög szöveg 827. sora hiányzik a fordításban.

Intenciónknak legjobban megfelelné, ha a görög szöveg változatlanul maradhatna s – ha szükséges – a fordítás alkalmazkodnék ahhoz. Ha azonban a görög szövegen esetleges más kiadások variánsai alapján valami változtatás esnék, úgy azt kérnénk, hogy az ilyen, a Masqueray-féle szövegtől eltérő szövegvariánsok a kötet végén jegyzetben soroltassanak fel.

Sürgősen szükségünk lenne a kötet bevezetésére, mert addig a tördelés és a már kiszedett ivék kinyomtatása sem történhetik meg.

Természetesen én továbbra is a legnagyobb készséggel és minden tekintetben rendelkezésére állok és igaz örömet jelent számomra, hogy a kötet sajtó alá rendezésében közreműködhetem.

A korrekturát javítás után kérem vissza címemre.

A legjobbakat kívánva

maradok szives üdvözléssel

igaz tisztelő híve

Moravcsik Gyula

*

Moravcsik Gyula Babits Mihálynak

Budapest, 1941. május 30.

Gépirat autográf javítással, kiegészítéssel és aláírással. 1 fol. (r)

MNMKK OSZK Kézirattár, Fond III/921/4.

Babits Mihály kéziratainak és levelezésének katalógusa, III 5983. sz. tétel

Budapest (XI. Nagyboldogasszony-u. 4.) 1941. május 30.

Mélyen tisztelt Kolléga Ur!

Engedje meg, hogy kérjem szíves tájékoztatását, hogy a Sophokles-kötet bevezetésének kéziratára és az „Oidipus király” megküldött hasábjainak korrekturájára mikorra számithatunk.

Közben elkészült az „Oidipus Kolonosban” fordításának szedése is és ezt, mihelyt idevonatkozó szíves értesítését megkapom, rögtön elküldhetem.

A legjobbakat kívánva

vagyok szíves üdvözlettel

tisztelő igaz híve

Moravcsik Gyula

*

Babits Mihály Moravcsik Gyulának

Keltezés nélkül [Esztergom, fb. 1941. jún. 12.]

Autográf. 1 fol. (r–v), bor.

MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/3.

Méltóságos Dr. Moravcsik Gyula

egyetemi tanár urnak

Budapest

XI. Nagyboldogasszony utja 4.

ajálva (sic!)

Feladó: Babits M., Esztergom, Előhegy

Igen tisztelt kedves Tanár Ur,

Illyés Gyula barátom tegnap⁶⁷ Esztergomban járt, s meglátván asztalomon a korrekturatömeget, majdnem teljesen kész állapotban, valósággal erőszakkal ragadta el tőlem hogy Balogh József öméltóságának elvigye, tudva hogy már nincs idő a halogatásra. Az irások közt volt egy félig kész levél is, a kedves Tanár Urhoz in-

⁶⁷ 1941. június 11-én. Ld. BELIA 1980, II, 391, 8. jz.

tézve, ezt is elvitte tőlem, úgy hogy arra kell kérnem a Tanár Urat, ne haragudjon ha a levelet így befejezetlenül kapja kézhez.

Próbáltam ebben magyarázni, milyen rettenetes állapotban vagyok, de ezt Illyés saját szemével is láthatta s fog beszélni róla. Meg kell hát nekem bocsátani hogy késlekedésemmel komplikációt okoztam – nem rajtam mulott.

Itt felejtette azonban Illyés a Bevezetés szövegét; ezt most pótlólag küldöm mellékelve.

Kevés időnk lévén (mert Illyés hajója sürgetett) csak sebtében jegyezhettem föl néhány papírszeletre ceruzával a legfontosabb nyomdatechnikai kívánságaimat, s részletesen nem indokolhattam a Tanár Ur által eszközölt egyes javításokra nézve elfoglalt álláspontomat sem.

Remélem hogy feljegyzéseim már a Tanár Ur kezében vannak. A kedves Tanár Urban van minden reménységem hogy ezeket megérti s a nyomdával elintézi.

Ahol bővebb magyarázatra van még szükség, szívesen szolgálok vele. Kérem ezt azonnal megírni.

Ahogy jeleztem, revíziót okvetlen kérek, azt postafordultával visszaküldöm.

Ne haragudjon kedves Tanár Ur hogy ennyi munkát okozok, de nem tehetek másként. Hiszem hogy a Tanár Ur végtelen türelme átsegít ezeken a bajokon.

Szinte elviselhetetlen fájdalmakkal küzködöm.

Sok szívélyes üdvözlettel és hálás köszönettel maradok a Tanár Urnak kész hive és tisztelője

Babits Mihály

A Masqueray-szöveget visszaküldjem vagy az nálam maradjon, míg majd a Kolónosi Oedipus is aktuális lesz?

*

Balogh József Moravcsik Gyulának

Budapest, 1941. június 14.

Gépirat autográf aláírással, fejléces levélpapíron [a Parthenon Egyesület postacíme]. 1 fol. (r)

MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/14.

vi. Vilmos cs.-ut 3.

B.

Budapest, 1941. június 14.

Méltóságos

Moravcsik Gyula dr.

egyetemi tanár urnak,

Budapest

Kedves Barátom,

Babits Mihálytól tegnap érkezett vissza Illyés Gyula. Ide mellékelem 1. alatt a korrekturákat, 2. alatt azt a levelet, amelyet Babits cimedre akart elküldeni, de amelyet befejezni nem tudott; 3. alatt pedig a kórus-versek tagolásáról szóló sajtókezdő jegyzetét, melyet légy szíves elolvasás után hozzám visszaküldeni, mert Babits Mihályné az ilyen dokumentumokat gyűjti.

Azt hiszem ezekután fel vagyunk hatalmazva, hogy téged felkérjünk a bevezetés megírására, erről azonban még beszélhetünk egymással.

Őszinte barátsággal, melegen üdvözöl
kész hived
Balogh József

Kézbesítve.

*

Babits Mihály Moravcsik Gyulának
Keltezés nélkül [Esztergom, fb. 1941. július 14.]
Autográf. 1 fol. (r), nagy alakú bor.
MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/4.

Méltóságos Dr. Moravcsik Gyula
egyetemi tanár urnak
Budapest

Nagyboldogasszony útja 4. Költő u. 21. [a levelet a posta továbbította Moravcsik Gyula svábhegyi nyaralójába]
Ajálva (sic!)

Feladó: Babits Mihály, Esztergom, Előhegy

Mélyen tisztelt kedves Tanár Ur,

itt küldöm a kolónosi Oedipus magyar szövegének teljes kijavított levonatát, ugyasintén a görög szöveg első kilenc lapját.

Revíziót természetesen mindenkől kérek.

Minden amit az Oedipus Király levonatának visszaküldése alkalmából írtam, vonatkozik erre is. Várom az Oedipus Király revízióját; annak görög szövegét is szeretném, legalább revízióban, átnézni. Várom még a görög szöveg korrekturájának végét is.

Sok szíveségét és kedvességét hálásan köszönve maradok őszinte híve és kész tisztelője

Babits Mihály

Esztergom, Előhegy

U.I. A Masqueray-könyvet (a kitépett ivekkel együtt) pár napja visszaküldtem.

*

Balogh József Moravcsik Gyulának

Budapest, 1941. augusztus 9.

Gépirat autográf aláírással és utóírással, a Parthenon Egyesület fejléces levélpapírján. 1 fol. (r–v)

MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/15.

Méltóságos Moravcsik Gyula dr.

egyetemi tanár urnak

Budapest

Muzeum krt. 6–8.

Feladó: Parthenon

Parthenon

A Klasszikus Műveltség Barátainak Egyesülete

V.

Budapest, 1941. aug. 9.

Vilmos cs. ut 3.

Méltóságos

Moravcsik Gyula dr. urnak

egyetemi tanár

Galyatető

Galya szálló.

Kedves Barátom,

Nagyon szépen köszönöm f. hó 6-án kelt hozzámintézett szives és részletes felvilágosítást nyújtó leveledet, amelyet nyomban továbbadtam tájékozás okáért a nyomdának is.

E levelemmel egyidejűleg megküldöm a család részéről nékem visszaadott korrekturákat, amelyek Babits halálos ágya mellett feküdtek s amelyeket – Illyés Gyula tanúsága szerint – halála percéig olvasott. Hogy a korrekturák tőle erednek-e vagy Tőled, nem tudjuk megállapítani; – Te fogod eldönteni. Mindenesetre imprimálnak tekinthető, mert utolsó mozdulatai egyikével azt adta értésére Illyésnek, hogy nekünk visszaadható. Arra kérnélek, lennél szives a mellékelt ante-korrekturát, amelyben Babitsnak sajátkezű jegyzetei vannak, hozzám mihamarabb és ajánlva eljuttatni és mellékelni azokat a kézírásos lapokat, amelyeket Néked junius

14-én ugyanezzel a kérelemmel küldtem meg. Az özvegy nálam reklamálja ezeket az utolsó kézírásos oldalakat, amelyek a költő életéből megmaradtak.

Ami az Aristoteles-kötetet illeti: a nyomda arról értesít, hogy az Általad előirt teubner-tükör szélesebb, mint a mi tükrünk. Ugy a nyomda, mint magam arra kérünk, tekintsünk el az előirt tükör ismételt megbontásától, mert ha ilyen precedenseket teremtünk, semmi értéke nem lesz annak, hogy formátumunkat előre megállapítottuk. Ha egyet értesz azzal, hogy a saját tükrünkben szedessék az Aristoteles, a munka már meg is indulhatna.

Kérem ezirányban szives intézkedéset.

Meleg baráti üdvözlettel kíván további jó pihenést
igaz hived

Balogh József

Mellékletek.

U.I. Most telefonál Péter A.⁶⁸ és kéri a Babits kötet sürgős imprimálását.

*

Balogh József Moravcsik Gyulának

Keltezés nélkül [fb. Budapest, 1941. augusztus 22.]

Gépirat autográf aláírással, a Nouvelle Revue de Hongrie levelezőlapján. 1 fol. (r-v)
MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/16.

Méltóságos

Moravcsik Gyula dr.
egyetemi tanár urnak.
Galyatető

Kedves Barátom,

köszönöm szépen most érkezett 21-i lapodat. A „Kolonos” gépiratát a család nem tudta előkeríteni, tehát irok, nehogy várj.

Sok szives üdvözlettel vagyok,

igaz hived

Balogh

U.I. Kereszturyval együtt nyaraltok odafennt: szives figyelmedbe ajánlom a Parthenonban tartandó előadásának esetleges megbeszélését.

*

⁶⁸ Péter András művészettörténész, 1933-tól haláláig, 1944-ig a Franklin Társulat irodalmi igazgatója.

Balogh József Moravcsik Gyulának

Budapest, 1941. augusztus 30.

Gépirat autográf aláírással, utóirattal, fejléces levélpapíron [a Parthenon Egyesület postacíme]. 1 fol. (r), bor.

MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/17.

Méltóságos

Moravcsik Gyula dr.

egyetemi tanár urnak.

Budapest.

XII. ~~Költő-utca~~ 21. Nagyboldogasszony-u. 4. [a levelet a posta továbbította Moravcsik Gyula lakására]

Feladó: Balogh József

VI. Vilmos cs.-ut 3

Budapest, 1941. augusztus 30.

S.

Méltóságos

Moravcsik Gyula dr.

egyetemi tanár urnak.

Budapest.

XII. Költő-utca 21.

Kedves Barátom,

csak egy rövid sor a Babits-kötet bevezetésének lapszámozásáról. Bár a Szabályzat csillagos lapszámozást ír elő, a kiadó kérelmére a magam részéről hozzájárultam ahhoz, hogy római számokkal számozzanak, mert a csillagos számozás, mint azt bővebben ki fogjuk előttem fejteni, nem szerencsés és helytelen képzeteket kelt. A következő kötetekben ajánlani fogom a kezdettől való folyamatos lapszámozást, tehát a szöveg és a fordítás valahol a 8.–10. oldalon kezdődjenek.

Remélem, hogy ennek a meggondolásnak meg tudunk nyerni és vagyok,
őszinte tisztelettel
készszéges hived

Balogh József

Köszönettel nyugtatom a ma érkezett B.-kéziratokat.

Moravcsik Gyula Babits Mihálynénak

Keltezés nélküli levélfogalmazvány [Budapest, 1942. április 1. előtt].

Gépirat indigóval készült másolata, a végén visszavárolag a címzett nyilatkozatával, aláírások nélkül. 1 fol. (r)

MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/19.

Nagyságos Asszonyom,

Van szerencsém tudomására hozni, hogy a Parthenon szerkesztőbizottsága felkéri Nagyságos Asszonyt, hogy Babits Mihály „Sophokles: Oidipus király, Oidipus Kolonosban” című fordítását a Parthenon kétnyelvű klasszikusai sorozatában megjelentetendő 2. kiadás számára sajtó alá rendezze.

A kiadásra vonatkozólag a szerkesztőbizottság a következőket határozta el:

1) A görög szöveg a sajtóhibák kiigazításával változatlan alakban jelenik meg, de a kiadás végén feltüntetjük azokat a helyeket – amennyiben ez megállapítható –, ahol a kiadásban közölt Masqueray-féle szöveg eltér a Babits Mihály által alapul vett szövegtől,

2) Minthogy Babits Mihály már nem tudta revideálni az általa hasábos korrekturában átjavított és jóváhagyott szöveget és az „imprimatur”-t nem adhatta meg, a szerkesztőbizottság a 2. kiadásban keresztülviszi azokat a módosításokat, amelyeket Nagyságos Asszony férje intencióinak megfelelően javasolt és az e célból benyújtott példányban megjelölt, viszont Nagyságos Asszony vállalja a 2. kiadás magyar fordításának nyomdai korrigálását, imprimálását és ezzel együtt a teljes felelősséget,

3) A szerkesztőbizottság egy új „Utószó”-ban ismerteti az 1. és 2. kiadás történetét, vagyis hogy az 1. kiadás a Babits Mihály által javított és jóváhagyott korrektura-levonat alapján készült, minthogy azonban a revíziót nem végezhetette el és a kötetet nem tudta imprimálni, a szerkesztőbizottság felkérte feleségét, hogy a szöveget férje intencióinak megfelelően revideálja. Egyben a szerkesztőbizottság közlésezi a kötetben Babits Mihálynak a szerkesztőbizottság tagjaihoz írt ama leveleit, amelyek az 1. kiadásra vonatkoznak.

Tekintetes Szerkesztőbizottság!

A mai napon vettem a következő szövegű levelüket:

E levél tartalmát magam[ra] nézve kötelező tartalmúnak ismerem el.

Moravcsik Gyula [Vladár Gábornak]

Budapest, 1942. április 1.

Gépirat indigóval készült másolata, aláírás nélkül. 1 fol. (r–v)

MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/25.

Budapest, 1942. április 1.-én

Kegyelmes Uram!

Mellékelve küldöm a tegnapi telefon-beszélgetésünk alkalmával jelzett Babits-kötet ama példányát, amelybe Babits Mihályné sajátkezüleg bevezette az általa óhajtott javításokat. Ezek közül – telefon-értesítése szerint – a ceruzával írottak csak feltételes jellegűek és azokhoz nem ragaszkodik. Legyen szabad megjegyeznem, hogy az összehasonlítás azt mutatja, hogy Babitsné minden objektív kritérium nélkül teljesen szubjektíve járt el s így az általa – egy sajtóhibát kivéve – kizárólag csak helyesírási módosított szöveg Babits első kiadásával, illetve gépiratával és a Babits által jóváhagyott és sorozatunkban megjelent szöveggel szemben egy új, immár harmadik variánst képvisel.

Míthogy annak idején felkértél arra, Kegyelmes Uram, hogy Babitsné kívánságainak teljesítése céljából vele a kérdést megbeszéljem és végleg megállapodásra jussunk, engedd meg, hogy megbízatásom eredményéről ezuttal írásban is beszámoljak. Babits Mihálynéval Szekfü Gyula jelenlétében két ízben hosszabb tárgyalást folytattam s a második alkalommal írásban is eléje terjesztettem javaslatomat. Ezt ő némi stílus módosításokkal egy pont kivételével (hogy t.i. a felajánlott 20 példány helyett 100-at kért) elfogadta. Az így megfogalmazott szóbeli megállapodást a szerkesztő-bizottság elé terjesztettem, amely elvben szintén hozzájárult ehhez, de kérte, hogy Babitsné nyújtsa be javítási javaslatait. A megállapodás szövegének egy példányát ide mellékelem levelemhez. Ilyen módon – amint ezt egy ízben telefonon is jeleztem – megbízatásom teljes eredménnyel járt s az ügyet a magam részéről lezártnak tekintettem. Nagy meglepetés volt tehát számomra, amidőn a szerkesztőbizottság legutóbbi ülésén Radvánszky Báró bejelentette Babitsnének a mellékelt megállapodást messze túllépő újabb kívánságait s egyben azt a tényt is, hogy azok honorálása Részedről kilátása helyezettett. Míthogy a szerkesztőbizottság a Franklinnal kötött szerződés pontjai értelmében technikai nehézségeket is látott, az ügy érdemleges tárgyalását elhalasztotta.

Amidőn az első intézőbizottsági ülésen, ahol az újjáalakult Parthenon új munkatervét megbeszéltük, előterjesztettem javaslatomat a Parthenon-kiadványok megindításáról, tudatában voltam annak, hogy a velejáró szellemi munka jó részét magamnak kell vállalnom, de az ügy érdekében örömmel készültem erre. Vállalkoztam még arra is, hogy az akkor már súlyos beteg Babits Mihály helyett a szerzőt kötelező korrigálás nagy részét s így a kötet sajtó alá rendezését elvégezzem és nem riadtam vissza attól sem, hogy a múlt évben a nyári pihenésre szánt időt ugyyszólván teljesen ennek szenteljem. Amidőn ezért köszönet helyett – amelyre egyébként nem tartottam igényt – részben nyílt, részben burkolt formában ki-

fejezett szemrehányás ért, még mindég vállaltam kérésedre ennek az ügynek sok fáradtsággal és idővesztéssel járó kibogozását és – amint a mellékelt megállapodásból kitűnik – sikerült is olyan megállapodást találnom, amely Babitsné minden jogi alapot nélkülöző, teljesen szubjektív jellegű kívánságait és a szerkesztőbizottság álláspontját összeegyezteti. Az újabb fejlemények után talán okom lehetne a teljes elkedvetlenedésre, kivált amikor túl vagyok halmozva más irányú kötelezettségeimből származó munkával, de most sem tudok más álláspontot elfoglalni, mint azt, hogy továbbra is áldozatot, fáradságot, munkát és időt nem kimélve mindent megteszek, hogy az általam javasolt kiadványok megvalósítása útján céljaink eléréséhez hozzájáruljak.

Teljes tudatában annak az ideális törekvésnek, amely Téged, Kegyelmes Uram, elnöki működésedben vezet és azoknak a nemes áldozatoknak, amelyeket már eddig is hoztál a Parthenon érdekében, végtelenül sajnálom, hogy Babitsné magatartása újabb kellemetlen percekot okozott. Hiszem azonban hogy valóban csak percekről van szó és bölcs belátásod, amely már addig is új lendületet adott egyesületünknek, meg fogja találni ebben a kényes helyzetben is a kielégítő megoldáshoz vezető utat.

Fogadd, Kegyelmes uram, igaz tiszteletem és őszinte nagyrabecsülésem kifejezését, amellyel
vagyok

kész hived

[aláírás nélkül]

*

Babits Mihályné Moravcsik Gyulának
Budapest, 1942. április 30.
Gépirat autográf aláírással. 1 fol. (r-v), bor.
MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/10.

Méltóságos Dr Moravcsik Gyula
egyetemi tanár urnak
Budapest
XI. Nagybldogasszony utja 4.
Feladó: Babits Mihályné, Logodí-utca 31.

Mélyen tisztelt Professzor Ur!

Lénárt Ferenc ur telefonon érdeklődött és sürgette az Athenaeum engedélyét, – nekem az Athenaeumék azt ígérték, hogy még a nap folyamán küldöncel fogják a beleegyezést a Franklinhoz eljuttatni. Így remélem, hogy a nyomdai munka már megindulhat.

Együttal szeretném Professzor Urat megkérdezni, vajjon lehetséges volna-e még a magyar szöveghez néhány tördelési változtatást végezni? Mint legutóbb élőszóval is említettem, azokra a sor végéről lemaradt szavakra gondolok, melyek a könyv tükrében nem fértek el, s így tipográfiaiag nagyon csunya módon a következő sor végére kerültek. A két Oedipus drámában 35 esetben lakuna is támadt emiatt, ami a szöveg áttekinthetőségének is árt. Most újra átnéztem férjem kézíratait, jegyzeteit, s egyéb verses műveit, ezekből látom, hogy ő következetesen minden esetben oly módon helyezte el a sor végéről lemaradt szavakat, hogy a lakunát felhasználva, a következő sor elejére, kissé beljebb szedette a sor befejező részét. Példával is illusztrálhatom ezt: (a 178. oldalról)

Csak majd ha megjön, azt kérem, ne törd
király,
hogy bárki ur lehessen személyem fölött.

Vagy még egy hely ugyanezen az oldalon:

bánat jön közelebb feléd, s közben az öröm
elkerül.
Igy jár, ki tulsokáig él.

Ilyen módszerrel tördelte ő a kardalokat is, s a szöveg így sokkal szebb és áttekinthetőbb. Nagyon kérem ezért a Professzor urat, méltóztassék a Franklint utasítani, hogy a tördelést ezen a 35 helyen javítsák át, én az illető helyeket már kijegyeztem, s azonnal átadhatom, remélve, hogy kérésem ellen nem lesz senkinek sem kifogása, hiszen a könyv szépségét elősegíteni közös érdek. Nem is tudom, hogy helyes-e, hogy ezzel a Professzor urnál alkalmatlankodom, s nem kellene-e egyenesen a Franklinhoz fordulnom? De mindenkép szeretném, ha Professzor ur tudna kérésemről.

Elefeldtem (sic!) a Professzor urat kérni, hogy az Utószóban is sziveskedjék beírni azt a két szót, amit a szerződésben is kértem felvenni: „hátrahagyott iratainak...”, mert e ténynek a felemlítése fontosabb számomra, az Utószóban, mint a szerződésben. A leközlendő levelek ügyén is sokat gondolkoztam azóta; mert teljesen szokatlan és feltűnő dolognak találom, hogy egy fordított mű után a fordító magánleveleit leközöljék, – férjem mindenesetre kétségbeesetten tiltakozna ellene, hogy nem a nyilvánosság számára fogalmazott, pongyola magánleveleit a nyilvánosság elé adják. Ez az aggály a szerződés előtt engem nagyon habozóvá tett, de minthogy mindenekelőtt legfontosabb kívánságom, hogy a könyv az ő akaratának megfelelő formában kerüljön az olvasók elé, mellékokok okok (sic!) miatt nem akartam kockáztatni, hogy a fődolog halasztást szenvedjen. Így belenyugodtam a levelek leközlésébe, de helyeselni ezt nem tudom. Nekem ebben az ügyben természetesen nincs semmiféle egyéni akaratom, vagy Babits Mihály akaratától eltérő szempontom, én csak a könyv hibátlanságát féltém, s nagyon bánt az a stílusrontó hatás, amit ilyen nemes és klasszikus szövegben egy nagybeteg kinlódva hevenyészett, s magánhasználatra szánt levelei kelteni fognak. Ha a

Professzor ur mégis nagyon fontosnak tartja ezen levelek kiadását, – nem lehetne őket pl. a könyv mellett adott külön függelékben kinyomtatni? Vagy ha a Professzor ur a vele való tárgyalásainak történetét valami esszé-féle visszaemlékezésben mondaná el, melynek keretébe a levelek beilleszthetők volnának, – így valóban érdekes és megható dokumentumként szolgálhatnának. Engem nem annyira a levelek publikálásának ténye bánt, (noha úgy gondolom, ha hálája és köszönete a nyilvánosságra tartozik, akkor panaszainak is helyet kellene adni,) de sokkal inkább bánt az, hogy a görög dráma szövegébe illesztve nincs magátólértetődő természetes helyük. Magánérzelmeik és intim közvetlenség különösképp nem illik egy ennyire szigorúan tudományos filológiai kiadvány elveihez és stílusához. Ezért nagyon kérem a Professzor urat, méltóztassék ezt a felelősségteljes kérdést még revideálni. Hosszu időknél szóló munka kerül most a nyilvánosság elé, aminek hibátlanágát kár volna napi és muló aktualitások és érzelmek kedvéért megtörni.

Kérem Professzor urat, bocsássa meg újabb alkalmatlankodásomat, s ha vélemény nyilvánításomban szerénytelennek látszom, mentse az a körülmény, hogy nem magamért, hanem valaki nevében beszéltem, aki már nem védheti meg magát.

Professzor ur szíves értesítését várva

tisztelettel üdvözl

Babits Mihályné

*

Babits Mihályné Moravcsik Gyulának

Budapest, 1942. május 2.

Autográf, levélkártyán. 1 fol. (r–v), bor.

MTA KIK Kézirattár, Ms 1235/10.

Méltóságos dr Moravcsik Gyula

egyetemi tanár úrnak

Budapest

XI. Nagyboldogasszony útja 4. a. fsz. 2.

Feladó nélkül.

Mélyen tisztelt Professzor Ur!

Mellékelten küldöm az Oedipus-példányt, amiben a tördelési változtatásokat kijelöltem; s egy külön lapon az illető oldalak jegyzékét. A 42. és a 70ik oldalon egy-egy fűlsor tördelési módját, azt hiszem, férjem kívánta így, – de minthogy a végleges nyomás kisebb tükrében sok új sor tört ketté – így azt gondolom, ha a Professzor úr is jónak látja, hogy az egyöntetűség kedvéért helyes volna, ha ez a két sor is a 4.ik betűnél (vagyis a tükröz szélétől kezdve négy betűhellyel beljebb) kezdődne.

Nagyon köszönöm Porofesszor úr sok fáradozását, s hálával köszönöm, hogy kéréseimet teljesítette! S ha lehet, kérem bocsássa meg ebben az ügyben az én nehéz szerepemet.

Tisztelő hive

Babits Mihályné

Szemléltető példa Babits fordítói attitűdjére az *Oidipusz király* szövegéből (943–944. sorok):

A Masqueray-féle kiadásban:

ΙΟ. Πῶς εἶπας; ἢ τέθνηκε Πόλυβος;

ΑΓ. Εἰ δὲ μὴ

λέγω γ' ἐγὼ τάληθες, ἀξιῶ θανεῖν.

Próza fordításban:

Iokaszté: Hogy mondd? Talán meghalt *Polübosz*?

Hírnök: *Ha nem*

az igazat mondom *én bizony*, méltó vagyok meghalni.

A Tournier-féle kiadásban:

ΙΟΚΑΣΤΗ

Πῶς εἶπας; ἢ τέθνηκε Οἰδίπου πατήρ;

ΑΓΓΕΛΟΣ

Εἰ μὴ λέγω τάληθες, ἀξιῶ θανεῖν.

Próza fordításban:

Iokaszté

Hogy mondd? Talán meghalt *Oidipusz apja*?

Hírnök

Ha nem az igazat mondom, méltó vagyok meghalni.

Babits Mihály fordítása:

Iokaszté

Mit szólsz? *Oidipus apja* meghalt? Igaz ez? 943

Hírnök

Ha nem mondok igazat, haljak meg *magam*. 944

Az L és A jelű kódexek hagyománya egységes a 943. sor „Polübosz” szavát illetően, bár a sor utolsó metrumára eső szótagok több kódexben más és más szöveget adnak – ez szövegromlásra utal. Az L és A kódexre támaszkodó Masqueray-féle kiadás a „Πόλυβος; Εἰ δὲ μὴ” szövegváltozatot adja a főszövegben.

A filológusok különféleképpen javították a sort. Tournier görög főszövege, melyet Babits is alapul vett, Johann August Nauck (1822–1892) változatát hozza a szóban forgó helyen: „Οἰδίπου πατήρ;”, a kritikai megjegyzésben a magyarázattal: „Nem hihető, hogy Szophoklész itt megszakította volna a stichomythia-t [váltakozva egy-egy megszólalás egy-egy sor terjedelmű], csak azért, hogy néhány felesleges szóval meghosszabbítsa a hírnök válaszát. Nauckkal együtt „Polybos” helyett a teljesen természetes „Oidipou pater” kifejezést használjuk.”

Ebben a sorban (943.) megmutatkozik az eltérés Babits fordítása és a mellette közölt görög szöveg között.

A Tournier-féle kiadás azonban a kritikai megjegyzésben utal egy másik javításra is, Dindorf változatára, mely az egész 944. sor értelmét megváltoztatja:

Dindorf javaslata:

τέθνηκεν· εἰ δὲ μὴ, αὐτὸς ἄξιῳ θανεῖν

Prózai fordításban:

Meghalt. Ha nem [ti. nem halt meg Oidipusz apja], méltó vagyok meghalni *magam*.

Ebből a szövegváltozatból, mely nem az alapul vett Tournier-féle főszövegben, hanem a kritikai jegyzetekben olvasható, Babitsot az „αὐτός” (a.m. „magam”) szó inspirálhatta. Magyar fordítása – filológiai értelemben véve, nem pedig költői értékét tekintve – nem egyezik a Parthenon-kiadásban melléttett Masqueray-féle főszöveggel, de teljesen az alapul vett Tournier-féle változattal sem.

Összefoglalás

Moravcsik Gyula klasszika-filológus, bizantinológus hagyatékában, mely az MTA KIK Kézirattárában található, egy külön kis tékában őrződtek meg Babits Mihály Szophoklész-fordításainak dokumentumai, közöttük négy, Moravcsik Gyulának szóló levele is 1941-ből. Moravcsik Gyula mint a Parthenon Egyesület igazgatótanácsi tagja, *A Parthenon Kétnyelvű Klasszikusai* könyvsorozat szerkesztője vett részt Szophoklész két drámája (*Oidipusz király*, és *Oidipusz Kolónosban*) kétnyelvű kiadásának munkáiban, így került munkakapcsolatba Babits Mihállyal. A dolgozatban a Moravcsik-hagyatékban fellelhető levelek és egyéb iratok alapján, más források bevonásával is rekonstruáljuk a kiadás történetét, és rávilágítunk a fordító és a szerkesztő (a költő és a filológus) nézőpontjának alapvető különbségére. A kiadástörténetet az eddig nyomtatásban még meg nem jelent levelek teljes szövegű közlése illusztrálja.

Hivatkozott irodalom

- BABITS Mihály, ford., „*Oedipus király*. Sophokles tragédiája” = *Nyugat*, 17(1924), 12, (1924. július 1.), 1–35.
- BABITS Mihály, ford., *Oedipus király és egyéb műfordítások*, Athenaeum, Bp., [1931].
- BABITS Mihály, ford., bev., *Sophokles, Oidipus király – Oidipus Kolónosban*, szerk. Moravcsik Gyula, 1. kiadás, Franklin, Bp., 1942 (A Parthenon Kétnyelvű Klasszikusai).
- BABITS Mihályné, „*Tekintetes Szerkesztőség!...*” [Babits Mihályné válasza Balogh József „Babits, a himnusz-fordító” c. írására] = *Magyar Csillag*, 3(1943), 3, (1943. február 1.), 186–187.
- BALOGH József, „*Amor sanctus – Babits, a himnusz-fordító*” = *Magyar Csillag*, 3(1943), 1, (1943. január 1.), 15–24.
- BALOGH József, „*Válasz özv. Babits Mihálynénak*” = *Magyar Csillag*, 3(1943), 4, (1943. február 15.), 251–252.

- BARANYAI Lipót, *A klasszikus kultúra és a mai ember*, Bp., Parthenon Egyesület, 1940.
- BELIA 1980 = *Babits Mihály Beszélgetőfüzetei I–II*, szöveggond., jegyz., bev. Belia György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.
- BORZSÁK István, „*Balogh József*” = *Antik Tanulmányok*, 1(1954), 143–144.
- CSÉVE, PAPP 1993 = *Babits Mihály kéziratai és levelezése (katalógus), II–III, Levelezés*, szerk. Cséve Anna, Papp Mária, Bp., Argumentum, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1993 (Klasszikus magyar írók kézirateinak és levelezésének katalógusa, 3).
- DEVECSERI Gábor, „*Babits Mihály Sophoklész-fordításai*” = *Jelenkor*, 4(1942), 5, 7–8.
- FARKAS Mária, *A Nouvelle Revue de Hongrie mint kultúráközvetítő folyóirat*, Bp., Gondolat, 2004 (Doktori Mestermunkák).
- HAFNER Zoltán, „*Beszélgetés Hubay Miklóssal Balogh Józsefről*” = „*Nem sülyed az emberiség!*”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. Jankovics József, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 931–938.
- KABDEBÓ Lóránt, „*A költő és egy szerkesztő*” = *Mint különös hírmondó, Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára*, szerk. Kelevéz Ágnes Bp.: Petőfi Irodalmi Múzeum, Népművelési Propaganda Iroda, 1983 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 16), 185–213.
- KUBINYI 1947 = „*Sophoklész: Oidipus király, Oidipus Kolonosban*, fordította és bevezette Babits Mihály, ism. Kubinyi Mária, Bp., Franklin Társulat, Parthenon 1942 (A Parthenon Kétnyelvű Klasszikusai), 1. és 2. kiad., 8. 216. illetve 218 l.” = *Egyetemes Philologiai Közöny*, 70(1947. május), 121–126.
- MASQUERAY 1928–1929. = *Sophocle I: Ajax, Antigone, Oedipe-Roi, Électre, II: Les Trachiniennes, Philoctète, Œdipe à Colone, Les Limiers*, 2e éd., éd., trad., comm. Paul Masqueray, Paris, Les Belles Lettres, 1928–29 (Collection Guillaume Budé). 1922-es első kiadását ld. https://books.google.fr/books?id=rUk3AQAAIAAJ&printsec=front-cover&hl=hu&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (letöltve: 2025. 10. 15.)
- MELICH János köszöntő beszéde Babits Mihály 1. tag székfoglalója alkalmából 1941. március 3-án = *Akadémiai Értesítő*, 51(1941), 162.
- [MORAVCSIK Gyula], *A Parthenon-könyvek szabályzata*, Bp., Franklin, 1941.
- PAPP 2010 = *Török Sophie naptárjai 1921–1941, I–II*, szerk., szöveggond., jegyz., tanulm., Papp Zoltán János, Budapest, Argumentum, 2010.
- RITOÓK Zsigmond, „Nagy kezdeményezések az okortudományban”, előadás, MTA I. Osztály, 2001. https://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/1_Eloadasok_tara/Nagy_kezdemenyek_az_Akademian_20001106/Ritook_Maroth_okortudomanyban_20011106.pdf (letöltve: 2025. 03. 13.).
- SÁNDOR István, *Emlékezés Baranyai Lipótra (1894–1970), a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági és tiszteleti tagjára*, Bp., MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya, kézirat, k. n., <https://real.mtak.hu/179372/> (letöltve: 2025. március 13.)
- SIPÓS 1999. = „*Engem nem látott senki még*”, *Babits-olvasókönyv I–II*, szerk., vál., szöveggond., jegyz. Sipos Lajos, Bp., Historia Litteraria Alapítvány, Korona, 1999 (Babits-könyvtár, 4–5).

TOURNIER, Desrousseaux 1886 = Les tragédies de Sophocle. Texte grec, publ., comm. par Édouard Tournier, 3ème tirage revu par A. M. Desrousseaux. Paris, Librairie Hachette et Cie, 1886. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015050603466&seq=7> (letöltve: 2025. 10. 15.)

Krähling, Edit

The Poet and the Philologist – Documents of Mihály Babits's Translation of Sophocles in the Manuscript Bequest of Gyula Moravcsik

The manuscript bequest of Gyula Moravcsik, classical philologist and Byzantinist, preserved in the Manuscript Department of the Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences (MTA KIK), contains a small collection of documents relating to Mihály Babits's translations of Sophocles, including four letters addressed to Moravcsik from 1941.

Moravcsik, as a member of the board of directors of the Parthenon Association (*Parthenon Egyesület*) and editor of the Parthenon Bilingual Classics series (*A Parthenon Kétnyelvű Klasszikusai*), took part in preparing the bilingual editions of two of Sophocles' tragedies – *Oedipus Rex* and *Oedipus at Colonus* – thus entering into professional collaboration with Mihály Babits.

Based on letters and other materials preserved in the Moravcsik bequest, as well as additional archival sources, this study reconstructs the history of the publication and sheds light on the fundamental difference in perspective between translator and editor – that is, between poet and philologist.

The history of the edition is further illustrated by the complete publication of letters that have not previously appeared in print.

Keywords: 20th century, philology, translation, Mihály Babits, A Parthenon Kétnyelvű Klasszikusai, Sophocles, *Oedipus Rex*, *Oedipus at Colonus*, Gyula Moravcsik.

KÖZLEMÉNYEK

Egy elfeledett soproni könyvjegyzék 1468-ból: Caspar Fleuger. A Magyar Királyság középkori könyvkultúrájának dokumentálása több kutatócsoport számos kiadványában példaszerűnek mondható.¹ Sajnos a kora újkori iratpusztulás olyan mértékű volt, hogy bár a kevés dokumentum számbavétele könnyűnek is feltételezhető, a szöveges és zenei töredékek kutatása sok évtizedes, roppant nehéz munkát igényel. Sopron város írásbeliségének és könyves műveltségének a történetét ugyanakkor példaszerű alapkutatásokra építkezve, modern módon feldolgozták, úgy a középkori,² mint a kora újkori időszakot tekintve.³

Ezért is tűnik furcsának, hogy a magyar szakemberek figyelmét jobbra⁴ elkerülte egy 1936-ban említett,⁵ és 1961-ben meg is jelent⁶ könyvjegyzék,⁷ amelyben egy soproni személy, Caspar Fleuger kódexeit sorolják fel. A dolog furcsasága tovább fokozódik, ha tudjuk, Csapodiné Gárdonyi Klára ismertette is a könyvjegyzék kiadását megjelenése után pár évvel,⁸ évtizedekkel később Fleuger jegyzéke mégis kimaradt a *Bibliotheca Hungarica* gazdag anyagából. Ezzel egyidőben figyelembe vette Falvy Zoltán rövid közleményét egy korábban Fleuger tulajdonában volt, ma Vorauban található Bibliáról.⁹

Nem szokás ugyan újra közölni egy már kiadott, kritikai jegyzetekkel ellátott szöveget, azonban úgy vélem, hogy megtartva a kritikai munka szerzőségét, így jobban a magyar könyvtörténeti szakírók látókörébe kerülhet.¹⁰

¹ A kiindulópont: CSAPODI, CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibliotheca Hungarica, I–IV*, 1988–1995. Az elmúlt évtizedek forrás-, töredék-, és a könyvekkel kapcsolatos művészettörténeti kutatásának eredményeit összefoglalta: BORECZKY 2018 283–303; BORECZKY 2024, 210–222; BORECZKY 2024, 344–352.

² SZENDE 1990, 69–123; SZENDE 2004; SZENDE 2018.

³ *Lesestoffe in Westungarn I*, 1994; *Lesestoffe in Westungarn II*, 1996; GRÜLL 1996, 1–20, 127–136; GRÜLL 1997.

⁴ Lauf Judit figyelmét Boreczky Anna hívta fel a vorauai, egykor Fleuger tulajdonában volt kódexekre (LAUF 2009, 273–304 [itt: 273]).

⁵ FANK 1936, 78, Nr. 150. Fleuger tulajdonosi bejegyzését említi: 71–72, Nr. 138.

⁶ MÖSER-MERSKY 1961, 101–103.

⁷ Voraui, Bibliothek und Archiv des Augustiner Chorherrenstiftes, Cod. 150, előzéklap verso.

⁸ CSAPODI 1964, 287–288.

⁹ Voraui, Bibliothek und Archiv des Augustiner Chorherrenstiftes, Cod. 59. FALVY 1959, 122–125 (itt: 125); Caspar Fleuger tulajdonosi bejegyzését Falvy kifejejtette írásából, így a Csapodi házaspár könyvéből is kimaradt: CSAPODI, CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibliotheca Hungarica, II*, 1993, 240, Nr. 2789.

¹⁰ Nem akarom ezzel helyettesíteni az eredeti kiadást, így nem közlöm a kritikai jegyzeteket, ugyanakkor pár szóban jellemezem a korban nem is kicsi gyűjteményt.

Fleuger gyűjteményének több darabja is fennmaradt Vorauban, az ágostonos rendház könyvtárában.¹¹ A könyvek Sopronból Johann Nef káplán közvetítésével jutottak mostani őrzési helyükre.

Hic conscripti sunt libri domini Caspari Flewger anno Domini etc. LXVIII°.

Item vetus et novum testamentum in duobus voluminibus

Item quartus sententiarum magistri Nicolai Dinkchelspuchl

Item summa Pysani

Item scolastica hystoria

Item ewangelia de tempore Dinkchelspuchel et de sanctis in duobus voluminibus

Item ewangelia de tempore Haselpach et de sanctis in duobus voluminibus

Item epistole de tempore Has[e]lpach

Item unum volumen, in quo continentur diversi tractatus, primo opera misericordie et conclusiones super quatuor libros sententiarum, compendium theologicæ veritatis, novem aliena peccata etc. Has[e]lpach

Item Discipulus in uno volumine de tempore

Item unum volumen, in quo continentur aliqui sermones Iohannis Capistrani, quos predicavit Wi-
enne et

Augustinus de Ankona super ‚Missus est‘ et

Has[e]lpach de quinque sensibus et collaciones etc.

Item decem precepta, septem vicia, octo beatitudines etc. Dinkchelspuchel in uno volumine.

Item Malogranatus in duobus voluminibus.

Item Contractus de sanctis in uno volumine.

Item unum volumen, in quo continentur diversa notabilia.

Item unum quadragesimale.

Item corpus biblie veteris testamenti in parvo volumine, et sunt domini Martini Weis, que ego emi
a suo amico.

Item excerpta de textu super quatuor libros sententiarum in uno parvo volumine in pergamento.

Item Gludida in uno parvo volumine et aliqui tractatuli.

Item Gews de peccato oris et lingue, cuius prohemium ‚Qui in uno non offendit‘ in uno parvo volumine.

Item summa virtutum in pergamento in uno parvo volumine, cuius prohemium ‚Presens opus habet
quinque partes principales‘.

Item textus ewangeliorum de tempore per totum annum in uno parvo libello in pergamento.

Item unus parvus libellus rubeus in pergamento, in quo continentur diverse materie.

Item laudes Marie in uno parvo volumine.

Item unus parvus libellus, in quo continentur sermones de sanctis, cuius prohemium est ‚Quam
pulchra es et quam decora‘.

¹¹ Vorau, Bibliothek und Archiv des Augustiner Chorherrenstiftes, Cod. 59, Cod. 138, Cod. 150. A könyvjegyzéket ez utóbbi őrzi. Gerlinde Möser-Mersky szerint ez a négy korábban Fleuger tulajdona volt (MÖSER-MERSKY 1961, 101–102). Maria Mairold katalógusában részletesen leírta a kódexeket, utalva Fleugerre is (MAIROLD 1988, 137 [Cod. 138], 140 [Cod. 150]). A Cod. 131. esetében viszont sem Fank, sem Mairold nem utal Feugerre (FANK 1936, 6, Nr. 131; MAIROLD 1988, 134, Nr. 229, Cod. 131).

Item una postilla de tempore in uno parvo volumine, que intitulatur ‚Aurum in fimo‘.

Hic scripti sunt libri mei, qui non sunt ligati in asseres.

Item excerpta ex textu quarti sententiarum cum notabilibus et questiones super libros sententiarum, qui incipit ‚Samaritanus enim‘ etc.

Item unum vocabularium in latino, qui incipit ‚Qui iuxta sapientis assercionem‘.

Item unum quadragesimale in uno registro, cuius initium est ‚Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus‘ etc.

Item gesta Romanorum.

Item unum quadragesimale, cuius initium est ‚Cum ieiunatis, nolite‘ etc.

Item unus libellus in pergamenó, cuius initium est ‚Abbas Macharius‘.

Item unum vocabularium in theutunico, cuius prohemium est ‚Ex quo varii‘ etc.

Item pronuncciammentum in pergamenó.

Item Theodolus, cuius prohemium ‚Unde an fortius‘.

Item aliqui sexterni super genesim magistri Hainrici de Hassia [*a margón:*] habet dominus Augustinus in Kirchberg.

Item quinque sexterni speculum humane salvacionis.

Item unus libellus in pergamenó, cuius prohemium est ‚Ut confessionem et differendam in duas‘.

Item curtata biblia, cuius prohemium ‚Sex prohibet peccant‘.

Item unum vocabularium in latino, cuius prohemium est ‚Cum iuxta sapientis‘.

Item glosa super verba deponencialia et composita verborum.

Item vocabularius et sinonima, cuius prohemium ‚De grecorum‘.

Item lucidarius ligatus in asseres.

Item unum rethoricale in papiro et unum in pergamenó.

Gerlinde Möser-Mersky a könyvjegyzék kiadásakor nyelvi és paleográfiai jegyzeteket írt, illetve azonosította az egyes, ma is meglévő kötetek provenienciája szempontjából szóba jöhető személyeket. Fleugerről csak annyit tudott, hogy Sopronban élt (tanú volt egy végrendelkezésnél (1457)).¹² Mollay Károly gazdaságtörténeti adattára azonban bemutatta őt mint a soproni Szent Mihály plébániatemplom káplánját (1458–1477).¹³ Ez megmagyarázza azt is, hogy a Fleuger kapcsolatai mentén felbukkanók mind egyházi személyek (a győri kanonok, Martinus de Czepregh,¹⁴ illetve a soproni Johann Nef). A könyv-anyag összehasonlításához¹⁵ Liebhardt Eckenvelter (Egkenfelder) pozsonyi jegyző hasonló méretű gyűjteménye (1455),¹⁶ illetve a kisebb könyvtárral bíró soproni papé, Georg Preireré kínálkozik (1481).¹⁷

A Fleuger-könyvjegyzék egy olyan kéziratban maradt ránk, amelyben az ő tulajdonosi bejegyzése nem, csak az ugyancsak soproni Johann Nef kápláné szerepel. A könyvjegyzék kiadója úgy véli, hogy

¹² HÁZI 1930, 85. hivatkozással.

¹³ MOLLAY 1995, 1–21 (itt: 11. és a folyóirat szám végjegyzeteként írt megjegyzésben: 83).

¹⁴ Őt MÖSER-MERSKY 1961, 102. hivatkozás nélkül Martin Weisnek mondja.

¹⁵ A korabeli könyvtárak összehasonlító elemzését röviden elvégeztem itt: MONOK 2020, 34–39. Ekkor még nem ismertem Fleuger jegyzékét.

¹⁶ CSAPODI, CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibliotheca Hungarica, III*, 1994, 152–155: Nr. 1311–1351; ŠEDIVÝ 2007, 141–143, 163; SZENDE 2004, 223–231; VESELOVSKÁ 2020, 57–74; VESELOVSKÁ 2021, 22–28. – A legújabb szakirodalomra Boreczky Anna hívta fel figyelmemet.

¹⁷ CSAPODI, CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibliotheca Hungarica, III*, 1994, 210–211: Nr. 1853–1867.; SZENDE 2004, 223–231.

a Fleuger autográf lenne. Ha így van, akkor az 1465-ben másolt és Bécsben kötött kézirat először Fleugeré lett Sopronban, majd Johann Nefé, akitől aztán Vorauba került Fleuger másik könyveivel együtt. Elképzelhető azonban az is, hogy Nef maga írta le Fleuger könyveinek a jegyzékét (talán mert vásárolni akart belőlük), vagy mással íratta le. A mű, amelybe beírták a könyvjegyzékét,

Bartholomaeus de Sancto Concordio, *Summa Pisana*¹⁸

mindenesetre szerepel a jegyzéken, a harmadik tételként.

A vorauai ágostonosokhoz került Fleugernek az 1470-ben, Győrben, Csepregi Márton (Martinus de Czepregh, Martin Weis?) kanonoktól vásárolt, már említett *Bibliája*¹⁹ is (ezt később vette, mint ahogy a könyveket összeírták).

A legtöbb könyvjegyzék a több szöveget tartalmazó kötetek esetében csak az első adatait írja le. Olvasmánytörténeti szempontból azonban a ma is meglévő kolligátumok „rejtett” tagjai is számottevő információval bírnak. Ha Fleuger könyvjegyzékének ötödik tételében említett Nicolaus de Dinkelsbühl *Sermones de sanctisa* azonos a Vorauban ma is kézbe vehető Cod. 138. kötettel (ez nem biztos), akkor annak részletes leírása²⁰ igazolja az előbbi állítást. A kéziratban Johann Nef bejegyzése jelzi, hogy a kolligátum tulajdonosa öelötte Caspar Fleuger volt. Ennek a kötetnek a tartalma (kiegészítés a könyvjegyzékhez):

Sanctus Thomas de Aquino, Sacramentale, de officio sacerdotis

Nicolaus de Dinkelsbühl, Sermones de sanctis et de ingratitude

Thomas Ebendorfer de Haselbach, Tractatus de sex operibus misericordiae

Guilielmus Parisiensis, Dialogus de septem sacramentis

Tractatus de poenitenciae

Dominicus de Capranica, De arte moriendi

Nicolaus de Dinkelsbühl, Tractatus de tribus partibus poenitentiae

Joannes Nider, Manuale confessorum

Nicolaus de Dinkelsbühl, Confessionale

Henricus de Frimaria, Tractatus de occultatione vitiorum sub specie virtutum

Gerardus de Vliedervoven, Tractatus de quatuor novissimis

Sanctus Bernardinus Senensis, Speculum amatorum Mundi

Ez a névsor azért is fontos, mert Fleuger könyvjegyzéke sajnálatosan kevés szerzőt említ, igaz, ezek az *incipitekből* azonosíthatók lehetnek (ezt gyakran idézik). Akiktől több mű is szerepel, ők a Bécsi Egyetem tanárai. Közülük ketten a konstanzi zsinat résztvevői is voltak. Felvethető, hogy a könyvek birtokosát érdekelte a 15. század egyik sokat vitatott kérdése, a „pápa vagy zsinat”.²¹ Nicolaus von Dinkelsbühl (1360 körül–1433), a Bécsi Egyetem tanára, tisztségviselője, a kontanzi zsinaton a Jan Hust elítélő grémium tagja. A 15. század eleji bencés kolostori élet reformjára vonatkozó ajánlások egyik kidolgozója. Tanítványa Thomas Ebendorfer (Thomas von Haselbach; 1388–1464), a Bécsi Egyetem pasztorálteológia tanára, közismert történetíró. Ő is részt vett a konstanzi zsinaton, ő a

¹⁸ FANK 1936, 78, Nr. 150; MAIROLD 1988, 140, Nr. 238, Cod. 150. (utóbbi részletes szakirodalmi hivatkozásokkal, a kötést és az írástípust illetően).

¹⁹ FANK 1936, 31–32, Nr. 59. („Martini de Czepregh Canonicus Jauriensis”, „Emit dominus Caspar Flewger anno LXX”); CSAPODI, CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibliotheca Hungarica*, II, 1993, 240, Nr. 2789. (csak a győri kanonok bejegyzését idézik Falvy Zoltán közléséből – lásd a 9. jegyzetet: *Magyar Könyvszemle*, 75(1959), 125.).

²⁰ FANK 1936, 71–72, Nr. 138; MAIROLD 1988, 1370, Nr. 234, Cod. 138. (utóbbi részletes szakirodalmi hivatkozásokkal, a kötést és az írástípust illetően)

²¹ Kiválóan megválasztott címet adtak II. Pius levelei válogatott kiadásához: PICCOLOMINI 1980. Boronkai a kísérő tanulmányban ír a címben feltett kérdéstről.

„pápa vagy zsinat” kérdésében a zsinat mellett foglalt állást. Ugyanakkor a régibb szerző, Augustinus Triumphus (de Ancona; 1243–1328), ágostonos szerzetes, jogász, a pápa tekintélyét védők és hangsúlyozók között az egyik legjelentősebb író. Tőle egy művének másolata volt meg Fleugernek.

A Sorbonne-ról Bécsbe került Heinrich von Langenstein (von Hassia; 1325–1397) filozófus, teológus a Bécsi Egyetem 14. századi reformjának egyik kidolgozója. Asztronómiát is tanított a teológia mellett, csillagvizsgálót is építtetett.

Bartolomeo da San Concordio (Pisano; 1262–1347) skolasztikus domonkos filozófus, az ókori szerzők kiváló ismerője, fordítója (az anyanyelvi ismeretközlés elkötelezett híve), a *Summa de casibus conscientiae* című műve sok évtizedig alpmű volt, praktikus alfabetikus rendbe foglalta a morálteológiai ismereteket úgy, hogy a falusi papok is használni tudták.

A 13–14. századi szövegek is jellemzően a skolasztikus teológiai dominanciát erősítik, de felbukkannak a 14. század új műfajai is (pl. *ars moriendi*), továbbá érzékelhető a morálteológiai profil is. Csak Henricus de Frimaria (von Friemar; 1245 körül–1340) *tractatus*-át emelném ki, azt is azért, mert az ágostonos filozófus, teológus a bűnöknek a jó cselekedetekkel való ellensúlyozása lehetőségéről írt művének meglelte már a *devotio moderna* irányába mutató olvasmányizlést sejtet. A kis jegyzéken említik még a ferences Giovanni da Capestrano (1386–1456) bécsi prédikációinak egy kéziratát is, ami a teológiai szempontból inkább skolasztikusnak tűnő gyűjteményben már a személyes vallásosság iránti érdeklődést jelző tétel. Ha ismét utalunk a szerzetesi reformokra, ahogy Nicolaus von Dinkelsbühl kapcsán tettük,²² akkor a 15. század második fele szellemi erőterének átmenetiségéhez – skolasztika, ennek története, „pápa, vagy zsinat”, személyes vallásosság (ferences lelkiség, bűnök és jó cselekedetek, gyónás és két szín alatti áldozás kérdései) – már csak a humanista szövegek nyomait kell megtalálni. A *gesta Romanorum* meglelte nyilván nem a legbiztosabb igazolás lenne, azonban a görög, a latin és a német szöszedetek már a többnyelvűség iránti igényt jelzik, a retorika pedig – akár iskolai, akár tudományos (ez a leírásból nem derül ki) – egy másik igazodási pont.

A Fleuger-jegyzék tehát hasonló tanulságokkal szolgál, mint Liebhardt Eckenvelter, illetve Georg Preirer könyvegyűjtése, jól beleillik abba a gondolkodási korszakba, amelyben együtt voltak jelen a skolasztika és a személyes vallásosság teológiai nézetei a szerzetesi és világi humanizmussal, illetve azokkal a szellemi irányzatokkal, amelyeket ma előreformációként szoktunk leírni.²³

Hivatkozott irodalom

- BECKER, Petrus, *Benediktinische Reformbewegungen im Spätmittelalter : Ansätze, Entwicklungen, Auswirkungen*, in *Untersuchungen zu Kloster und Stift*, hrsg. vom Max-Planck-Institut für Geschichte, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1980 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Institut für Geschichte, Bd. 68. – Studien zur Germania Sacra, Bd. 14).
- BORECZKY, Anna, *Book Culture in Medieval Hungary = The Art of Medieval Hungary*, ed. by Xavier Barral i Altet, Pál Lővei, Vinni Lucherini, Imre Takács, Roma, Viella, 2018 (Bibliotheca Academiae Hungariae–Roma. Studia, 7), 283–303.
- BORECZKY Anna, *Eredmények és fehér foltok a középkori magyar könyv és könyvhasználat kutatásában = Magyar Könyvszemle*, 140(2024), 344–352. <https://doi.org/10.17167/mksz.2024.3.344-352>
- BORECZKY Anna, *Könyvkultúra a középkori Magyarországon = Művészet a középkori Magyarországon*, szerk. Xavier Barral i Altet, Lővei Pál, Vinni Lucherini, Takács Imre, Bp., Kronosz, 2024, 210–222.
- CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Bibliotheca Hungarica, Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt, vol. I–IV*, Budapest, MTAK, 1988–1995 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei – Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae, 23, 31, 33, 34).

²² Vö. BECKER 1980, 167–187.

²³ MONOK 2020, 7–16. A kutatást az NKFIH–OTKA 150973 számú pályázata támogatta.

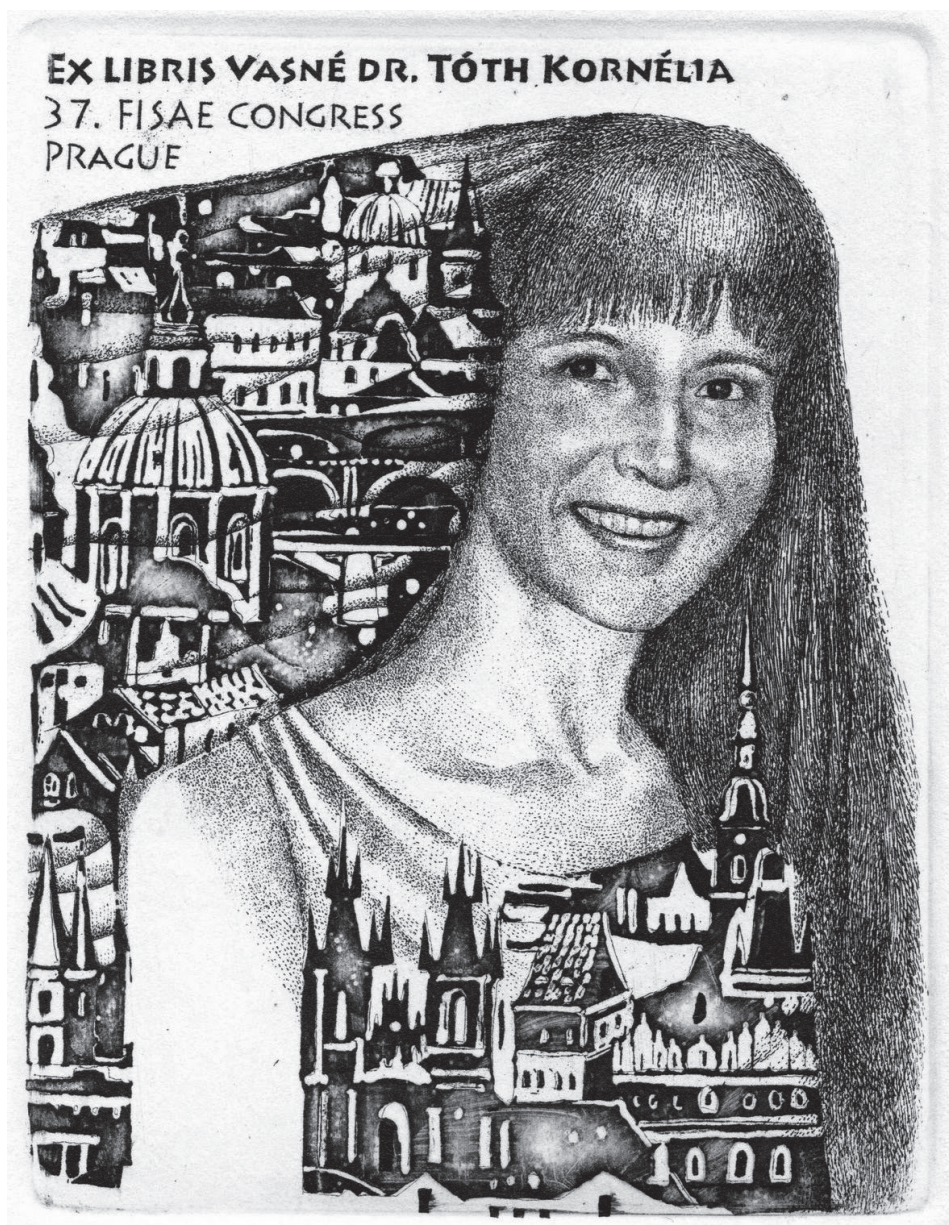
- CSAPODI Csabáné, Gerlinde Möser-Mersky, *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs, III. Band, Steiermark, Graz–Wien–Köln, Böhlau, 1961*, [könyvismertetés], = *Magyar Könyvszemle*, 80(1964), 287–288.
- FALVY Zoltán, *Göttweig és Vorau magyar vonatkozású kódexei* = *Magyar Könyvszemle*, 75(1959), 122–125.
- FANK, Pius, *Catalogus Voraviensis seu Codices manuscripti Bibliothecae Canoniae in Vorau*, Graecii, Canonica Voraviensis, 1936, 78, Nr. 150.
- GRÜLL TIBOR, *Városi irodalom a XVII. századi Sopronban*, = *Soproni Szemle*, 50(1996), 1–20, 127–136.
- GRÜLL TIBOR, *Irodalmi élet és könyvgyűjtés a XVII. századi Sopronban*, PhD értekezés, Szeged, JATE, 1997.
- HÁZI Jenő, *Sopron, szabad királyi város története, 2. rész, 1. kötet, Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig*, Sopron, Székely Nyomda, 1930.
- LAUF Judit, *Bécs és Sopron középkori liturgikus gyakorlatának összefüggései a soproni kódextöredékek alapján, Kísérlet a 15. századi Bécs környéki misszále néhány specifikus vonásának meghatározására* = *Magyar Könyvszemle*, 125(2009), 273–304.
- Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg), 1535–1721*, hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende, red. von István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler, Szeged, Scriptum, 1994 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 18/1. – Burgenländische Forschungen, Sonderband, XIV).
- Lesestoffe in Westungarn II, Forchtenstein (Fraknó), Eisenstadt (Kismarton), Güns (Kőszeg), Rust (Ruszt)*, hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, Károly Kokas, István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler, Szeged, 1996 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 18/2. – Burgenländische Forschungen, Sonderband, XV).
- MAIROL, Maria, *Die datierten Handschriften in der Steiermark außerhalb der Universitätsbibliothek Graz bis zum Jahre 1600, 1. Teil*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1988 (Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich, 7), 137 (Cod. 138), 140 (Cod. 150).
- MOLLAY Károly, *Egy évtized soproni külkereskedelmének társadalomtörténeti háttére (1483–1489)*, = *Soproni Szemle*, 59(1995), 1–21.
- MONOK István, *A humanizmus és a protestantizmus áttűnései a Magyar Királyság és Erdély olvasmányműveltségében*, Bp., Eger, Kossuth, EKE, 2020 (Kulturális Örökség).
- MÖSER-MERSKY, Gerlinde, *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs, III. Band, Steiermark*, Graz, Wien, Köln, Böhlau, 1961.
- PICCOLOMINI, Aeneas Silvius, *Pápa vagy zsinat? Válogatott levelek*, vál., utószó, ford. Boronkai Iván, Kapitány István, Bp., Helikon, 1980 (Bibliotheca Historica).
- ŠEDIVÝ, Juraj, *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*, Bratislava, Verlag Chronos, 2007.
- SZENDE Katalin, *A soproni polgárság anyagi kultúrája a későközépkorban* = *Aetas*, 10(1990), 69–123.
- SZENDE Katalin, *Otthon a városban, Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*, Bp., MTA TTI, 2004 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 32).
- SZENDE, Katalin, *Trust, Authority, and the Written World in the Royal Towns of Medieval Hungary*, Turhout, Brepols, 2018 (Utrecht Studies in Medieval Literacy, 41). <https://doi.org/10.1484/M.USML-EB.5.114658>
- VESELOVSKÁ, Eva, *Liebhart Egkenfelder und die Musikhandschriften in Pressburg in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* = *Musicologia Brunensia*, 55(2020), 57–74. <https://doi.org/10.5817/MB2020-1-4>
- VESELOVSKÁ, Eva, *Liebhart Egkenfelder a jeho skriptorská činnosť*, in *Malé osobnosti veľký dejín – veľké osobnosti malých dejín VI, Hudba v Bratislave, Príspevky k hudobnej regionalistike, Zborník príspevkov z muzikologickej konferencie Bratislava, 27.-28. júna 2019*, ed. Jana Kalinayová-Bartová, Eva Szórádová, Bratislava, Slovenské národné múzeum, Hudobné múzeum, 2021.

FIGYELŐ

Gyűjtés – hobbi – ex libris: Vasné dr. Tóth Kornélia kiállítása. Használati igény hívta életre az első ex libriseket, elterjedésük pedig magával hozta elsődleges szerepük (a tulajdonjelölés) mellett grafikai világuk kiszélesedését. Szellemi tulajdont jelölnek, de nem az alkotó, hanem a készítettő oldaláról. Az ex libris tulajdonképpen alkalmi nyomtatvány, amely saját műfajából akkor lép ki, amikor elveszti eredeti rendeltetését, s nem könyvek tábláin, hanem gyűjtemények felépítőjeként őrzik, sokadmagával. Sőt, funkciót is válthat: címzettje eleve nem tulajdonjegyként, hanem egy bővülő grafikai kollekció darabjaként tekinthet rá. Rokonságban áll levélpapírok első oldalainak domborított vagy nyomtatott családfáival, monogramjaival, üzeneteivel, amelyek a levélíró, a levélpapír birtokosát azonosítják. Ahogy az előbbin a grafika, utóbbin a szövegek egészen személyesek is lehetnek. Jászai Mari például többféle, rendelése szerint készített levélpapírt használt, az egyiket a megszólítások feletti részen egy ovális alakba rendezett öv látható, evvel a felirattal: „Leszsz még rosszabbul is!”

Vasné Tóth Kornélia művelődéstörténész, ex libris szakíró új kiállítása válogatás saját gyűjteményéből, mintegy 360 kisgrafika bemutatásával. A tárlat 2025. január 22-én, a magyar kultúra napján nyílt meg Budapesten, a H13 Kulturális Központban, majd az év során más városokban is látogatható lesz. A tematikusan összeállított tablók igen változatos anyagot tartalmaznak. Kíragadva néhány témát: történelmi alakok, irodalmi alkotók, FISAE-kongresszusok és évfordulók, művelődési intézmények, könyvtárak, könyv- és állatábrázolások, az olvasás és a nyomdászat képei, in memoriam és hommage-lapok láthatók többek között a falakon.

A kiállított ex librisek címzettjei magánszemélyek vagy intézmények, s első funkciójuk – vagyis a könyvtáblán megörökített tulajdon és tulajdonosi összetartozás – mellett, mint egy gyűjtemény részei, erőteljesen fordulnak a nyilvánosság felé. Ezért nyugodtan lehet úgy is tekinteni rájuk, mint grafikai lapokra, s az általuk tükrözött látvánnyal szembesülni. Az első benyomás az igen változatos képi világ időbeli elhelyezését segíti: az időben távolabbiak némelyikén Buday György, Molnár C. Pál hatása érződik, illetve a múlt század hatvanas–nyolcvanas éveinek képzőművészeti vizualitásának jellegzetes elemei jelennek meg, többek között például Gácsi Mihály formavilágának hatása figyelhető meg Komáromi Imre 1974-es újívi lapján, melynek alkotója a ceglédi Nagy László Lázár. (A címfestőként dolgozó Komáromiról szócikk olvasható a kiállító *Múltunk neves ex libris gyűjtői* című, 2019-ben megjelent életrajzgyűjteményében.) Az ex librisek képi ábrázolásmódjukat, kidolgozottságukat tekintve sokfélék, a kis méret adta lehetőségek miatt más módon ítéltetők meg, mint például egy nagy méretű festmény vagy grafika, keletkezésük stílusjegyei ettől még megállapíthatók. Ahogyan például az ábrázolt tárgyi rekvizitumok is, amelyek a fél- és közelmúlt évtizedeit azonosítják, a Don-kanyart is megjáró katonák sisakjától a sokáig kikerülhetetlen ötágú csillagig. Az emléklapfunkció, vagy az ajándékozás gesztusát is magába foglaló jelleg előtérbe kerülését mutatja az az ex libris is, amelyről a gyűjtemény tulajdonosa mosolyog az érdeklődőre (Safiya Piskun alkotása); hasonló, élő személy portréját is tartalmazó lapok láthatók még a tablókön.

1. ábra. Safiya Piskun grafikája

A sakk világa és kellékei, a fekete-fehér négyzetekből álló játéktábla hálása az ex librisnek. „Figyelve áll őrt a sok tarka báb” – szinte hallja a kiállítás vendége Kosztolányit. Az itt látható darabok kivétel nélkül Gulyás Mihály számára készültek, az ő életrajza is az említett lexikonban olvasható.

A sakktábla mellett a csikó, a futó és a bástya jelenik meg legtöbbször a grafikákon, mindegyik egy-egy jelkép. Érdekes, elgondolkoztató az a rajz, amely a *Dr. Gulyás Mihály játszmája* címet viseli: az előtérben páncélba, címeres pajzsba öltözött vitéz, az erő megtestesítője, mögötte egy koronát tartó kéz: vajon a fejére teszi-e a koronát, vagy mindent lesöpör a tábláról?

Kedvesek a *Könyv- és állatábrázolás* tabló könyvjegyei: Galambos Ferenc galambjai, Varnyú György ironikus-felvállalt varjúja, dr. Iván László Aszklépiosz-pálcával kombinált baglya, amelynek csodálkozó-kétkedő pillantása a pszichiátria rejtelseibe vész, vagy Nagy Dezső szomjas Pegazusa, dr. Demeter Ungváry Julianna pillangója, Horváth András pulija. Másik tablókon Szigeti István pápaszemes szarkája érmeikkel körülvéve, vagy a Margitszigeti Kisállatkert pompás fácánja látható.

Fantáziamozgatók a *Don Quijote*-tabló ex librisei, valamennyi Nagy László Lázár grafikája.

2. ábra. Nagy László Lázár grafikája

Róla a kiállító 2018-ban katalógussal kombinált ismertetőt is írt. A sakk mint motívum itt is fellelhető, nagyon szellemes a sakkozó búsképzű lovag Körösi Ilona ex librisén, kilépve szerepéből, belépve a játék világába. Formavilága következtében képzőművészeti allúziót alkalmaz a Roland Rovedának címzett, Don Quijotét csónakban ábrázoló grafika: John William Waterhouse *The Lady of Shalott* című, 1888-ban készült festményét idézi. A tematikus hasonlóságot erősíti a közös üzenet is: ahogy Don Quijote vállalja személyiségét és kiáll saját magáért, úgy vállalják magukat az angol festő nőalakjai is – még akkor is, ha személyiségük, viselkedésük megütközést, vagy az ismeretlentől való félelmet válthatják ki némely szemlélőből.

Jogászok, színészek, tanárok, könyvtárosok az egyik *Foglalkozás* tematikájú tabló címzettjei. Az első csoport grafikáinak elkerülhetetlen attribútuma a mérleg, a paragrafusjel és ezekből fakadóan a szabályozott rajz. A színész ex librisek között található az E. M. Bauernek készült több színnyomású, rokokó jelenetekre emlékeztető kisgrafika; a tanárság és a könyvtárosság tárgyi világába pedig mi más tartozhatna, mint a könyv vagy a katedra.

Az évfordulós ex librisek többsége a kiállítónak dedikált, akit elsődlegesen az irodalmi-történelmi témák érdekelnek. Írók-költők: Jókai Mór, Ady Endre, József Attila, Móra Ferenc és mások. Történelmi alakok: II. Rákóczi Ferenc, Széchenyi István, Klapka György, Kossuth Lajos, a régebbi korok hőseiről nem is beszélve. Többnyire marcona, bajszos férfiak, ahogy a kor, amelyben éltek, megkívánta. De talán mégis két, nem arcképeket ábrázoló grafika a legkellemesebb látvány – egyfelől az Arany János születésének kétszázadik, másfelől a Weöres Sándor születésének századik évfordulójára készültek; mindkettő lényegi dolgot vesz észre az életművekből: az első a valóságközeli, a második a valóságon túllépő alkotásokat (az *Ágnes asszony* című balladára, illetve *A Tündér* című műre utalóan).

Az intézményi tablók egyikén, Fery Antal grafikus könyvtárak részére szóló lapjain, a férfi-ábrázolások mellett megtalálható Batsányi Jánosné Baumberg Gabriella portréja – egyedülüként képviselve e kategóriában a női nemet.

A könyvtárak ex libriseinek helyet adó többi tabló egyikén találkozhatunk az OSZK Irodalomtudományi Olvasótermének könyveibe készült ex libriszel. Dekorativitásában kiemelhető a Heves Megyei Könyvtár (Eger) lapja, és a Hajdúnánási Városi Könyvtár tiszta rajzú könyvjegye. És jól mutatnak a Devecseri Nagyközségi Könyvtár, valamint a Debreceni SZMT Központi Könyvtár ex librisei, részben az utóbbi formabontó grafikai megoldása, részben az előbbi, Nagy László költő motívumaira épülő, tematikai gazdagsága miatt.

Végezetül az ex librisek alkotói kapcsán elmondható, hogy a tárlat a 20–21. század számos jeles grafikusát vonultatja fel (a nevük a tablók alján olvasható), a magyarok mellett több külföldi alkotó is képviselteti magát.

A magyar kultúra napja alkalmából bemutatott kiállítás méltó betekintést ad kultúrincsünk e kevésbé ismert dokumentumai, a modern kori ex librisek változatos világába. Kornélia, aki szakírói munkásságáért, a műfaj népszerűsítése terén végzett sokirányú tevékenységéért 2024-ben Németországban átvehette a Walter von Zur Westen-érmet, a készített ex librissekkal és e tárlattal is hozzájárult a műfaj fennmaradásához és terjesztéséhez.

Hivatkozott irodalom

VASNÉ TÓTH Kornélia, *Múltunk neves ex libris gyűjtői*, Bp., Kisgrafika Barátok Köre Grafikagyűjtő és Művelődési Egyesület, 2019.

NEKROLÓG

Voigt Vilmos (1940–2025). Ez év elején ünnepelte Voigt tanár úr a nyolcvanötödik születésnapját. Ez alkalomból az MTA Szemiotikai Munkabizottsága egynapos konferenciát rendezett a tiszteletére, ahol ő is mint ünnepelt megjelent. A rövid rendezvénysorozat kezdeményezőjeként és egyik szervezőjeként nagyon jó volt látni a feléje áramló közmegebecsülést és szeretetet. A szemiotikusok e szakmai községének egésze, de éppúgy minden tagja személyesen is sokat köszönhetett neki, aki nélkül a hazai és a külloni magyarság körében folyó szemiotikai kutatások nem tartanának ott, ahol tartanak. Ezt a róla korábban elhangzott értékelések alapján más, általa művelt tudományterületekről is megállapíthatjuk. Kevesekről mondható el az, amit róla biztos állíthatunk, hogy idősebb korokra – kimagasló tudományos teljesítményük és szervezőkészségük alapján – mondhatni apafigurává váltak, akikre a tanítványaik felnéznek, és akiktől bátorítást, ösztönzést, tanácsokat és kritikát várnak.

Voigt Vilmos már egészen korán, középiskolás korában elkötelezte magát a néprajz és folklór mellett, és mindeközben élénk irodalmi érdeklődést mutatott. Elsőre felvették az ELTE irodalom–néprajz szakára, ahol 1963-ban végzett. Egyetemistaként népmesék gyűjtésében vett részt, és a diplomamunkáját a magyar népmese stílusáról írta. A kitüntetéses diplomájával mindjárt az egyetem Folklór Tanszékére került gyakornoknak. A ranglétrán fokozatosan emelkedve tanszékvezetői és később intézetvezetői pozíciót is betöltött. A *folklór esztétikájához* című disszertációjával 1972-ben a néprajz kandidátusa címet nyerte el. A következő, a néprajztudomány doktora fokozatot (ma az ilyen fokozatok egységesen az MTA doktora elnevezést viselik) 1995-ben érte el. Nyugállományba vonulva, ami számára egyáltalán nem pihenést jelentett, az ELTE professzor emeritusa lett.

Az életmű értékeinek és kiterjedtségének, interdiszciplináris jellegének, valamint belső kapcsolódási pontjainak vizsgálata külön kutatásokat igényelne. Kellő szakismeret híján a szemiotikán kívül eső területeken született eredmények részletes értékelésére nem vállalkozhatok. Az azonban talán már most elmondható, hogy a szemiotika az életmű egészében nagyon jelentős szerephez jutott. A jeltudomány egyik fontos sajátossága, hogy interdiszciplináris érdeklődést támaszt a kutatókban vagy ha már az megvan, akkor hozzájárul annak a fenntartásához és további kibontakozásához. Ez jól megmutatkozik Voigt Vilmos egész munkásságában, amely több tudományágban bizonyult kiemelkedően gyümölcsözőnek. A szemiotika mellett meglevő főbb kutatási területeinek együttese nagyon jól tükrözte ezt az összefüggést: az összehasonlító folklórisztika, az irodalom- és művészetfilológia, a néprajz és a vallástörténet mind olyan tudományágak, ahol az átlagosnál jóval többet foglalkoznak a jelekkel.

A fiatal Voigt Vilmos szerencsés időszakban lépett be a néprajzi és folklór kutatások világába. E két tudomány elismeréséért – több kutatói generáció erőfeszítéseinek köszönhetően – már nem kellett küzdeni. Mivel ezek nem tartoztak a rendszerimmanens kelet-európai marxizmus befolyásolásra kijelölt tudományterületei közé, az új módszereket lényegi akadályok nélkül lehetett alkalmazni. Ez, más tényezőkkel összeszövődve, bizonyos mértékig előkészítette a terepet a szemiotika hazai recepciójának új hullámahoz.

A szemiotika esetében azonban más volt a helyzet. Ahhoz, hogy Voigt Vilmos szemiotikai kutatásainak és tudományos szervező tevékenységének jelentőségét jobban meg tudjuk ítélni, távlatosabb

áttekintésre van szükségünk. A huszadik századi szemiotika fejlődésében három fő irányzat rajzolódott ki: a főleg francia nyelvterületen kialakult saussure-ista–strukturista irányzat, amelynek fő vizsgálódási területei a nyelvészet mellett az irodalomtudomány és később a társadalomtudományok voltak; az amerikai Charles Sanders Peirce filozófustól és szemiotikustól származtatható, az elméleti szemiotika alapjaira koncentráló irányzat, amely eleinte főleg az angolszász országokban bontakozott ki; és végül a kelet-európai szemiotika, amelynek olyan fontos műhelyei voltak, mint a Prágai Kör, a Moszkvai–Tartui Iskola, vagy a lengyel logikai iskola és az orosz irodalomtudományi formalisták által inspirált lengyel formalista iskola. Ezek az irányzatok különböző pozíciókból indultak és eltérő dinamikával fejlődtek és ütköztek vagy fonódtak össze egymással, ami gyakran teremtett bonyolult helyzeteket. A hidegháborúval együtt járó ideológiai harcok csak még tovább nehezítették a tudósok dolgát. Ebben a korszakban hazánk a kelet-európai országok tömbjébe volt integrálva, így a szintén idetartozó országokból induló hatásokat e tudományterületen könnyebben be lehetett fogadni. Saussure kiemelkedő nyelvészeti teljesítménye okán pedig a nevéhez kapcsolt szemiotikai irányzat hatásai is megjelenhettek a hazai tudományos szakirodalomban a hatvanas és hetvenes években. E három fő irányzat erőterében kezdtek kibontakozni a hazai szemiotikai kutatások, és Voigt Vilmos ezekbe kapcsolódott be a hatvanas években. Ő már a második világháború után tevékenykedő hazai szemiotikusok második generációjához tartozott. Együtt dolgozott – többek között – az első generáció olyan jeles képviselőivel, mint Papp Ferenc nyelvész, aki az első, teljesen szemiotikai tárgyú tanulmányt publikálta magyarul 1963-ban, valamint Kanyó Zoltán irodalomtörténész és Józsa Péter szociológus és filmesztéta. Az ő munkásságukhoz és nemzetközi kezdeményezésekhez kapcsolódva a gyorsan kibontakozó szemiotikai élet fókuszpontjába került. Kiváló szervezőképességének köszönhetően a tudományág újólagos meghonosítása és korai intézményesülése a göröngyös és göröngyösített terepen fokozatosan előrehaladt. A nemzetközi kapcsolatok kiépítése és fenntartása, amelyre Voigt Vilmos mindig különös figyelmet fordított, a hatvanas években már elkezdődött, és azután egészen a rendszerváltásig, sőt még azt követően is kulcsfontosságúnak bizonyult a hazai szemiotika fejlődésében. Ez eleve megakadályozta az olyan elkényelmesedést és provincializálódást, amelyek következtében helyi érdekek miatt a szemiotikai kutatások leragadhattak volna valamilyen szakterület dogmái mellett. A nemzetközi trendekhez való kapcsolódásokon belül ő nagyon figyelt az újdonságokra, köztük a módszertani változásokra is. Széles körű nyelvtudása ebben is segítette. A rendszerváltás előtti világban alkalmazkodott a korabeli ideológiai kényszerek egyikéhez-másikához, de soha nem hódolt be azoknak. Az ebben a korszakban megírt *Bevezetés a szemiotikába* című könyve, amely ilyen címmel az első kiadvány volt, egyszerre számított úttörő munkának és bizonyult a korszak legjelentősebb hazai szemiotikai alkotásának. Ebben még a saussure-i gyökerű strukturista szemiotika és a kelet-európai szemiotika témakörei domináltak, amelyek szorosan kapcsolódtak a nyelvészeti, néprajzi, folklorisztikai és irodalomtudományi kutatásokhoz.

A hatvanas és különösen a hetvenes években a nemzetközi szemiotikai kutatások fellendülése jelentős részben annak tudható be, hogy az Egyesült Államokban befejeződött Peirce műveinek első, bár nem teljes kiadása, és ennek következtében az ő korszakalkotó szemiotikája fokozatosan elérhetővé vált. Az életmű erősen töredékes szerkezete mellett a korszak ideológiai gyanakvásai is akadályozták a gyors és széles körű kelet-európai recepciót. A peirce-i eredmények értelmezése és recepciójának kiszélesedése, ahogy műveinek kronológiai kiadása, a mai napig tart. E téren már a rendszerváltás előtt létrejött a közvetlen kapcsolat a hazai és az amerikai szemiotika között, mert Voigt Vilmos és kollégái a magyar származású Thomas Sebeokkal is felvették a kapcsolatot, aki a Bloomingtonban levő Indianai Egyetemen nyelvészként és szemiotikusként dolgozott. A nemzetközi szemiotikában az amerikai irányzat fokozatosan felnőtt a saussure-i strukturista irányzat mellé, majd egyre határozottabban annak a riválisává vált. Napjainkban már a peirce-i irányzatnak a dominanciájáról beszélhetünk annak ellenére, hogy a másik két irányzatnak is jelentős tábora van. E gyakran változó és bonyolult világban Voigt Vilmos képes volt a megújulásra, és saját nézeteinek felülvizsgálatára a kutatások pontosságá

érdekében. Nemzetközi elismertségét később az is jelezte, hogy e tudomány vezető folyóirata, a *Semiotica* szerkesztősége az ezredforduló után a folyóirat egyik számát neki ajánlotta.

A szemiotika kelet-európai irányzatának képviselői, akiket a rendszerváltás előtt a tudományos támogatások gyengesége és az ideológiai akadályoztatások egyaránt hátráltattak, egyenlőtlen versenybe kerültek és fokozatosan lemaradtak, bár a fontosabb eredményeiket (például Bahtyin és Lotman gondolatait) a másik két irányzat képviselői is elkezdték a saját rendszereikbe integrálni. Voigt Vilmos, aki hajlamos volt a szemiotika terén a hatékonyságra helyezni a hangsúlyt, korai munkásságában e téren is főleg a saussure-iánus–strukturalista irányzat és a kelet-európai irányzat eszközkészletéből merített. Nagyon jelentősek azok az írásai is, amelyek e két nagy irányzat történetével és hazai recepciójával foglalkoznak. A rendszerváltás után a nemzetközi szemiotikai életbe a korábbinál intenzívebben bekapcsolódó fiatal magyar kutatók már elsődlegesen az amerikai és a francia irányzat által meghatározott erőterbe léphettek be. Mindenekelőtt Voigt Vilmos érdeme az, hogy ebben az újrakezdésben a fiatalabb nemzedékek tagjai úgy vehettek részt, hogy megfelelő tájékozottsággal rendelkeztek és erős tudományos támogatást tudtak hátuk mögött.

A hazai szemiotikusok nemcsak a tudományos célok meghatározása és a módszertan ügyeiben köszönhetnek sokat neki, hanem a már említett intézményesülés területén is. Az 1968-ban létrehozott Interdiszciplináris Művészetelméleti Munkabizottságból mint elődszervezetből alapították meg az első „szemiotikai bizottságot” 1973-ban, és ennek Voigt Vilmos lett a vezetője fiatal kora ellenére. A Szemiotikai Munkabizottság azután az MTA szervezetén belül a Művelődéstörténeti Osztályközi Állandó Bizottsághoz került. Ezt a Munkabizottságot is a rendszerváltás után még sokáig ő vezette. Mindkét intézmény nagyban hozzájárult, hogy a szemiotikai élet szervezettebbé váljék, és emellett a korai szemiotika néhány vadhajtása vagy félreértelmezése eltűnjék vagy háttérbe szoruljon. Emellett e két intézmény hathatós támogatást tudott nyújtani a rendszerváltás után megújuló és kibővülő nemzetközi kapcsolatokhoz.

Miközben a szemiotikát sokan elhagyták a kilencvenes években lezajlott felvirágzását követő apály időszakában, Voigt Vilmos tovább folytatta a kutatásait és irányította a hazai szemiotikai életet. Sőt, ekkor írta meg szemiotikai főművét, a *Bevezetés a szemiotikába* című művének második kiadását (2008), amely tartalmi gazdagságában és témapaletáját tekintve messze meghaladta az első kiadást. Szép példája ez annak, hogy idősebb korában is képesnek bizonyult az új eszmék és irányzatok felé fordulni. E könyvében már részletesen bemutatta és kiemelkedő teljesítményként méltatta Peirce szemiotikai rendszerét is. Emellett a szemiotika másik két említett fő irányzata is helyet kapott ebben a műben. Ez a munka nélkülözhetetlen forrása marad a hazai szemiotika történetének, hiszen az olvasó első kézből kapja a fontos információkat. De ugyanúgy nagy haszonnal forgathatja az is, akit a nemzetközi szemiotika elmúlt hatvanöt évének története érdekel.

Voigt tanár úr gyakran megnyilvánuló, olykor finoman ironikus, ritkábban szarkasztikus humora jól ismert volt, és egyfajta kötőanyagként is működött az általa kialakított vagy támogatott és látogatott közösségekben. Elképesztően széles körű szakmai tudása mély emberismerettel társult, amely nagyon tömör és pontos jellemzésekben öltött formát. Mindig megadta a támogatást annak, akit erre szakmailag alkalmasnak tartott. Kritikus véleményeit alapos megfontolás után, röviden és visszafogottan fogalmazta meg. Magatartását hivalkodás nélküli, következetes tisztetség jellemezte.

Távozásával kiemelkedően eredményes korszak ért véget a hazai szemiotika történetében. Gondolkodnunk kell a folytatáson és a kapott gazdag örökség méltó felhasználásán.

Hivatkozott irodalom

- VOIGT Vilmos, *A folklór esztétikájához*, Bp., Kossuth, 1972.
 VOIGT Vilmos, *Bevezetés a szemiotikába*, Bp., Gondolat, 1977.
 VOIGT Vilmos, *Bevezetés a szemiotikába*, Bp., Loisir, 2008.²

SZEMLE

Magyar sztoikusok: Tanulmányok az újsztoicizmus magyarországi történetéből, szerk. Bene Sándor, Budapest, Gondolat, 2024. 340 p.

Nehéz címet választani egy tanulmánykötetnek, ha nem akarunk abba a hibába (sokszor bűnbe) esni, mint a 21. századi újságírók: a figyelem magunkra vonása és aztán manipulálásának szándéka miatt a tartalomtól független vagy azt csak éppen érintő címet írunk. A most kézben tartott kötet kapcsán persze nem vethető fel semmi rossz szándék, sőt, inkább gondolkodásra, megfontolásokra intő módszer: egyszer magyar sztoikusokról beszél, másodszor a befogadástörténet formáira utal, teljességet persze nem is ígérve (ahogy nem is tehetné). És ezzel a bevezető gondolattal már utaltam is a könyv két legfontosabb üzenetére. Az egyik az, hogy a sztoikus, vagy annak tűnő gondolkodás recepciótörténete nem egyszerűen egy korszak – például a 16–17. század fordulója, a magyarországi későhumanizmus(?) –, hanem hosszú évszázados történet, amelynek lebutított kérdése lehet akár például az, hogy „magyar sztoikus-e a magyar fatalista?”. A másik mindenképpen az a tanúságtétel, hogy a sztoikus eszmék befogadástörténete – ahogy egyébként bármely másik szellemi áramlaté – sokrétű feltárást igényel, amely sokféleségből ez a kötet most néhány példát szolgáltat.

„A történelem tanít”, ezért nem véletlen, hogy Bene Sándor bevezetése politizál. Úgy politizál persze, mint egy igazi értelmiségi, vagyis egy politikus sajnos meg sem érti. A rejtettebb politikai tanítás arról szól, hogy az újsztoicizmus a teljes nyugati-kereszténységben (Európában – MI) az egyik legmeghatározóbb szellemi áramlat volt a korai újkorban, olyan, amelynek hatásain azóta sehol sem léptek túl. Kiemeli ugyanakkor azt is, hogy Közép-Európában (a Köztes-Európában – MI), és főként Magyarországon különlegessé, fontossá, hatásában jelentősebbé vált, olyanná, amely több hullámban felerősödve napjainkban is élő. Jómagam azt hiszem, hogy Bojtár Endre Közép-Európa képéhez pontosan illeszkedik.

A bevezető direkter politikai tanítása a napjainkban tomboló, minden dolgok lényegét negligáló tudománypolitikai ignorantia kapcsán olvasható. Kulcsár Péter – akire 2025. február 27-én emlékeztünk egy konferenciával – egyszer azt mondta az Eötvös Loránd Tudományegyetem (amelynek alkalmazottja volt) egyik évfordulós ünnepsége (350 év) kapcsán, hogy „ha az Oxfordi Egyetem 350 évesen ilyen mentalitású lett volna, soha nem éri meg a 850-et”. Mit mondana most, amikor sokak által komoly tudósoknak ismert kollégák is elhiszik azt az ügyeskedő hendli-percemberkéék által hirdetett tant, hogy az egyetem vagy a kutatóintézet egy vállalat, és a vállalatirányítás módszerével kell irányítani azokat? Döntenek ostobán olyan tartalmi kérdésekről, amelyekről még csak halvány sejtésük sincsen. Bene Sándor persze sokkal intelligensebb beszédmódot választott, példázatot írt, Justus Lipsius és a Leideni Egyetem kancellárja levélváltásának tartalma kapcsán. Kiderül, hogy a történelemben semmi új nincsen, csak az önmagát ismétlő vita. Lipsius a tudás alapjairól ír, azt mondja, az egyetemnek azzal kell foglalkozni. A kancellár a „használatos ismeret”-bálványimádók szektájának kora újkori képviselője. Ha neki lett volna igaza, már nem lenne használatos ismeret, mert ami alól kimegy az alap, az összeomlik. A kötetben a téma máskor is előkerül. Balázs Mihály idézi

Thomas Naogeorgus Epictetus-kiadásának (Strassburg, 1554) ajánlását, amelyben a kommentárok írója Augsburg város vezetőit inti arra, hogy a jó vezető ismeretei hiábavalók, ha azok háttérében nem a kegyesség (*pietas*) és a bölcsélet (*philosophia*) összhangja biztosította erkölcsiség áll. Talán javasolhatnánk az ilyen tartalmú továbbképzések kötelezővé tételét a közszereplők és intézményi vezetők számára, akkor talán kellő *constantia*val viselnék el és jobban megértenék az egyébként évente kötelező ÁBPE (Államháztartási Belső Pénzügyi Ellenőrzés) tanfolyamok metanyelvét.

Kötetünk egy konferencia előadásainak szerkesztett változata. A szimpóziumot Klaniczay Tibor születésének 100. évfordulóján rendezték, arra a tudósra emlékezve, akinek sikerült úgy részévé válnia az európai kortárs tudós közösségnek, mint ahogy a korai újkorban a *respublica litteraria Europeana* tagjai együtt tudtak gondolkodni. Akkor voltak valódi közös értékek, akkor tudtak volna – vám- és piaci közösség hiányának ellenére – európai alkotmányt alkotni (ahogy ma nem tudnak). Klaniczay Tiborra emlékezvén, az ő manierizmus-felfogása körüli témákról írt Boros Gábor, Bene Sándor és Kőszeghy Péter. Bánki Éva pedig – mutatva az egyes szellemi áramlatok recepciója megközelíthetőségének sokszínűségét – Zemplényi Ferenc és Szigeti Csaba udvariság-értelmezése kapcsán idézi fel azt a művelődéstörténeti párbeszédet, néhol vitát, amelyet Zemplényi Kurcz Ágnessel kezdett a lovagi kultúra magyarországi léte vagy nem léte kapcsán, és amely a trubadúrköltészet magyar fordítástörténetéhez kötődően Szigeti Csabával folytatódott. A keresztény újsztoicizmus magyar királyságbéli befogadástörténetéről szóló könyvben akár idegennek is mondhatjuk ezt az írást, azonban két szempontból komoly analógiát is láthatunk. Az egyik a vita korszakokon átívelő jellege (amely mindig a fordítástörténetet is kísérté) párhuzama lehet az újsztoikus recepciótörténetnek, de sokkal inkább fontos az udvarisággal kapcsolatos nézetek idekapcsolása, főként az udvarkritika szövegeinek (utalok itt Jankovics József „*Udvarellenes tendenciák...*” kapcsán írt tanulmányára) újsztoikus gondolkodáshoz köthető elemei. Boros Gábor átfogó képet ad a sztoikus gondolkodás történetéről úgy, hogy az elbeszéléssel igazolja az említett tényt: az európai gondolkodást egyik leginkább meghatározó szellemi áramlatról van szó. Bene Sándor Klaniczay és Keserű Bálint párbeszédének háttérét mutatja be. Ugyan nem mondja ki, hogy Keserű Bálint társadalomtörténeti megközelítésének máig sokféleképpen igazolt jogosultsága is van, de a kötetben említett korabeli magyar művek ajánlásaiban szereplő személyek között nem lehet nem észrevenni egy erősödő polgári réteg kulturális szerepvállalását. A magyarországi újsztoicizmus bármennyire is az arisztokrata körökben talált először visszhangra, azok udvari környezete és emellett a városi értelmiség is naprakész volt a recepcióban. Nem feltétlenül úgy, hogy mindenki Justus Lipsius-műveket olvasott, hanem a 16–17. század fordulójának gazdag királytűkör (jellegű) irodalmát, kortárs magyar műveket, Epiktétosz, Seneca, Antonio Guevara, I. Jakab angol király, Georg Ziegler stb. fordításait.

Kőszeghy Péter Klaniczay Tiborra emlékező tanulmánya szemléletesen igazolja azt, hogy az újsztoicizmus befogadástörténetének jelentős része személyes helyzetből fakadó életérzés, illetve a történelmi párhuzam hite az egykori és a saját helyzet között. Bemutatja azt is, hogy egykori mesterünk kikkel állt személyes kapcsolatban az európai manierizmus-vita résztvevő közül, illetve kiknek a munkáira támaszkodott. Ahogy egy „manierista élethelyzet” bemutatásával – szócserékkel – Klaniczay Tibor élethelyzetét is le tudta írni érvényes mondanó mentén, ugyanúgy – ezt a módszert tovább gondolva – párhuzamosan mutathatnánk be a magyarországi „Klaniczayk” és mondjuk az amerikai hippik életérzését. Durva egyszerűséggel aztán utalhatnánk Arnold Hauser reneszánszok és manierizmusok elméletére.

A könyv nagyobb tartalmi egységei számomra mondjuk „érdekesen” alakultak: *Klaniczay körei*, *A felekezetek világa*, *Az irodalmi recepció*, *A történeti tér és idő*. Taktikus is persze ez a tematikus elrendezés, hiszen a szerkesztő pontosan tudja, hogy ha az újsztoikus gondolkodási elemek felbukkanási formái szerint akarta volna elrendezni – vagy visszautalva a bevezető kapcsán felvetett gondolatokra, az „alkalmazott tudás” területei szerint –, sokkal nehezebb dolga lett volna. Igazából a szerkesztő ki is kerülte ezt a kérdést, és maga a kikerülés jelzi számunkra, hogy Bene Sándor a tartalom embere,

otthonosabban mozog a lényegi elemek mellett. A cím ugyanis, amit a könyvnek választott (*Magyar sztoikusok*) az alcím utalása – hogy csupán tanulmányok, vagyis adalékok – ellenére is sokat ígér. Az írásokban aztán Epiktétosz, Seneca, Lipsius és Ziegler a főszereplő, Antonio Guevara neve pedig éppen csak – és érthető módon – Tóth Gergely Révay-tanulmányában fordul elő (ahogy Pierre Du Moulin könyve csak egy tanulmány tárgya). Pedig az újsztoicizmus recepciótörténetének – magam azt hiszem – a legjelentősebb része igazából nem is a sztoikus filozófia ismeretén alapuló gondolkodás, hanem az arról való („alkalmazott tudomány”) beszéd hallomásból való ismeret mentén történő felidézése. A legtöbb felidőzés pedig – ahogy például Nagy Levente tanulmánya bemutatja I. Rákóczi György és Esterházy Miklós levélváltásai kapcsán – csak Balázs Mihály szintű erudícióval szétszálazható, melyik a biblikus kegyességre alapozódó, annál talán általánosabban megfogalmazott, akár sztoikusnak is tűnő gondolat, és melyik alapul filozófiai stúdiumon, vagy éppen saját olvasmányon. A sztoikus szellemű fejedelemtükrök magyar irodalomtörténeti fejezetről sokan írtak, és talán nem meglepő, hogy ezek a magyar nyelvű olvasmányok sokkal inkább terjesztenek gondolkodási attitűdöt, mint például az ugyancsak olvasott Rimay-versek. Balázs Mihály, ahogy bemutatja Thomas Naogeorgus Epiktétosz-kommentárjait, és azokat szembeállítja Christian Francken inkább filozófiai, vagyis az eredeti szöveghez közelebb magyarázataival. Furcsamód a Francken-féle kolozsvári kiadás (1585; RMNy 565) iskolai használatra készült, ami bizonyos, viszont az is, hogy – ahogy Balázs Mihálytól megismerjük ennek tartalmát – az Erdélybe került nonkonformista gondolkodó ugyancsak sokat feltételezhetett diákjairól.

Bármennyire iskolai kiadvány a Christian Francken kiadta kötet, a sztoikus gondolkodás filozófiai befogadástörténetéhez is tartozik, ahogy természetesen a felekezeti olvasatok sorát is joggal gyarapítja. Franckenhez hasonló szövegismerettel Pázmány bírt, ahogy az elemzésekben Báthory Orsolya és Hargittay Emil is méltó társai Balázs Mihálynak. Pázmány Seneca, illetve Lipsius idézeteinek elemzésekor a két szerző elvégezte azt a munkát is, hogy azokat a forrásokat, közvetítő tudósokat is számbavette, akiktől és amilyen formában a jezsuita érsek ezekkel a gondolatokkal találkozhatott. Tegyük hozzá rögtön, az esztergomi érsek leginkább idézett sztoikus szerzője Seneca, neki sem a morálfilozófiai műveit hívta segítségül mondandója alátámasztására. A kritikai kiadások készítésének előnye ez persze, a szöveg legkisebb részével is foglalkozni kell, vagyis a szöveg teljességének ismerete segít az egyes szöveghelyek értelmezésében. Molnár Dávid írása is Filiczki János teljes szövegkorpuszának kritikai kiadása során állt össze, ismervén a pataki tanár idézeteit, illetve annak eredeti formáját, no meg a közvetítő idézőket is. Ugyancsak e módszer az alapja Tóth Gergely Révay Ferenc olvasmányairól írt elemzésének. Finom észrevétele, hogy Révay strassburgi tanulmányai fontosak lehetnek abban, hogy hogyan olvasta Lipsiust. Nem enged azonban a csábításnak, a Lipsius-idézeteket egyensúlyozza, említi Guevarát (igaz a tanulmány címébe nem veszi bele), a hangsúlyt azonban Giovanni Boterora teszi.

Ács Pál írásából a filozófus Rimayról tudunk meg többet, hangsúlyosan megfontolandó az *Elmélkedés az életéről* címet kapott szöveg értelmezésének története és a szerző (aki már írt erről) kiegészített képe. A szöveg forrásainak azonosítása fontos adalék a magyar filozófiatörténet egy fejezetéhez. Ehhez kötődően Laczházi Gyula Rimay szövegeinek azon csokrát válogatta össze, értelmezte, amelyek a magánélet területére, a férfiaság jellemzésére összpontosítanak. Az erkölcsi kép Ács Pál és Laczházi tanulmányaiból ugyanolyannak rajzolódik ki.

A kritikai szövegkiadás mellett a másik, teljes szövegismeretet feltételező olvasás a fordítás. Ha lett volna „philosophico-politico-theologiai recepció” fejezet – ha ez lett volna a szempont –, akkor az imént említett tanulmányokhoz Smrcz Ádámnak a Lipsius-fordításokról írott munkája kerülhetett volna. Utóbbi azonban gerince lehetett volna egy „elnyúló befogadástörténet” című fejezetnek is, amelyet akár Vásárhelyi Judit Szenci Molnár Albert *Discursus de summo bono* Ziegler-fordítását veszi górcső alá. Követve Ziegler kiadásait, azonosítja a fordítás alapjául szolgáló kiadást. Mellé helyezhetők a Lipsius-fordítási kiadások, persze a Guevara-fordítások is (ezekről most nem olvasható

tanulmány), és azok a szerzők is, akiknek gondolkodására valamelyik 16–17. századi sztoikus szerző hatással volt, vagy mint a Pápai Páriz Ferenc Du Moulin-fordítása kapcsán Petrőczy Éva bemutatja, más nagyobb hatású egyéniség is.

Az elnyúló befogadástörténet nem csupán a neosztoikus gondolkodásra jellemző. Számos példát tudunk hozni arra nézve – protestáns és katolikus körökből is –, hogy az Európában a 17. század elején, közepén népszerű szerzők tényleges hatása Magyarországon még a 18. század közepén, második felében, sőt a reformkorban is érzékelhető. A befogadásnak nem csupán az a természete dokumentálható ebben a történetben, hogy nem feltétlenül egy-egy, a gondolat szellemi atyjának tudott szerző műveit olvasták (Lipsius, Arndt stb.), hanem ezek tanítványaiét és a következő generációk tagjaiét is. Egyetemi tanárokat, akiket a hallgató éppen ilyennek vagy olyannak gondolt – például sztoikusnak –, majd az európai egyetemekről hazatérő tanárrá, lelkésszé, pappá lett ifjú a maga köreiben is terjeszthette azokat az ismereteket, amelyeket olvasással vagy szóbeli átadás útján megszerzett. Szabó András közleménye ezért is fontos, hiszen Szenci Molnár Albert hazai és külföldi kapcsolati hálójának tagjait nevezi meg, veszi számba.

A *Magyar sztoikusok* kötet egy kutatási program eredményeit foglalja össze, bízunk a folytatásban, hiszen több kötetnyi mondandó gyűlt össze a feltárt források, illetve a már megírt tanulmányok alapján.

MONOK ISTVÁN

„A költőnő, akinek férje miniszterelnök” Gróf Bethlen Margit válogatott írásai, szerk. Filep Tamás Gusztáv, Rózsafalvi Zsuzsanna, Budapest, Gondolat, 2024.

Bár egy könyvismertetést általában az elején szoktak kezdeni vagy *‘in medias res’*, én most mégis egy személyes megállapítással és „végkövetkeztetéssel” indítom a recenziót: a kötet nagyon tetszett. S miután a tételmondat ezennel megvan, az ismertetés fennmaradt részében a fenti megállapításomat fogom indokolni részben művelődés-, irodalom- és sajtótörténeti érdeklődésemből fakadó szakmai szempontokat, részben, mivel a két háború közötti korszak a szorosan vett kutatási területemen kívül esik, a rácsodálkozó olvasó attitűdjét felöltve.

Noha az érdeklődő joggal várhat a recenzenstől objektivitást, már most előrebocsátom, hogy az alapvető adatok ismertetésén túl néhány szubjektív észrevételt is fogok tenni (amit már a *‘tételmondat’* is tökéletesen illusztrál).

A tartalmi ismertetés előtt érdemes röviden kitérni a kötet formai jellemzőire. Keményborítójú, könnyen forgatható, igényes, szépen tördelt, jól olvasható oldaltükrű könyvet vehet kézbe az olvasó. A lábjegyzetek nem terhelik túl a szöveget, de kellően informatív ahhoz, hogy eligazítsanak egy-egy személy, esemény vagy helyszín tekintetében. Éppen tömörségük miatt alkalmasak arra, hogy azonnal olvasható lapalji jegyzetként jelenjenek meg, nagyban könnyítve és gyorsítva az olvasást. A tájékozódást és (vissza)kereshetőséget névmutató segíti. A gondozott szöveghez érdekes és több különböző gyűjteményből és lapból válogatott (nagyreszt fény)képanyag tartozik, amely tökéletesen illusztrálja és egészíti ki az írott anyagot.

A borítót László Fülöp szerzőről készített festménye díszíti, ami több szempontból is telitalálatnak tűnik. Nemcsak egy finom, szép és egyben figyelemfelkeltő festményről van szó, hanem a kép születéséről is válogattak be írást a szerkesztők a kötetbe, sőt, Bethlen Margit egyik, festőművésznak címzett levele is olvasható a függelékben. És itt érdemes azonnal jelezni, hogy a kötetben több belső utalást is találhat a figyelmes olvasó, felfedezhet kapcsolódási pontokat, legyen szó személyről vagy eseményről.

Szintén kiemelendő a szerencsés címadás. Az idézet és az alcím ugyanis egyfelől pontosan azt ígéri, amit a kötet utána nyújt (tárcákat, interjúkat, „csvegeéseket”), másfelől pedig tökéletesen összefoglalja

a szerzőre vonatkozó meghatározottságot: egy közszereplő, egy miniszterelnök feleségéről van szó. Ő maga éppúgy utal rá írásaiban, amint a kortársai és az utókor sem tudott (teljesen) elvonatkoztatni tőle, és ez óhatatlanul állandóan felvetette a kérdést, hogy vajon mennyiben érdeklődtek iránta és írásai iránt a saját jogán, és mennyiben a férje pozíciója okán.

S ebből talán rögtön következik is a kérdés: miért érdekes maga Bethlen Margit?

A szinte udvariatlanul provokatív felvetésre a Gondolat Kiadó új kötete kínál választ. A forráskiadást két nagyszerű szakember: Rózsafalvi Zsuzsanna és Filep Tamás Gusztáv rendezte sajtó alá. A többéves kutatómunka eredményeként megszületett, rendkívül gazdag publicisztikai kötet több szempontból is hiánypótló. Amint a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett könyvbemutatón az egyik szerkesztő megfogalmazta: a hazai publicisztikai irodalom számos (újra)felfedezésre váró szerzőt és írást tartogat. Közéjük tartozik Bethlen Margit. Bár Rózsafalvi Zsuzsanna kötet végén olvasható alapos tanulmányából megtudható, hogy az író nemcsak publicisztikai, hanem szépirodalmi (köztük színpadi) műveivel is jelen volt a korabeli hazai és külföldi irodalomban is, a most megjelent kötet kizárólag – széles értelemben vett – publicisztikájával foglalkozik.

A szerkesztők gazdag anyagismeretét mutatja a felhasznált forrásdokumentumok sokfélesége, egyszersmind a gondos válogatás is, valamint itt kell kitérni az alapos szerkesztői munkára, amely nemcsak a kiegészítő információkban nyilvánul meg, hanem a szerző apró tévesztéseinek jelzésében, javításában is. A kötetben megjelent összesen mintegy nyolcvan szöveg hetvenhárom Bethlen Margittal készült interjút, tőle származó tárcát, publicisztikát, körkérdésre szóló felhívást, illetve körkérdésre adott választ tartalmaz, valamint további hat különböző műfajú, függelékbe sorolt dokumentumot, végül pedig Rózsafalvi Zsuzsanna már említett tanulmányát az író életéről és életművéről. A kiadvány nagy erénye, hogy a szerző életét és életművét a különböző műfajú (és olykor szerzőségű) szövegek együttesen rajzolják meg, kiegészítve egymást, hiszen értékes információkat kapunk róla például a fiával készült interjúból és a levelezésből, valamint a tanulmányból (amely mind a szakma, mind az érdeklődő olvasó számára tartalmaz hasznos adatokat).

A Bethlen Margit-szövegek (nem egyforma mértékben, és beleértve a vele készült interjúkat is) a *8 Órai Újság*; *Film*, *Színház*, *Irodalom*; *Keleti Újság*; *Pesti Hírlap*; *Pesti Napló*; *Színházi Élet és Ünnepek* című napi- és hetilapokból, folyóiratokból valók (utóbbinak szerkesztője is volt), valamint néhány további kiadványból, mint az *Impressziók* [1930], illetve az *Erdélyi történetek* [1941] című kötet. A szerkesztők figyelme néhány további kiadványra is kiterjedt, így a válogatásban olvasható az író *Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és haláloságán [!] tett vallomása* című, 1930-ban megjelent forráskiadáshoz írt előszava, amelyben az általános vélekedéssel szemben megértően ír Petőfi özvegyéről, valamint *Az írófejedelem életregénye. A 80 éves Herczeg Ferenc* [1943], az *Asszonyok aranykönyve. A női tudnivalók enciklopédiája* (1944) és *Az Est hármaskönyve. Asszony, szépség, szeretet* (1935) című kiadványokban megjelent néhány írása. Már csak ebből a felsorolásból is sejthető, hogy az író nemcsak több műfajban alkotott, hanem különböző tematikákkal foglalkozott írásaiban.

Ezt a sokszínűséget tökéletesen visszaadja a kötet szerkezete, amely logikus, arányos és könnyen áttekinthető. Bár bizonyos szempontból érthető lenne a kronologikus elrendezés is, nagyszerű döntés volt a szerkesztők részéről a szövegek tematikus csoportosítása, az életmű gazdagságát tekintve pedig kiemelendő a szerző szerteágazó érdeklődését bemutató igényes és átgondolt szövegválogatás. Szerencsés az egyes fejezetek címadása is, hiszen egyfelől pontosan tükrözik a bemutatott témákat, másfelől rövidke: *Magántörténelem* (12); *Erdély emléke* (8); *Rokonság* (13); *Művészek és művészetek* (10); *Kószáló* (10); *Innovációk* (9); *A sajtómunkás* (11). Szintén a szerkesztőket dicséri, hogy az egyes tematikus fejezetek nemegyszer az íróval készült interjúval kezdődnek, amelyek sok olyan kérdést is érintenek, amelyek egyfelől jól jellemzik a szerzőt, másfelől később visszaköszönnek a közzétett szövegekben.

S hogy milyen témákról van szó az írásokban?

Mindenekelőtt meghatározó történelmi eseményekről, mint az I. és a II. világháború. Míg azonban a Nagy Háború idején a szerző menekültkonyhán dolgozott (és egyebek között azt is megörökítette, amikor 1916-ban Szilvássy Karollal Nagyszebenből kimenekítették egy csecsemőotthon lakóit), addig a második világhégés idején elsősorban a hátszínházi életéről írt.

Szintén számos szövegben meghatározó az (erdélyi) arisztokrácia ábrázolása, hiszen a rokoni kapcsolatok is rendkívül szerteágazók és összefonódók. Amint a szerző megfogalmazta *Erdélyi kastélyok és családok* című írásában: „Ha visszagondolok Erdélyre, mindig úgy látom magam előtt, mint baráti lakóházak hosszú sorát. Az egyik nagyobb és díszesebb, a másik kisebb és egyszerűbb, de mindegyikben ugyanaz a meghitt, hogy úgy mondjam, rokonias légkör vesz körül, mely számomra Erdély legfőbb vonzóereje. Nem is csoda, hogy így van, Erdélyben úgyszólván közelebbi vagy távolabbi mértékben mindenki rokon.” (91.) Talán itt említhető még egy apró javaslat egy következő kiadáshoz: egy vázlatos családfa nagy segítséget jelentene az olvasóknak, akik a nagyszerű lábjegyzetek ellenére is könnyen elvesznek az erdélyi arisztokrata családok rokoni hálózataiban. Szintén nagyon érdekes szövegek azok, amelyek a történelmi események és veszteségek utáni életéről és az arisztokrácia akkor betöltött (betöltendő, betölthető) szerepéről szólnak. 1938-ban például az *Ünnep* hasábjain körkérdest intéztek a születési elit tagjaihoz arra nézve, hogy „a modern, mai élet mely területén helyezkedjék el a dolgozni akaró magyar arisztokrata”, amelyhez mint a lap főszerkesztője és „a fent említett közösség munkás tagja” Bethlen Margit szólott hozzá először.

Szorosan kapcsolódnak az arisztokráciához és a szerző saját írói hivatásához a különböző portrék, legyen szó önálló portrékról vagy más tematikájú szövegekben megrajzolt alakokról. Az író a családtagjai, rokonai, ismerősei mellett az irodalmi és művészeti élet egyes szereplőiről is ír. Előbbiek között a *Bóli* című írás gróf Teleki Pál halálakor született, de olvasható szöveg Tisza Istvánról és Klebelsberg Kunóról is. Utóbbiak között pedig említhető Herczeg Ferenc, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső vagy Surányi Miklós, de az író ellátogatott Kisfaludi Strobl Zsigmond műtermébe is és írt az őt (valamint az édesapját és a férjét) festményen megörökítő László Fülöpről is.

A szövegekben számos további (komolyabb-könnyedebb, de közérdeklődésre számot tartó) téma is szerepel, legyen szó a vegyesházasságról, a nőkérdésről és az emancipációról, a gyermeknevelésről, betegségekről, játékonyságról, különböző irodalmi kezdeményezésekről, a műfordításról, a tegeződésről és a magázódásról vagy éppen a divat lényegéről. „*Jól szeretni* – írta például a „*Csak értök élek!*” című írásában Bethlen Margit – egyike a legnehezebb dolgoknak. Úgy szeretni, hogy az a szeretet ne váljék nyüggé és teherre, hogy könnyen simuljon a másinak a lelke köré, mint valami gyengéd illatfelhő, melyet inkább sejteni lehet, mint érezni, mindig ott lenni, amikor szükség van reánk, és abban a pillanatban eltűnni, mielőtt még ráeszmélt volna a másik, hogy feleslegesekké váltunk. Úgy adni, hogy még gondolata se merülhessen fel a másiban, hogy ajándékunkért cserében kérünk valamit; csak adni, és sohasem kérni; még hálát és szeretetet sem, nem, azt legkevésbé, ez az igazi szeretet titka.” (135.)

A személyes emlékek, a gyermekkor szintén meghatározó a témák között, legyen szó szülőkről, testvérről, gyermekkori játékokról, balesetről vagy gyógyításról.

A szövegek természetesen sok mindent elárulnak magáról a szerzőről is: mit szeret, mik a szokásai, milyen a személyisége. Az írásai alapján egy öntudatos, tevékeny, a nehézségek idején sem panaszkodó, hanem küzdő nő képe rajzolódik ki. Kiemelhető a kíváncsisága, a széles körű érdeklődése is. Érdeklí az őt körülvevő környezet, a város (leírja például a tabáni sétáit, de egy gyárlátogatást is), a korszak, amelyben él; nemcsak a történelmi változások, hanem például a különböző innovációk, találmányok is, amelyeknek köszönhetően megváltozik a térhez és időhöz, a távolsághoz, a sebességhez való viszony. „A férfiak utálják. A nők imádják” – kezdi például a *Telefon* című írását (279.), de ír a repülésről, az autóról és az autózetről is. Az *Elmélkedések autózetről-tanulás közben* című szöveg jól mutatja a humorát is, amely számtalan más írásán is átszűr. „Az első

impresszió, amikor kellő magyarázat után megengedik nekünk, hogy megindítsuk a gépet, az, hogy elszabadítottak alattunk valami apokaliptikus szörnyeteget, mely most aztán kénye-kedve szerint száguldozik jobbra-balra anélkül, hogy görcsös rángatózásainkról tudomást venne, kivéve gunyoros módon, amennyiben teszi magát, hogy rosszindulatúan félreért, amikor hajszálnyit akarunk jobbra menni, mindjárt három métert fordít, és viszont, közben pedig tettei magát, hogy berúgott a benzintől, és vidáman dülingözik kétfelé. [...] De ez mind kismiska ahhoz a páni érzéshez képest, amely elfog, amikor végre belekerülünk az utca forgatagába. Az utca szűk, rettenetesen szűk, legalábbis a Reviczky utca az volt még egy héttel ezelőtt, azóta valami érthetetlen módon tetemesen megbővült. [...] Alighogy befordultunk, irtózatossá robajjal autóbusz száguld el mellettem, miközben velünk szemben másik ugyanilyen szörnyeteg igyekszik felénk. Úgy érzem magam, mint az őskori ember tehette két megvadult mamut útjában.” (263–265.)

Végezetül érdemes pár szót szólni az író stílusáról is, amely nemcsak olvasmányos, hanem egyszerre könnyed és tartalmas. Olykor csevegő hangvételű, máskor komoly, ismét máskor kissé lírai. A függelékben közzétett egyik levélhez írt bevezető szövegében L. Balogh Béni némileg felületesebben nevezte Bethlen Margitot, ezzel azonban – legalábbis a publicisztikáját tekintve – nem értek egyet, mert a szövegek jól felépített, átgondolt, gondosan megfogalmazott és saját tapasztalatokon, élményeken alapuló írásművek. A szövegekből számomra egy egyenes, tartásos, bátor, határozott, okos (gondolkodó és a környezetére, az eseményekre, a világra reflektáló), jó emberismerettel rendelkező nő képe bontakozik ki.

S hogy miért érdemes olvasni az írásait? Mert sok minden megtudható róla magáról, a kortársairól, a történelmi korszakról, amelyben élt, Erdélyről és az arisztokráciáról, utóbbiról egy sajátos – belső – nézőpontból: hogyan élt egy erdélyi arisztokrata család a „boldog békeidőkben” és hogyan élte meg az otthona, vagyona, hazája elvesztését, hogyan küzdött meg a történelmi tragédiákkal. Emellett pedig számos apró érdekesség is olvasható a mindennapokról, egyes személyekről, a társasági életéről. S bár hosszan lehetne sorolni az olykor anekdotaszerű történeteket és idézni érdekes, egyszer megrázó, máskor derűs részeket a különböző szövegekből, befejezésül csak annyit érdemes hangsúlyozni, hogy nagyszerű, hogy megszületett ez a kötet, és nagyszerű lenne, ha elkészülne a folytatása is.

DEDE FRANCISKA

Knapp Éva, *Regeneratio et constantia, Egy 18. századi dél-dunántúli település, Mesztegnő újjáéledése az egyházi források tükrében*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egyháztörténeti Kutatóközpont, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2025 (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinquecentiensis, 14). 270 p.

A kötet főcíme, a *Regeneratio et constantia* kifejezés hűen tükrözi a 18. század magyarországi állapotait. Arról a korszakról kapunk képet, amikor a Magyar Királyság területén megszűnt a török hódoltság és a Rákóczi-szabadságharc is befejeződött. Ezután kezdődhetett meg ténylegesen az egész ország újjáépítése. Az egyes területek földbirtokosai, legyenek azok világi vagy egyházi vezetők (különösen a katolikus főpapok), óriási erőket mozgósítottak az egyes egyházmegyék *regenerációjára*, s velük párhuzamosan az egyes szerzetesrendek is, hogy elláthassák a hívek lelkipálcázását. Knapp Éva mindezt egy dél-dunántúli település, Mesztegnő kapcsán mutatja be ismert, illetve ismeretlen források feldolgozásával, több, korábbi téves adat helyesbítésével.

A ferencesek a veszprémi egyházmegyében fekvő Mesztegnőn a 18. század közepén telepedtek meg. A terület földbirtokosa, Hunyady Antal 1744-ben állíttatta ki részükre a latin nyelvű alapítólevelet, amely szerint az évszázadok folyamán romossá vált „valamely monostort és templomot szeretné lakhatóvá tenni” számukra. Az, hogy pontosan mely épületekről is volt szó, a különböző forrásokban

és tanulmányokban olvasható legendás elemeket és hiteles adatokat szétválasztva jut arra a megállapításra a szerző, hogy az egykori, középkori domonkos Szent Miklós-templomról és kolostorról.

A barátok tényleges bevezetésére három év múlva, 1747-ben kerülhetett sor (miután lezárult a mariánus és a ladiszlaita ferencesek közötti pereskedés), s kezdhették meg közel fél évszázados, hiánypótló tevékenységüket. A történelmi időkeretet tekintve rövid időszakra van szó, s ennek oka II. Józsefnek a szerzetesrendeket feloszlató rendelete, illetve az ő és még a Mária Terézia idején meghozott szabályozások. Habár magát a ferencesek közösségét nem oszlatták fel, a rendházak és a szerzetesek számát csökkentették: a mesztegnyői kolostort is bezárták (1788), s a Nepomuki Szent János-titulusú templom plébániatemplomként működött tovább.

A mesztegnyői ferences könyvtárról tulajdonképpen hiába keresünk feldolgozásokat, Knapp Éván kívül senki nem foglalkozott ezzel az anyaggal. Ennek több oka is van: nincs átfogó ferences könyvtártörténeti feldolgozás (egyik korszakra se); a ferences könyvjegyzékeket is tartalmazó *Adattár*-sorozat indokolt módon csak 1750-ig adja ki a forrásokat; a 18. századi dokumentumok elérhetősége vagy nehézkes (a mariánus ferencesek levéltári anyaga a Pozsonyi Állami Levéltárban van), vagy azok túlságosan terjedelmesek (abolíciós könyvtárjegyzékek, ELTE EK), és ezek kutatása eddig nem vonzotta a szakembereket.

A ferencesek nemcsak azért szereztek be viszonylag rendszeresen különböző tartalmú és műfajú könyveket, mert azt a rendi statútumok előírták (1659, 1730), hanem mert életük alapvető részét képezték. Mesztegnyői tevékenységük kezdetén biztosan több kötet is fellelhető volt kis könyvgyűjteményükben, amelyre már az 1748-as *canonica visitatióban* is történik utalás. A tudósítás ugyan rövid, mégis fontos információkat közöl számunkra: egyrészt a könyvek beszerzéséről nem a világi alapító Hunyady család, hanem a mariánus rendtartomány gondoskodott; valamint a veszprémi egyházmegye kötelezte a ferenceseket a plébániai anyakönyvek vezetésére.

Az első igazi forrást az 1778-as egyházmegyei látogatás jegyzőkönyve őrizte meg, ebből már a bibliotéka tartalmát is megismerhetjük: 71 mű azonosítható. A következő, az 1788-as a II. József-féle szerzetesrendi reformoknak „köszönhető”, hiszen a rendházbezárások során az adott közösség könyveit is tételesen összeírták. Sok esetben ezek az egyetlen könyves *inventáriumok*, illetve *catalogusok*, amelyek ebből a korszakból ránk maradtak. A mesztegnyői katalógus több alapvető adatot tartalmaz: az első szobában (cella) lévő könyveket szekrényenként, vagyis az elhelyezés sorrendjében írták össze. Feltüntették a példányszámot, a mű szerzőjét, címét, a megjelenés helyét és évét, a kötetszámot és a formátumot. (A példányok értékének ugyan volt kijelölt rovata, de azt nem töltötték ki.) Ez esetben 209 tételről van szó, ami 356 kötetet jelent. A két jegyzéket összevetve Knapp Éva számításai szerint a feloszlátkor mindösszesen 368 kötettel (270 mű) rendelkeztek a rendház lakói.

A könyvtörténészeknek külön és ritka örömet jelent, ha a (ferences) könyves jegyzék nemcsak egy összesített könyvtárjegyzék, hanem az alapján a könyvek egykori elhelyezése is rekonstruálható: a könyvtár(szoba), a templom, a sekrestye, a kórus, a refektórium és a szerzetesek celláiban lévő, engedéllyel kikölcsönzött könyvek is fel vannak tüntetve (pl. Kismarton 1722), lehetőleg nevesítve az ott lakókat (pl. Ds 1728, Csíksomlyó 1727), vagy legalábbis a tisztségüket megadva (pl. Mikháza 1732). Az 1788-as mesztegnyői katalógus elkészülte után néhány héttel újabb inventáriumot készítettek: ez esetben a már világi személyként kezelt, egykori szerzetesek szobáiban lévő tárgyakat, köztük a könyveket is összeírták: röviden felsorolták a művek adatait, valamint a tulajdonviszonyt is feltüntették (*propria*). Számomra a barátoknál (illetve a világi személyeknél) hosszabb ideig lévő könyvek listája egyfajta olvasmányjegyzéket is jelent – vagy legalábbis egyfajta irányultságot –, amely olykor az egyéni érdeklődést is megmutathatja.

Knapp Éva egy további kolostori könyvtárösszeírást is említ, amelyet ismeretlen céllal készítettek 1790. január 15-én, alig egy hónappal a ferencesek kiköltözése előtt. A jegyzék az előzőhöz képest azonban csak egy töredékes összeírás, azon mindössze 42 mű adatait rögzítették.

Az 1815-ös *canonica visitatio* alkalmával két könyvtárat említenek, a plébániáét (19 nyomtatvány és két kéziratos tétel) és a plébánosét. Szinte minden tétel megtalálható az 1778-as és az 1788-as katalógusokon, azonban ma már ezekből egyetlen egy kötet sem lelhető fel, vagyis az egykori mesztegnyői ferences könyvtár anyagából, a közel 400 kötetből mára egyetlen kötet sem maradt meg, vagy ahogy a szerző optimistán fogalmaz: „még nem” ismerünk.

Habár az egykori kötetek nem vehetők kézbe, a fennmaradt jegyzékek mégis jó lehetőséget kínálnak az elemzésre. A ferences könyvtárrendezésre nem volt rendi előírás, a statútumokban (1659, 1730) annyit szerepel, hogy a gvárdiánoknak a bibliotékák felállításakor a pozsonyra (és a nagyszombatira) kell példaként tekinteni, de annak módját nem részletezik. A kora újkorból 1750-ig körülbelül 50 kisebb-nagyobb ferences könyvjegyzékről van adatunk (jelenleg nem mind ismert és döntően 18. századiak), ami elég nagy szám, de ezek között nem szerepelnek a legfontosabbak, a mariánus ferences központi – vagyis a pozsonyi és a nagyszombati – könyvtárak jegyzékei. Ugyanakkor a közelmúltban az OSZK két ősnymtatványában sikerült megtalálni a pozsonyi összeírás egy részét (egyelőre publikálatlan), az inventárium borítóját és a lelegejét. E töredékadatokból több fontos információt is megtudhatunk: a dokumentum Tamáskovics Ferenc házfőnöksége idején, 1677-ben készült, s ezekben a könyvtárban és a barátok celláiban lévő könyveket vették számba. A pozsonyi bibliotéka könyvei szakrendbe voltak sorolva, ennek első része (kissé szokatlan módon) az 'A' szak: *Concionatores*, majd' 140 tétel. Nem tudni, hogy a mesztegnyői ferencesek ismerték-e ezt, vagy az ez után készült katalógusokat, mindenesetre ők nem(/sem) ezt a módszert követték, hiszen az 1778-as és 1788-as összeírásban nincs szó szakrendről és nem is alfabetikusak. Knapp Éva a budai ferences, 1735. évi szakrendi katalógussal vetette össze és rekonstruálta a mesztegnyői bibliotéka rendjét – ez alapján az első helyen a „Biblia et Concordantiae” áll, a „Concionatores” azonban csak a hatodik. A szerző óvatos feltételezése, miszerint a mesztegnyőiek és a budaiak közös szakrendi mintája a pozsonyi lett volna (33. p.), a pozsonyi töredék előkerülte miatt nem igazolható.

Az 1778-as és az 1788-as inventáriumban a könyveket az elhelyezés rendje szerint írták össze. Az utóbbi szerint már egy maximális helykihasználásra törekvő átrendezésre kerülhetett sor az eltelt tíz év alatt történt nagymértékű gyarapodás következtében: a 71 kötetes gyűjtemény 368 kötetre növekedett.

Knapp Éva mindkét jegyzék tételeit feloldotta és azonosította, a kiadási adatokat is megadva, hungarikumok esetében pedig a Petrik-jelzeteket is feltüntette (*Függelék*, nr. 13., 14., 15.) – így az állomány újabb szegmensének elemzését is lehetővé tette. A két állományt összehasonlítva Knapp kiemeli a szembetűnő tartalmi változatosság bővülését, a minőségi átalakulást. A gyűjtemény megfelelően segítette a ferenceseket mindennapi feladataik ellátásában, főként a prédikálásban. Ezen kívül nagy arányban megnőtt a teológiai könyvek (spekulatív és morál), a gyóntatási segédletek, a florilégiumok, s különösen a lelkiségi könyvek száma, legyen az imakönyv, szentek élete, meditációs vagy aszketikus kiadvány. A bibliotékában nem voltak tiltott könyvek, protestáns szerzőknek nyoma sincs. S talán ezzel függ össze, hogy a „*controversiae*, *cathecheticae*” csoportba tartozók száma arányaiban kevésbé növekedett, ami a felekezeti hitviták visszaszorulását tükrözheti. Mindezek alapján a szerző úgy összegzi a mesztegnyői ferencesek könyvtárát, hogy annak anyaga elsősorban funkcionális, helyi és rendi sajátosságokat mutat.

A kiadványok nyelvi összetétele főként a ferencesek származásával és nyelvtudásával függ össze, a magyar és a német könyvek aránya részben korjelenségnek tudható be. Ugyanakkor az, hogy a magyar nyelvű művek száma szinte ötszörösére nőtt, feltehetően azzal is magyarázható, hogy a barátok főként magyar anyanyelvű lakosság körében éltek, véli Knapp. A szerzők neveit végignézve ott találjuk az úgynevezett nagyokat, a korábbi évszázad(ok) népszerű íróit, akik műveinek 17., de sokszor 18. századi kiadásait szerezték be a kolostor lakói. A megjelenési éveket is elemezve egyértelműen kitűnik, hogy a gyűjtemény friss kiadású könyvanyagot tartalmazott.

Az összegzésben Knapp Éva a mesztegnyői anyagot a nagyváradi kapucinusokéval veti össze, s alapvetően hasonló anyagot lát. Ebből a szempontból izgalmas lesz majd a németújvári anyaggal is

összehasonlítani – az inventárium 1779/1780-ban készült, kiadása előkészületben van. Előljáróban annyi mondható, hogy a hungarikum anyag, különösen a magyar nyelvű könyv jóval kevesebb, viszont az állomány majdnem fele protestáns mű. (BRUCK, MONOK, ZVARA, 2021.)

Knapp Éva a bibliotéka elemzésén túl bemutatja a mesztegnyői barátok koldulóterületét is, valamint gazdag képet tár az olvasók elé a barátok mindennapjairól az alábbi alfejezetekben: *A szerzetesi élet terei, A közösség tagjai, Életmód és konfliktusok* (különösen izgalmas és színes rész), *Tanulmányok és irodalmi tevékenység, Életutak*. A kötet további fejezeteiben a település népesedéstörténetét, társadalmát, valamint a házassági és a halotti anyakönyvek alapján bemutatja a mesztegnyői lakosok mindennapjait. A kötet végén *Függelék* van, amelyben az idézett források teljes, illetve részleges szövege olvasható, valamint többek között a mesztegnyői mariánus ferences kolostor előljáróinak, adminisztrátor-plébánosainak és a településen elhunyt ferenceseknek a névsora. A kötet legvégén a rövidítéseken, a bibliográfián kívül természetesen személy- és helynévmutató áll (utóbbiak sajnos mostanában a szakkönyvek legmostohábban kezelt részei, még adattárak esetében is, vagyis nincsenek).

A szerző által hivatkozott, bőséges irodalom mellett két könyvet említenék még, igaz az egyik idei, így a szerző nem használhatta: Németh Gábor *Padányi Biró Márton könyvtára* (Bp., 2022) és N. Kiss Tímea *Egy szenttisztelet evolúciója, Nepomuki Szent János kultuszának kora újkori változásai és magyarországi sajátosságai* (Bp., Sárospatak, 2025) című monográfiája.

Knapp Éva könyvének tartalmára több kifejezést is mondhatunk, hiszen az része a történelemnek, a történeti demográfiának, a néprajznak, az irodalom-, az egyház-, a könyv- és könyvtár-, valamint a legszélesebb értelemben vett művelődéstörténetnek. A kötet egy kismonográfia gazdag forrásanyaggal, amelyből egy dél-dunántúli település mikrotörténetén keresztül tulajdonképpen a korabeli Magyarország „nagy históriájáról” is képet kapunk – és ennek a történetnek Assisi Szent Ferenc követői is szerves részét képezik.

Hivatkozott irodalom

- BRUCK, Anton, MONOK, István, ZVARA, Edina, *Bewahrte Geistigkeit und Kulturerbe von drei Nationen. Die Historische Bibliothek des Franziskanerklosters in Güssing*. Bp., Güssing, Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences, Franziskanerkloster Güssing, 2021. <https://doi.org/10.36820/bibliothekguessing.2021>
- N. KISS Tímea, *Egy szenttisztelet evolúciója, Nepomuki Szent János kultuszának kora újkori változásai és magyarországi sajátosságai*, Bp., Sárospatak, L'Harmattan, Tokaj–Hegyalja Egyetem, 2025.
- NÉMETH Gábor, *Padányi Biró Márton könyvtára*, Bp., MTA KIK, Pesti Kalligram Kft., 2022.

ZVARA EDINA

SZÁMUNK SZERZŐI

BUDA ATTILA, ELTE BTK Magyar Irodalom és Kultúratudományi Intézet, Toldy Ferenc Könyvtár, ny. könyvtárvezető, *buda.attila@gmail.com*

DEDE FRANCISKA, MNMKK Országos Széchényi Könyvtár, *dede.franciska@oszk.hu*

DÓBÉK ÁGNES, ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Irodalomtudományi Intézet, *dobekagnes1@gmail.com*

FARKAS JUDIT ANTÓNIA, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, *lupusjudit@gmail.com*

FORGÁCH HAJNALKA, Országgyűlési Könyvtár, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, *hforgacs@gmail.com*

KRÄHLING EDIT, MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, *kraehling.edit@konyvtar.mta.hu*

MONOK ISTVÁN, Tokaj-Hegyalja Egyetem, Speculum Kutatócsoport vezetője, *monok.istvan@konyvtar.mta.hu*

MÖSER-MERSKY, GERLINDE, könyvtörténész

SZÍVÓS MIHÁLY, *szivosml@yahoo.de*

SZOLIVA GÁBRIEL, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszék; ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja, Zenetudományi Intézet, *szoliva@gmail.com*

ZVARA EDINA, Szegedi Tudományegyetem BTK Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék, *zvara.edina@szte.hu*

A kiadásért felel Balogh Balázs főigazgató

HU ISSN 0025–0171

A borítóterv Somogyvári Zsuzsa munkája. Tördelte Hudecz Andrea

Nyomda: Prime Rate Zrt.

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter